

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΔΕΛΤΙΟΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
(ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1954 - 1955)

ΛΕΥΚΩΣΙΑ - ΚΥΠΡΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

(ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1954 - 1955)

ΛΕΥΚΩΣΙΑ - ΚΥΠΡΟΥ

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου	Σελίς	V
Ἡ δρᾶσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὁμίλου κατὰ τὴν περίοδον 1954 — Ἰουλίου 1955	»	IX
Ἡ Λογοδοσία τοῦ Προέδρου κ. Κ. Σπυριδάκι εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν τῆς 26. Δεκεμβρίου 1954	»	XIII
Ἴσολογισμὸς ἀπὸ 1.1.1954 — 26.12.1954	»	XVII
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΜΕΡΕΜΕΤΗ: Ἡ κάθαρσις τῶν παθημάτων εἰς τὸν Ἀριστοτελικὸν ὀρισμὸν τῆς Τραγωδίας	»	3
ΚΤΡΙΑΚΟΥ Π. ΧΑΤΖΗΓΩΑΝΝΟΥ: Ὁ Λιπέρτης κ' ἡ Κυπρια- κὴ πραγματικότης.	»	33
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΑΤΖΩΡΟΥ: Ἡ ἀξιολόγησις τοῦ 1821	»	57
Ἑορτὴ Λιπέρτη — Προσφώνησις Προέδρου κ. Κ. Σπυριδάκι εἰς τὴν μουσικοφιλολογικὴν ἑορτὴν εἰς μνήμην τοῦ ποιητοῦ τὴν 22. Μαΐου 1955	»	73
ΧΡΙΣΤ. ΠΑΠΑΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ: Τὶ εἶναι ὁ Λιπέρτης γιὰ τὴν Κύπρον	»	77
Δ. Σ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗ: Μάγια Δρόσου	»	97
ΜΙΚΗ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ: Ἡ δευτέρα πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου	»	119
ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ: Ἡ τυπογραφία στὴν Κύπρον	»	133

ΤΟ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΝ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1954 - 1955

1. Κ. Σπυριδάκης, Πρόεδρος
 2. 'Α. Μερεμέτης, 'Αντιπρόεδρος
 3. Μ. Κιτρομηλίδης, Γραμματεὺς
 4. Κ. Καραγιώργη, Ταμίας
 5. Γ. Παπαχαραλάμπος
 6. Ν. Κρανιδιώτης
 7. Γ. Σπανόπουλος
- } Μέλη

Η ΔΡΑΣΙΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ 1954 - ΙΟΥΛ. 1955

Η ΔΡΑΣΙΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ 1954 - ΙΟΥΛ. 1955

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου

Η ΔΡΑΣΙΣ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ 1954 - ΙΟΥΛ. 1955

A) 'Εσωτερικαὶ συγκεντρώσεις.

1η φιλικὴ συγκέντρωσις. Τῆ 12. Μαρτίου 1955 ὥρα 5 μ.μ. ἔγινεν ἐν τῷ Παρθεναγωγείῳ Φανερωμένης φιλικὴ συγκέντρωσις τῶν μελῶν τοῦ Ε.Π.Ο.Κ., κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξετελέσθη πρόγραμμα κλασσικῆς μουσικῆς ἀπὸ δίσκους μετὰ σχετικῆς ἐπεξηγήσεως ὑπὸ τῆς διευθυντρίας τοῦ «'Εθνικοῦ 'Ωδείου Λευκωσίας» κ. Λ. Συμεωνίδου.

2α συγκέντρωσις. Τῆ 7. 'Απριλίου 1955 ὥρα 6.30' μ.μ. ἐν τῇ Σεβερειῳ Βιβλιοθήκῃ. Εἰσηγητὴς ὁ ἀντιπρόεδρος τοῦ 'Ομίλου κ. 'Αθανάσιος Μερεμέτης με θέμα: «'Η κάθαρσις τῶν παθημάτων εἰς τὸν ἀριστοτελικὸν ὄρισμὸν τῆς Τραγωδίας».

'Ο εἰσηγητὴς ἀνέπτυξε μετ' ἐμβριθείας τὰς ποικίλας ἐρμηνείας τοῦ περὶ καθάρσεως τῶν παθημάτων χωρίου τῆς Ποιητικῆς τοῦ 'Αριστοτέλους. 'Η εἰσηγήσις αὕτη δημοσιεύεται εἰς τὸ παρὸν δελτίον.

B) Διαλέξεις.

1) Διάλεξις κ. Γρηγορίου Οἰκονομάκου, καθηγητοῦ τῆς φιλολογίας ἐν τῷ Παγκυπρίῳ Γυμνασίῳ, τῆ 3ῃ Νοεμβρίου 1954, ὥρα 6.15' μ.μ. ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, με θέμα: «Αἱ περὶ ἔθλους καὶ οἰκογενείας ἰδέαι ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ». Μετὰ σύντομον εἰσαγωγὴν καὶ παρουσίαν τοῦ ὁμιλητοῦ ὑπὸ τοῦ προέδρου κ. Κ. Σπυριδάκι ὁ κ. Οἰκονομάκος ἀνέπτυξε τὸ θέμα του καταδείξας ὅτι ὄχι μόνον δὲν ἀντιμάχεται ἡ 'Αγία Γραφή πρὸς τὰς ἰδέας τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἔθλους, ἀλλὰ τοῦναντίον υἱοθετεῖ ταύτας. Τὴν διάλεξιν παρηκολούθησαν ὁ Θεοφιλέστατος Χωρεπίσκοπος Σαλαμίνος κ. Γεννάδιος, ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς 'Ελλάδος κ. 'Α. Παππᾶς, ὁ Πρόξενος κ. Ρ. Κανακάρης Ρουφος μετὰ τῆς συζύγου του καὶ πολὺς κόσμος.

2) Διάλεξις κ. Γεωργίου Σπανοπούλου, ἱατροῦ, ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, τῆ 17ῃ Νοεμβρίου 1954, ὥρα 6.30' ἐπὶ τοῦ θέματος: «'Η ἕκτη αἴσθησις καὶ ἡ ψυχοσωματικὴ ἱατρικὴ». Μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ ὁμιλητοῦ ὑπὸ τοῦ προέδρου κ. Κ. Σπυριδάκι ὁ κ. Σπανοπούλος ἀνέπτυξε τὸ θέμα του ἀποδείξας διὰ πολλῶν ἐπιστημονικῶν παραδειγμάτων τὴν ὑπαρξίν ἀνωτέρας γνωστικῆς δυνάμεως πέρα τῶν πέντε αἰσθήσεων καὶ τὸν ρόλον, ὃν διαδραματίζει ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς ἐπὶ τῆς υἱείας τοῦ ἀνθρώπου. Τὴν διάλεξιν παρηκολούθησαν ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης

Κυρηγιάς κ. Κυπριανός, ὁ Θεοφιλέστατος Χωρεπίσκοπος Σαλαμῖνος κ. Γεννάδιος, ὁ Γενικός Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς κυρίας Παππᾶ, ὁ Πρόξενος κ. Ρ. Κανακάρης Ρουφός μετὰ τῆς συζύγου του καὶ πλήθος κόσμου.

3) Διάλεξις κ. Κυριάκου Χατζηϊωάννου, γυμνασιάρχου τοῦ ἑλληνικοῦ γυμνασίου Μόρφου ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Παρθεναγωγείου Φανερωμένης τῇ 28ῃ Δεκεμβρίου 1954, ὥρα 5 μ.μ. με θέμα: «Ὁ Λιπέρτης καὶ ἡ κυπριακὴ πραγματικότητα» ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ὀργανωθείσης ὑπὸ τοῦ Ε.Π.Ο.Κ. ἐκθέσεως κυπριακοῦ βιβλίου. Τὴν διάλεξιν τοῦ κ. Κυρ. Χατζηϊωάννου, τὴν ὁποίαν παρηκολούθησε πυκνὸν καὶ ἐκλεκτὸν ἀκροατήριον, δημοσιεύομεν εἰς τὸ παρὸν δελτίον.

4) Διάλεξις τοῦ ἱατροῦ κ. Κύπρου Χρυσάνθη ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Παρθεναγωγείου Φανερωμένης τῇ 30. Δεκεμβρίου 1954, ὥρα 5 μ.μ. ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκθέσεως κυπριακοῦ βιβλίου με θέμα: «Ἡ τυπογραφία στὴν Κύπρον». Ἡ διάλεξις αὕτη τοῦ κ. Κ. Χρυσάνθη δημοσιεύεται εἰς τὸ παρὸν δελτίον.

5) Διάλεξις κ. Νίκ. Τάνου, καθηγητοῦ τῶν φυσικῶν ἐν τῷ ἑλληνικῷ γυμνασίῳ Σολέας ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου τῇ 20. Ἀπριλίου 1955, ὥρα 7.30' μ.μ. ἐπὶ τοῦ θέματος: «Ἀτομικὴ ἐνέργεια». Ὁ κ. Ν. Τάνος ἐπέδειξε πολλοὺς χάρτας καὶ εἰκόνας καὶ σχήματα, διὰ τῶν ὁποίων κατέστησε σαφές καὶ προσιτὸν εἰς πάντας τὸ δύσκολον θέμα του. Τὴν διάλεξιν παρηκολούθησε πολλὸς κόσμος.

6) Διάλεξις κ. Κ. Κύρρη, καθηγητοῦ τῆς φιλολογίας ἐν τῷ ἑλληνικῷ γυμνασίῳ Ἀμμοχώστου ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου τῇ 11ῃ Μαΐου 1955, ὥρα 6.30' μ.μ., με θέμα: «Εἰσαγωγή στὴν αἰσθητικὴ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν καὶ τῶν ἠρωϊκῶν ἐποχῶν». Τὴν διάλεξιν τοῦ κ. Κ. Κύρρη παρηκολούθησεν ὁ ἔντιμος Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς κυρίας του, πολλὰ μέλη τοῦ Ὁμίλου καὶ ἀρκετὸς κόσμος.

Γ) Ἄλλαι συγκεντρώσεις.

1) Ἐορτασμὸς τῆς ἐθνικῆς ἑπετείου τῆς 25ης Μαρτίου ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου τῇ 23. Μαρτίου 1955. Εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς ἑορτῆς περιλαμβάνοντο τὰ ἀκόλουθα:

α') Στέψις τῆς προτομῆς τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ὑπὸ τοῦ προέδρου κ. Κ. Σπυριδάκι ὥρα 6. μ.μ.

β') Ὁμιλία με θέμα: «Ἡ ἀξιολόγησις τοῦ 1821» ὑπὸ τοῦ φιλόλογου κ. Γ. Ματζώρου ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου ὥρα 6.30' μ.μ.

γ') Ἀνάγνωσις κειμένων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν.

δ') Ὁ ἐθνικὸς ὕμνος ὑπὸ μαθητῶν τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου.

2) Ἐορτασμὸς τῆς ἑπετείου τῆς Ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου. Τὴν ἐπέτειον τῆς ἠρωϊκῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου ἐ-

ώρτασεν ὁ Ε.Π.Ο.Κ τὴν 24ην Ἀπριλίου, ὥραν 11. π.μ. ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου — ἡ ἑορτὴ ὀρισθεῖσα ἀρχικῶς τὴν 10. Ἀπριλίου ἀνεβλήθη ἕνεκα ἀσθενείας τοῦ ὀμιλητοῦ. Ὁ ὀμιλητὴς κ. Μιχαὴλ Μαραθεύτης, καθηγητὴς τῆς φιλολογίας ἐν τῷ Παγκυπρίῳ Γυμνασίῳ, ὠμίλησε με θέμα: «Ἡ ἠθικὴ νίκη τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου».

3) Ἐπιμνημόσυνος συγκέντρωσις ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου τῇ 28ῃ Μαΐου 1955, ὥρα 7η μ.μ. Κατὰ ταύτην μετὰ σύντομον εἰσαγωγικὴν ὀμιλίαν ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Ὁμίλου κ. Κ. Σπυριδάκι ἀνεγνώσθησαν ὑπὸ μελῶν τοῦ Ὁμίλου ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἔργων ἑλλήνων καὶ ξένων ἱστορικῶν ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.

4) Ἐπιμνημόσυνος συγκέντρωσις ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς 9. Ἰουλίου. Τὴν 7ην μ.μ. τῆς 9ης Ἰουλίου ἐγένετο τὸ καθιερωθὲν ὑπὸ τοῦ Ε.Π.Ο.Κ φιλολογικὸν μνημόσυνον εἰς μνήμην τῶν κυπρίων ἔθνομαρτύρων τῶν σφαγιασθέντων ὑπὸ τῶν Τούρκων τὴν 9ην Ἰουλίου 1821. Κατὰ τοῦτο τὴν 7. μ.μ. ὁ κ. Γ. Παπαχαραλάμπου, ὑποδιευθυντὴς τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, κατέθεσε στέφανον δάφνης εἰς τὸν ἀνδριάντα τοῦ ἐθνομάρτυρος ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ, ὁ δὲ κ. Ἄθαν. Παπαγεωργίου, ἱεροκέρυξ τῆς ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς, ὠμίλησεν ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου με θέμα: «Ἡ ἐκκλησία τῆς Κύπρου κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821». Παρέστησαν ὁ πανοσιολογιώτατος Ἐξαρχος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς κ. Ἰερώνυμος, ἀρκετοὶ κληρικοὶ καὶ πολλὸς κόσμος.

5) Ἐορτὴ Δ. Λιπέρτη. Ὁ Ἑλληνικὸς Πνευματικὸς Ὁμιλος Κύπρου ἐν τῇ προσπάθειᾳ του συλλογῆς ἐράνων ὑπὲρ ἰδρύσεως προτομῆς τοῦ κυπρίου ποιητοῦ Δημητρίου Λιπέρτη ἐν Λευκωσίᾳ ὠργάνωσε τῇ εὐγενεῖ συμπράξει τοῦ μουσικοῦ συλλόγου «Μότζαρτ» μουσικοφιλολογικὴν ἑορτὴν. ἄφ' ἐνὸς μὲν διὰ νὰ προκαλέσῃ περισσότερον ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ ἀνωτέρω σκοποῦ, ἄφ' ἑτέρου δὲ διὰ νὰ ἐνισχύσῃ οἰκονομικῶς τὴν προσπάθειάν του ταύτην. Ἡ ἑορτὴ ἔγινε τὴν Κυριακὴν, 22αν Μαΐου 1955, ὥραν 11 π.μ. εἰς τὸ θέατρον «Ρόγιαλ» εὐγενῶς παραχωρηθὲν δωρεάν ὑπὸ τῆς ἀξιοτιμῆς διευθύνσεως αὐτοῦ.

Ἐν ἀρχῇ τῆς ἑορτῆς ὁ πρόεδρος τοῦ Ὁμίλου κ. Κ. Σπυριδάκις εἰς εἰσαγωγικὴν του ὀμιλίαν ἐξέθεσε τὸν διπλοῦν σκοπὸν τῆς ἑορτῆς καὶ ἐτόνισε τὸ ἐπιτακτικὸν χρέος τῶν ἑλλήνων κυπρίων νὰ τιμήσουν τὸ ἐκλεκτὸν τέκνον τῆς Κύπρου, τοῦ ὁποίου «ἡ ποίησις διὰ τὸ παγκύπριον κοινὸν ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην ἐπιτυχίαν τῆς συγχρόνου κυπριακῆς πνευματικῆς παραγωγῆς». (1) Ἀκολούθως ὁ ὑποδιευθυντὴς τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου κ. Χριστόδ. Παπαχρυσόστομος ὠμίλησε περὶ τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ «Τι εἶναι ὁ Λιπέρτης διὰ τὴν Κύπρον» (2), ἡ δὲς Λ. Σοφοκλέους καὶ ἡ κ. Ν. Γεωργιάδου ἀπήγγειλαν ποιή-

(1) Ἡ εἰσαγωγικὴ ὀμιλία τοῦ προέδρου δημοσιεύεται εἰς τὸ παρὸν δελτίον.

(2) Δημοσιεύεται εἰς τὸ παρὸν δελτίον.

ματα του Λιπέρτη, ή δὲ χορωδία καὶ ἡ ὀρχήστρα τοῦ μουσικοῦ συλλόγου «Μότσαρτ» ἐξετέλεσαν μουσικὰς συνθέσεις ἐμπνευσμένας ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ.

Τὴν ἑορτὴν παρηκολούθησε πυκνὸν καὶ ἐκλεκτὸν ἀκροατήριον.

Δ' Ἐκθεσις κυπριακοῦ βιβλίου.

Ἐργανώθη εἰς τὰς αἰθούσας τοῦ Παρθενιαγωγείου Φανερωμένης (ἄνω πάλτωμα) τὴν 27. Δεκεμβρίου 1954, ἡμέραν Δευτέραν καὶ ὥραν 4.30' μ.μ. Παρέμεινεν ἀνοικτὴ διὰ τὸ κοινὸν μέχρι καὶ τῆς 1. Ἰανουαρίου 1955. Εἰς ταύτην ἐξετέθησαν χίλια περίπου βιβλία, ἐπεσκέφθη δὲ ταύτην ἀρκετὸς κόσμος. Εἰς τὰ ἀνοιγμὰ τῆς ἐκθέσεως παρέστησαν ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης Κυρηναίας κ. Κυπριανός, ὁ Θεοφιλέστατος Χωρεπίσκοπος Σαλαμίνας κ. Γεννάδιος, ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς κ. Παππα, ὁ Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς κ. Ρούφου καὶ πολλοὶ προσκεκλημένοι.

Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκθέσεως καὶ εἰς τὸν χρόνον ταύτης ἔγιναν δύο διαλέξεις: α) Ὑπὸ τοῦ γυμνασιάρχου τοῦ ἑλληνικοῦ γυμνασίου Μόρφου κ. Κυριάκου Χατζηγιάννου μετὰ θέμα: «Ὁ Λιπέρτης καὶ ἡ κυπριακὴ πραγματικότητα» καὶ β) Ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ κ. Κύπρου Χρυσάνθη μετὰ θέμα: «Ἡ τυπογραφία στὴν Κύπρο». 1)

Ε) Ὁ Δ' διαγωνισμὸς διηγήματος.

Εἰς τὸν δ' διαγωνισμὸν διηγήματος τοῦ Ε.Π.Ο.Κ. ὑπεβλήθησαν τρία διηγήματα. Τὴν κριτικὴν ἐπιτροπεῖαν ἀπετέλεσαν οἱ κ.κ. Χρ. Πάπαχρυσοστόμου, Ν. Κρανιδιώτης καὶ Κ. Χρυσάνθης. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ εἰσηγητοῦ κ. Χρ. Παπαχρυσοστόμου, πρὸς τὴν ὁποίαν συμφωνοῦν καὶ τὰ ἄλλα δύο μέλη τῆς κριτικῆς ἐπιτροπεῖας, οὐδὲν ἐκ τῶν ὑποβληθέντων διηγημάτων κρίνεται ἄξιον εἶτε τοῦ βραβείου εἶτε τοῦ ἐπαίνου.

(1) Δημοσιεύονται εἰς τὸ παρὸν δελτίον.

Λ Ο Γ Ο Δ Ο Σ Ι Α

ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ Ε.Π.Ο.Κ. κ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΙ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΓΕΝΙΚΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ ΤΗΣ 26. ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1954

Ἀξιότιμα μέλη,

Συνερχόμεθα καὶ πάλιν εἰς τὴν Γενικὴν ταύτην Συνέλευσιν, ἵνα δώσωμεν πρῶτον λόγον τῶν πεπραγμένων καὶ τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ λήγοντος ἔτους κατὰ τὰ κεκανονισμένα, ἀφοῦ δὲ ἀκούσωμεν τὰς εἰσηγήσεις καὶ παρατηρήσεις τῶν μελῶν, προβῶμεν εἰς τὴν ἐκλογὴν νέου διοικητικοῦ συμβουλίου, τῆς θητείας τοῦ νῦν ὑπάρχοντος ληγούσης τὴν 31. τοῦ μηνὸς τούτου.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν διεξήχθησαν κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὁμαλῶς, ἐξετάθησαν δ' αὐταὶ εἰς βαθμὸν προάγοντα τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ εἰς ἱκανοποιητικὸν πῶς βαθμὸν. Τὰ μέλη ἠδεδίωξαν εἰς 77, ἢ δ' αὐξήσεις αὐτὴ εἶναι ἐνδεικτικὴ ἐκτιμῆσεως τοῦ ἔργου τοῦ Ὁμίλου, διότι αὐτὴ ὑπῆρξεν αὐθόρμητος καὶ δὲν ἐπεδιώχθη ὑπ' αὐτοῦ. Εἰς τὸ μέλλον ἡ ἐγγραφή νέων μελῶν θὰ γίνεταί με ἐκλεκτικότητα. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι θὰ καταβάλλεται προσπάθεια ἀποκλεισμοῦ ἐκ τοῦ Ὁμίλου προσώπων δυναμένων πράγματι νὰ βοηθήσωσι τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸναντίον σκοπὸς εἶναι οὗτος νὰ περιλάβῃ σὺν τῷ χρόνῳ κατὰ τὸ δυνατόν τοὺς ἀριστεῖς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν γραμμάτων. Πρὸς τοιαύτην κατεύθυνσιν φιλοδοξεῖ ὁ Ὁμιλος ἡμῶν νὰ στραφῇ, τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ἄλλαι ἐνέργειαι ἤδη διαφαίνονται ἐξ ἄλλων παραγόντων ξένων πρὸς τὸν τόπον νὰ ἀναλάβωσι τὴν πρωτοβουλίαν τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς κινήσεως αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸν τρόπον μάλιστα ἐπιδιώκοντα τὴν συμπερίληψιν τῶν τοπικῶν στοιχείων ἀπλῶς εἰς μίαν κίνησιν ἑξωθεν προερχομένην.

Εἰδικώτερον τὸ ἔργον τοῦ Ὁμίλου ἀφιερῶθη πρῶτον εἰς τὰ καθιερωθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως του, ἦτοι εἰς τὰ μνημόσυνα τῆς 25. Μαρτίου, τῆς ἐπετείου τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου, τῆς 29. Μαΐου καὶ τῆς 9. Ἰουλίου. Ὁμιλητὰ ἦσαν εἰς μὲν τὴν ἐπέτειον τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου ὁ πρῶτος γυμνασιάρχης Πάφου κ. Π. Παυλίδης, εἰς δὲ τὴν 9. Ἰουλίου ὁ ὑποφαινόμενος. Κατὰ τὰ λοιπὰ μνημόσυνα ἀνεγνώσθησαν ἀποσπάσματα ἔργων καὶ πηγῶν διαφωτισουσῶν τὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου. Παραλλήλως ἐσυνεχίσθησαν καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ συγκεντρώσεις τῶν μελῶν. Εἰς μίαν τοιαύτην ὁ ἀντιπρόεδρος κ. Ἀ. Μερεμέτης εἰσηγήθη ἐπὶ τοῦ θέματος «Πνευματικὸς προσανατολισμὸς» ἐπὶ τοῦ ὁποίου προεκλήθη ἐνδιαφέρουσα συζήτησις. Ὁργανώθησαν ὡσαύτως διαλέξεις ὑπὸ τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν μετὰ ὀμιλητὰς τὸν ἀκαδημαϊκὸν κ. Μ. Καλομοίρην, τὸν ὁποῖον οὗτος ἀνεκήρυξεν εἰς ἐπίτιμόν του μέλος, μετὰ θέμα «Τὸ λαϊκὸν στοιχεῖον εἰς τὴν μουσικὴν τοῦ Μπετόβεν», τὸν καθηγητὴν τοῦ Ε. Μ. Πολυτεχνείου κ. Σ. Ἀγαπητίδην μετὰ θέμα «Αἱ τελευταῖαι ἐξελίξεις τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας», τὸν κ. Μ. Κιτρομηλίδην, ὑποδιευθυντὴν τοῦ Ἑλλη-

νικου Γυμνασίου Πάφου με θέμα «Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση στό δημοτικό τραγούδι», τόν καθηγητήν κ. Ἀνδρέου με θέμα «Ἡ θρησκευτική ποίησις τοῦ Κ. Παλαμά», τόν καθηγητήν κ. Δ. Εὐαγγελίδην με θέμα «Μάγια Δρόσου, τὸ τελευταῖο κορίτσι στή γῆ», τόν καθηγητήν κ. Γρ. Οἰκονομάκον με θέμα «Ἡ ἰδέα τῆς οἰκογενείας εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην» καὶ τὸν ἱατρὸν κ. Γ. Σπανόπουλον, με θέμα «Ἡ ἔκτη αἴσθησις καὶ ἡ ψυχοσωματικὴ ἱατρικὴ».

Σημαντικὸν ἔργον τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν ὑπῆρξεν ἡ ἴδρυσις τῆς προτομῆς τοῦ ἐθνικοῦ μας ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ ἐν τῇ κατὰ τὴν ὁδὸν Ὁμήρου πλατεῖα. Τὸ ἔργον φιλοτεχνήθην ὑπὸ τοῦ διακεκριμένου γλύπτου κ. Ἰ. Νοταρᾶ καὶ ἀποκαλυφθὲν ἐν ἐπισημῷ τελετῇ τὴν 20. Ἰουνίου παρεδόθη εἰς τὸν Δῆμον Λευκωσιῶν, τοῦ κ. Δημάρχου παραλαβόντος τοῦτο. Λεπτομέρειαι τῆς ὄλης τελετῆς ἀναγράφονται εἰς τὸ προηγούμενον Δελτίον τοῦ Ὁμίλου. Ἡ ἀνταπόκρισις τοῦ κοινου εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ περὶ ἐράνων ὑπῆρξεν ἱκανοποιητικὴ, αἱ δὲ προκύψασαι δυσχέρειαι παρεκάμφθησαν. Γενναϊοτάτῃ ὑπῆρξεν ἡ εἰσφορὰ τῶν ἐργολάθων Λευκωσίας, οἱ ὅποιοι ἀνέλαθον τὴν ὄλην δαπάνην τῆς τοποθετήσεως τοῦ ἔργου ἀνελθοῦσαν εἰς σημαντικὸν ποσόν. Ἐκ τοῦ ἐράνου ὑπελείφθη ποσόν τι, τὸ ὁποῖον ἔγινε σκέψις ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς ἐξωραϊσμόν τῆς θάσσεως διὰ πεντελησίου μαρμάρου ἀντὶ τῆς ἐκ πόρου λίθου σημερινῆς. Τὸ ὄλον ἔργον δὲν εἶναι μόνον ἐθνικὸν σύμβολον, ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικὸν κόσμημα τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἐν γένει στερεῖται τοιούτων ἔργων.

Ἀνταποκρινόμενος ὁ ἡμέτερος Ὁμιλος εἰς ἐκφρασθεῖσαν προφορικῶς καὶ διὰ τοῦ τύπου ἐπιθυμίαν προεκήρυξε νέον ἔρανον πρὸς ἴδρυσιν προτομῆς τοῦ Κυπρίου ποιητοῦ Δημητρίου Λιπέρτη, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ζωντανὴν ἀπείκονισιν τῆς ζωῆς, τῶν πόθων καὶ αἰσθημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰσέφερον ὁ Ὁμιλος ἐκ τοῦ ταμείου του £20. Ἀλλ' ἡ μέχρι σήμερον γενομένη ἀνταπόκρισις εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡμῶν ὑπῆρξε μετρία, ἐλπίζομεν ὅμως ὅτι τὸ νέον δ. συμβούλιον θὰ δυνηθῇ νὰ προωθήσῃ ἐνεργότερον τὸν ἔρανον τοῦτον. Παραλλήλως ἀπεφασίσασμεν νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν τῶν ποιημάτων τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ μετὰ ἐρμηνευτικῶν ἐπεξηγήσεων καὶ πρὸς τοῦτο κατηρτίσθη ἐπιτροπεία ἐκ τοῦ κ. Ἀ. Μερεμέτη ὡς προέδρου καὶ τῶν κ. Θ. Σοφοκλέους, κ. Γ. Παπαχαραλάμπους, κ. Ν. Κρανιδιώτου ὡς μελῶν, ἡ ὁποία ἐπελήφθη ἤδη τοῦ ἔργου.

Ὁ Ὁμιλος περαιτέρω ἐμελέτησε τὴν ὀργάνωσιν ἐκθέσεως Κυπριακοῦ βιβλίου, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ὑπῆρχε πρόθεσις νὰ γίνῃ κατὰ τὸ Πάσχα, ἀλλὰ πλείστοι λόγοι ἐπέβαλον τὴν ἀναβολὴν τῆς μέχρι Χριστουγέννων. Αἱ ἀναγκαῖαι διευθετήσεις ἐγένοντο, ὥστε ἡ ἐκθεσις νὰ ἀνοίξῃ αὐριον Δευτέραν 27. Δεκεμβρίου ὥρ. 4.30 μ.μ. εἰς τὸ Παρθεναγωγεῖον Φανερωμένης, θὰ παραμείνῃ δὲ ἀνοικτὴ ἀπὸ τῆς ἐπομένης μέχρι τοῦ Σαββάτου, 1. Ἰανουαρίου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκθέσεως θὰ ὀργανωθῶσι διαλέξεις σχετικαὶ πρὸς τὴν Κυπριακὴν πνευματικὴν παραγωγὴν. Ἡ ἐκθεσις δὲν θὰ εἶναι πλήρης, ἀλλ' ἐλπίζομεν ἀντιπροσωπευτικὴ τῆς Κυπριακῆς πνευματικῆς κινήσεως.

Ἐτέρα ἐνέργεια τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν ἦτο νὰ θέσῃ ὑπὸ τὴν προστασίαν του τὴν ἐκθεσιν ζωγραφικῆς τοῦ ἐξ ἐλευθέρως Ἑλλάδος ζωγράφου καὶ σκηνο-

γράφου κ. Στ. Ὁρφανίδου, ἡ ὁποία ἐσημείωσεν ἱκανοποιητικὴν ἐπιτυχίαν. Ὁ Ὁμιλος ἀπεφάσισε νὰ ἀγοράσῃ καὶ ἕνα ἐκ τῶν ἐκτεθέντων ἔργων πρὸς πλουτισμὸν τῆς μικρᾶς του πινακοθήκης.

Ἐτερον ἔργον τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐντοίχισις ἀναμνηστικῆς πλακῆς τῆς ἐν Λευκωσίᾳ εἰς τὰ ὑπόγεια τῆς τότε Ἑλληνικῆς Σχολῆς, τοῦ σημερινοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου, φιλοξενίας τῶν πρὸς συνεννόησιν μετὰ τοῦ ἀειμνήστου Ἐθνομάρτυρος Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ ἐλθόντων μελῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας. Τὰ ἀποκαλυπτήρια ταύτης ἐγένοντο τὴν 9. Ἰουλίου μετὰ τὸ πολιτικὸν μνημόσυνον ἐπὶ τῇ ἐπετείᾳ αὐτῆς ὑπὸ τῆς Α. Μ. τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καὶ παρόντος τοῦ Ἐκλαμπροτάτου Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἑλλάδος. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὀργανώθη ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου ἔκθεσις κειμηλίων καὶ εἰκόνων ἀναμνηστικῶν τοῦ Ἐθνομάρτυρος Ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ, τὰ ὁποῖα ἀπόκεινται ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἀρχιεπισκοπῇ Κύπρου, τῇ Ἱερᾷ Μονῇ Μαχαιρᾶ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ Χρυσελεύσης Στροβόλου. Θερμὰς ἀπευθύνομεν εὐχαριστίας πρὸς πάντας τοὺς καθ' οἷονδῆποτε τρόπον συντελέσαντας εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκθέσεως ταύτης.

Μία ἄλλη ἀξιόλογος ἐνέργεια τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν ἦτο Παγκύπριος Συνέλευσις τῶν ἐπιστημόνων τῆς νήσου, καθ' ἣν μετὰ εἰσαγωγικὴν ὁμιλίαν τοῦ προέδρου αὐτοῦ ἐνεκρίθη ψήφισμα ἀπαντητικὸν εἰς τὸ ψήφισμα τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου, δι' οὗ διεδηλοῦτο ἡ ἐμμονὴ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου τοῦ Ἀνωτάτου τούτου ἐκπαιδευτικοῦ καὶ ἐπιστημονικοῦ ἰδρύματος τῆς ἐλευθέρως πατρίδος εἰς τὴν ἀξίωσιν περὶ ἐφαρμογῆς καὶ ἐν Κύπρῳ τῶν κατὰ τοὺς δύο παγκοσμίους πολέμους καὶ ὑπὸ τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν διακηρυχθεισῶν ἀρχῶν περὶ ἐλευθερίας καὶ αὐτοδιαθέσεως τῶν λαῶν. Ἡ ἀπάντησις τῶν Κυπρίων ἐπιστημόνων, ὧν προσήλθον εἰς τὴν συνέλευσιν περὶ τοὺς 250 ἀνήκοντες εἰς διαφόρους κλάδους καὶ ἐπαγγέλματα, ἐγένετο ἐπὶ τῶν αὐτῶν θάσεων καὶ ἀπεστάλη καὶ εἰς ἀνάλογα ἐπιστημονικὰ ἰδρύματα καὶ κέντρα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀνάλογοι ἐκδηλώσεις διὰ τηλεγραφημάτων καὶ ἄλλων ἐνεργειῶν ἐγένοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἔτους ὑπὸ τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύοντο ἐκάστοτε εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον. Ὡσαύτως συνέδραμεν ὁ Ὁμιλος διὰ ἰδίας εἰσφορᾶς τὴν ἴδρυσιν ἀνδριάντος τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Β' ἐν Κερυνείᾳ καὶ τοῦ ἀειμνήστου πολιτικοῦ ἐξορίστου καὶ πρώην καθηγητοῦ ἐν Κύπρῳ Νικολάου Καταλάνου.

Τελευταῖον ἔργον τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν ὑπῆρξεν ἡ ἐκδοσις τοῦ ἐτησίου Δελτίου αὐτοῦ ὑπὸ νέαν μορφήν. Εἰς τοῦτο δημοσιεύονται μελέται καὶ διαλέξεις γινόμεναι ὑπὸ μελῶν αὐτοῦ καὶ ἄλλων προσώπων.

Ταῦτα εἶναι τὰ κυριώτατα τῶν ἐπιτελεσθέντων κατὰ τὸ λήγον ἔτος ὑπὸ τοῦ Ὁμίλου ἡμῶν. Λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν πολλαπλῶν ἀπασχολήσεων καὶ ἐπιβαρύνσεων τῶν μελῶν ἰδίᾳ τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου, τόσον εἰς τὰ ἐπαγγελματικὰ αὐτῶν καθήκοντα ὅσον καὶ εἰς ἄλλας ἐπιστημονικὰς καὶ λοιπὰς ἐργασίας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι σημαντικὰ τὰ ἐπιτελεσθέντα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ λήγοντος ἔτους. Τὸ διοικητικὸν συμβούλιον, τοῦ ὁποῦ μετὰ τὴν λήξιν τοῦ ἔτους τερματίζεται ἡ θητεία, εὐχεται, ἵνα τὸ νέον

συμβούλιον, τὸ ὁποῖον θὰ προκύψῃ ἐκ τῶν σημερινῶν ἀρχαιωμασίων προσάγγη εἰς μεγαλύτερον βαθμῶν τὸ ἔργον τοῦ Ὁμίλου. Εὐχόμεθα περαιτέρω ὅπως τοῦτο δυναθῇ νὰ ἐργασθῇ πρὸς πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν τοῦ Ὁμίλου ὑπὸ ἀφωκότερους οἰκονομῶς καὶ ὅπως τὸ νέον ἔτος καὶ ἡ νέα περίοδος ἐργασιαῶν αὐτοῦ εἶναι κατὰ πάντα καὶ διὰ τὸν ἔθνη ἀπόψεως διὰ τὸν τόπον εὐτυχιστέρα ἢ κατὰ τὸ λήγον ἔτος.

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΤΑΜΙΑΚΟΣ ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΑΠΟ 1. 1. 1954 - 26. 12. 1954.

ΕΙΣ ΠΡΑΞΕΙΣ		ΔΑΠΑΝΑΙ	
Ἐπίλοιπον χρήσεως 1953	£ 548- 9-4	Δι' ἐκτύπων δελτίου «ΕΠΟΚ»	£ 42- 0-0
Ἀπὸ τόκους καταθέσεων εἰς ταμιευτήριον	9-14-5	Κλισιὲ διὰ δελτίων	0-18-0
Ἀπὸ πωλήσεις ἐκδόσεων «ΕΠΟΚ»	19-12-0	Εἰς γλύπτην Ι. Νοταρᾶν διὰ προτομὴν Σολωμοῦ	531- 2-7
Ἀπὸ δικαιώματα ἐγγραφῆς νέων μελῶν	6- 0-0	Εἰς Δυμιώτην διὰ σκάλισμα ἐπιγραφῆς Ἀσφάλεια, ἀχθοφορικά, ἐκτελωνιστικά μεταφορικά καὶ διάφορα (πρ. Σολωμ.)	30- 0-0
Ἀπὸ συνδρομὰς μελῶν	69- 0-0	Ἀναμνηστικὸν δῶρον εἰς γλύπτην Ι. Νοταρᾶν	7- 0-0
Ἀπὸ δωρεάς	30- 0-0	Φωτογραφία	4-14-0
Ἀπὸ ἔρανον προτομῆς Σολωμοῦ	334- 4-0	Ἐξόδα ἀποκαλυπτηρίων πρ. Σολωμοῦ	9- 0-3
Εἰσφορὰ μελῶν διὰ δεξιῶσιν (Σεφέρη)	10- 4-0	Ἐξόδα δεξιῶσεως (Σεφέρη)	14- 0-0
		Προμήθεια εἰσπράκτ. (ἐκτὸς Λ)σίας	0-12-0
		Δι' ἓνα ζωγραφικὸν πίνακα Στ. Ὀρφανίδη	15- 0-0
		Εἰς Ἐρωτοκρίτου δι' ἀγορὰν χάρτου	25- 0-0
		Ἐπὲρ προτομῆς Μακαρίου Β'	3- 0-0
		Εἰς Μ. Ἐλευθεριάδην διὰ κλισιὲ δελτίου	5- 0-0
		Εἰς φακέλλους καὶ γραμματόσημα	7-17-3
		Ἐκτυπωτικὰ προσκλήσεων κλπ.	6-10-0
		Τηλεγραφήματα	6-14-7
		Ταξί	0- 4-0
		Εἰς Μ. Μιχαηλίδην βοηθὸν εἰσπράκτορα	10- 0-0
			748- 7-5
		Καταθέσεις εἰς ταμιευτήριον	271- 6-2
		Μετρητὰ ἐν τῷ ταμείῳ	7-10-2
			£ 1027- 4-0

Οἱ Ἐλεγκταὶ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΣ
ΖΗΣΗΣ ΠΑΛΑΣΚΑΣ

Ἡ ταμίας
Κ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΜΕΡΕΜΕΤΗ

ΚΑΘΑΡΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΘΗΜΑΤΩΝ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΟΡΙΣΜΟΝ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ

(ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1954 - 1955)

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου

Η ΚΑΘΑΡΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΟΝ ΟΡΙΣΜΟΝ
ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΜΕΡΕΜΕΤΗ

Η ΚΑΘΑΡΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΘΗΜΑΤΩΝ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΟΝ
ΟΡΙΣΜΟΝ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

Η ΚΑΘΑΡΣΙΣ ΤΩΝ ΠΑΘΗΜΑΤΩΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΟΝ ΟΡΙΣΜΟΝ ΤΗΣ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ

Δι' ἔλεον καὶ φόβου περαινουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν.

Ἡ φράσις αὐτή, τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει εἰς τὸ τέλος τοῦ πολυθρῦ-
λήτου ὀρισμοῦ τῆς τραγωδίας ἐν τῇ Ποιητικῇ του (VI,2) ὁ μέγας
φιλόσοφος Ἀριστοτέλης διήγειρε, ἀφ' ἧς ἐγράφη, τόσας συζητή-
σεις, ἀμφιβολίας περὶ τὴν ἑρμηνείαν καὶ διαφωνίας ἐπὶ τῆς σημα-
σίας της, ὅσας οὐδεμία ἄλλη θέσις τῶν ἀρχαίων κειμένων. Διὰ
τοῦτο καὶ θὰ ἔπρεπε αἱ σχετικαὶ μὲ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ἀριστοτελι-
κοῦ ὀρισμοῦ ἀπόψεις, ἢ αἱ ἐπιδράσεις αὐτοῦ νὰ παρακολουθηθοῦν
ἀπὸ τῆς Σχολῆς του καὶ ἐντεῦθεν. Εἰς μίαν εἰσήγησιν ὁμως περὶ
τῶν νέων ἑρμηνειῶν, μόνον ἀπλοῦν θλέμμα ἐπιτρέπεται καὶ τοῦτο
πρὸς διευκόλυνσιν τῆς συζητήσεως.

Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς οἱ καλλίτεροι
ἑρμηνευταὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ διδασκάλου των' διότι οὗτοι ἐκτὸς
τῶν κειμένων—τετραδίων τῶν παραδόσεων τῶν ἀ κ ρ ο α μ α τ ι-
κ ῶ ν του συγγραμμάτων, ὡς εἶναι καὶ ἡ Ποιητικὴ, εἶχον ἀσφαλῶς
ὑπ' ὄψει των καὶ τὴν προφορικὴν ἀνάπτυξιν, τὴν ὁποίαν ὁ φιλόσο-
φος ἔδιδε κατὰ τὰς παραδόσεις του εἰς τὰ τόσον σύντομα περιεχό-
μενα τῶν συγγραμμάτων του. Εἶτε ὁμως, διότι κατόπιν τῶν ἐξηγή-
σεων τοῦ διδασκάλου των οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν εἶχον περὶ τῆς σα-
φηνείας καὶ ὀρθότητος τῆς σημασίας τῶν σήμερον δυσνοήτων θέ-
σεων, εἶτε διότι διεξοδικώτερον εἰς τὸ ἄλλο, τὸ ἀπολεσθὲν μέ-
ρος τῆς Ποιητικῆς θὰ ἐγένετο περὶ τοῦ χωρίου τούτου ἐκτενὴς λό-
γος, εἶτε διότι ἐστράφησαν περὶ ἄλλα σπουδαιότερα θέματα, εἶτε
τέλος διότι τὰ ἔργα των δὲν περιῆλθον μέχρις ἡμῶν, δὲν ἔχομεν
λεπτομερεῖς περὶ τῆς ποιητικῆς ἑρμηνευτικῆς ἀπόψεις.

Ὁ Θεόφραστος, ὁ κληρονόμος τῆς περιπατητικῆς Σχολῆς καὶ
κληρονόμος τῆς βιβλιοθήκης τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἀκροαματικῶν
συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς ἐκ τῶν Σχολίων Διονυσίου
τοῦ Θρακῆος δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἠσυχολήθη μὲ τὸ θέμα καὶ ὀρ-
θῶς περὶ τραγωδίας, ἐχόμενος τοῦ διδασκάλου του διετύπωσεν ὅτι
αὕτη εἶναι «μίμησις βίων καὶ λόγων ἡρωϊκῶν καὶ παθῶν' μίμησις
ἔχουσα μυστήρια καὶ σεμνότητα πλοκῆν τε τὸ κατὰ μέρος»¹⁾ ἄλ-
λὰ καὶ ὁ γνωστότατος τοῦ Θεοφράστου ὀρισμὸς τῆς τραγωδίας, ὡς
περιστάσεως ἡρωϊκῆς τύχης καὶ οὐχὶ ἀκινδύνου περιοχῆς ἰδιωτι-

1) Σχόλια Διονυσίου τοῦ Θρακῆος 306. 7 πῦλ. σελ. 173 Hilgard.

κῶν πραγμάτων, ὡς εἶναι ἡ κωμωδία, ἀναντίρρητα ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Σταγίριτου προκύπτει καί, ὡς θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ δείξωμεν, τὰ μάλιστα βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλὰ καὶ τὰ σχετικά χωρία τοῦ Στράβωνος καὶ Πλουτάρχου καὶ πολλῶν τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἐκεῖθεν πηγάζουν²⁾. Ἀτυχῶς οἱ Νεοπλατωνικοί, ὡς ἄλλως συνέβη καὶ διὰ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος, πολλὰ παρηρημήνευσαν καὶ ἔγιναν αἴτιοι μεγάλης συγχύσεως μέχρι σήμερον.

Βεβαίως ἡ ποιητικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν προεκάλεσε τὸ ἄμεσον καὶ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τοῦ λογικοῦ ὄργανου ἢ τῶν ἠθικῶν καὶ λοιπῶν συγγραμμάτων τῆς φυσικῆς, ἢ ὑπερβατικῆς διδασκαλίας τοῦ μεγάλου Φιλοσόφου, διὰ τοῦτο ἀργά, τῷ 900 ἤρχισεν ἡ συστηματικὴ μελέτη ἢ τοῦλάχιστον ἢ μετάφρασις καὶ ἐρμηνεία τῆς. Τῷ 930 ἔγινε ἡ πρώτη Συριακὴ μετάφρασις τοῦ Ἀβού Βασάρ καὶ εἶτα ἡ ἀραβικὴ τοῦ Ἰαχιά Βὲν Ἀδὶ ἐπὶ τῇ θάσει τῆς ὁποίας ἔκαμε τὸ ἐγχειρίδιόν του ὁ Ἀθερόης, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται τὸ κείμενον τῆς λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ γερμανοῦ Hermann. Ἐκτοτε ὅμως καὶ μέχρι σήμερον ἡ ἐρμηνεία τῆς ποιητικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ διὰ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς τραγωδίας ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης πλείστων φιλολόγων, φιλοσόφων, αἰσθητικῶν καὶ ποιητῶν.

* * *

Ὅταν ἀκόμη ἡ Ἀναγέννησις δὲν εἶχε δώσει τοὺς ὠρίμους καρπούς τοῦ διαφωτισμοῦ καὶ ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη ἠγωνίζετο πρὸς ἀποκατάστασιν καὶ μόνον τῶν ἀρχαίων κειμένων διὰ τῆς ἀντιβολῆς τῶν χειρογράφων, ἡ δὲ ἐρμηνευτικὴ εὐρίσκετο ἀκόμη εἰς τὰ σπάργανα καὶ σπανίως εἰσῆρχετο εἰς τὴν βαθεῖαν πραγματικὴν καὶ αἰσθητικὴν ἀνάλυσιν τῶν πηγῶν καὶ τὴν προβολὴν τῶν ἀξιῶν τῶν, περὶ τοῦ χωρίου τούτου τοῦ Ἀριστοτέλους εἶχον ἤδη τότε, τὸν 17ον αἰῶνα, γραφὴ καὶ ἀκουσθῆ ἰκατοντάδες ἀπόψεων. Ἰσως εἰς τοῦτο νὰ συνετέλεσε καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης παρὰ τὴν ὑπόσχεσίν του, τὴν ὁποῖαν ἔδωσε εἰς τὰ πολιτικά του,³⁾ ὅτι θὰ ἐξηγήσῃ τὴν σημασίαν τῆς καθάρσεως εἰς τὴν Ποιητικὴν του, οὐδένα διεξοδικὸν λόγον κάμνει, ἐκτὸς τῆς ἀπλῆς ταύτης φράσεως καὶ ἄλλων κατεσπαρμένων χωρίων, ἐν ᾧ δι' ὅλας τὰς ἐν τῷ ὀρισμῷ τῆς τραγωδίας θέσεις του διεξοδικῶς ὁμιλεῖ. Τοῦτο ὡδήγησεν ἐκτὸς τῶν ἄλλων τοὺς ἐρμηνευτὰς τῆς ποιητικῆς εἰς τὸ νὰ ἐξαγάγουν συμπεράσματα περὶ ἐκτάσεως τοῦ ὅλου ἔργου, τοῦ ὁποίου ὡς γνωστὸν μόνον 26 κεφάλαια σώζονται καὶ περὶ τοῦ Οἰκείου τόπου,

2) πβλ. Στράβων 1, 2 καὶ Πλούταρχ. Ἠθικ. 443 c.

3) Ἀριστ. Πολιτ. Βιβλ. 8. 1341 b. 40—42.

ὅπου πιθανῶς θὰ ἔκαμε ὁ Σταγίριτης εἰδικὸν λόγον περὶ τῆς καθάρσεως τῶν παθημάτων⁴⁾. Ὁ κύριος ὅμως λόγος, ἐξ οὗ προέκυψαν αἱ ἀτέρμονες συζητήσεις ἐπαϊόντων καὶ μὴ, εἶναι ἀσφαλῶς τὸ συμπεπυκνωμένον τῶν νοημάτων τοῦ χωρίου καὶ ἡ βαθεῖα ὅσον καὶ δύσκολος σκέψις, ἣτις ἐν αὐτῷ περιέχεται. Βεβαίως, ὡς θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ τονίσωμεν καὶ περὶ καθάρσεως, ἐν τῇ μουσικῇ ὅμως, καὶ περὶ ἐλέου καὶ φόβου μακρὸν κάμνει λόγον εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ ὁ φιλόσοφος καὶ ἰδίως εἰς τὰ πολιτικά καὶ τὴν ρητορικὴν του, τὸ ἕτερον τῶν κριτικῶν τῆς λογοτεχνίας τοῦ πεζοῦ λόγου ἔργον του, πάντα ὅμως ταῦτα δὲν βοηθοῦν διὰ μίαν ἀναντίρρητον ἐρμηνείαν. Ἦτο λοιπὸν ἐπόμενον οἱ ἐρμηνευταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους νὰ μὴ στηριχθοῦν μόνον εἰς τὰ χωρία τῆς ποιητικῆς ἢ τῶν συναφῶν συγγραφῶν του, ἀλλὰ εἰς ὀλόκληρον τὸ ἔργον του καὶ πέραν τούτου νὰ προσπαθῆσουν νὰ φωτίσουν τὸ χωρίον καὶ ἐκ τῶν ὄσων περὶ καθάρσεως ἢ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους παράδοσις εἶχε ἀναφέρει καὶ ἰδία ἐκ τῶν ὄσων οἱ Προσωκρατικοὶ καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὰ ἔργα του καὶ διὰ τὴν Πολιτείαν, τοὺς Νόμους καὶ τὸν Σοφιστὴν εἶχεν διδάξει.

Μολονότι ἡ εἰσήγησις θὰ ἤθελε νὰ μείνῃ μόνον εἰς τὰς νεωτέρας ἐρμηνείας περὶ τοῦ χωρίου, τὰς ὁποίας καὶ προτίθεται νὰ θεωρήσῃ, νομίζομεν ἀπαραίτητον νὰ ἀναφέρωμεν ἐν μεγάλῃ συντομίᾳ τὰς ἀπόψεις τῶν κυριωτέρων ἐρμηνευτῶν ἀπὸ τοῦ 17 αἰῶνος, καὶ τοῦτο, διότι ἅπασαι αἱ νεώτεραι ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον στηρίζονται εἰς αὐτάς.

Ἦδη κατὰ τὸ 1780 ὁ Ἄγγλος ἐρμηνευτὴς τῆς Ποιητικῆς Thomas Twining εἶχε πρὸ αὐτοῦ τόσας ἐρμηνείας τῆς καθάρσεως τῶν παθημάτων τῆς ἀριστοτελικῆς ποιητικῆς, ὥστε ἐν ἀρχῇ τῆς ἐρμηνείας του λέγει «Μία ἱστορία τῶν διαμφισθητήσεων, τὰς ὁποίας διήγειρε μεταξὺ τῶν κριτικῶν καὶ ὑπομνηματιστῶν τὸ σκοτεινὸν τοῦτο χωρίον καὶ μία λεπτομερὴς ἔκθεσις καὶ ἐξέτασις τῶν ποικίλων ἐρμηνειῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν δοθῆ εἰς αὐτό, θὰ ἐγέμιζεν ἕνα ὀγκώδη τόμον⁵⁾». Καὶ πράγματι, ὅσον καὶ ἂν ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται περιέργον τοῦτο, ἂν τις ἐγκύψῃ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου ἀντιλαμβάνεται πόσας δυσκολίας εὐρίσκει ὁ ἐρμηνευτὴς ὄχι θέβαια τῶν λέξεων, ἀλλὰ τῶν ἐννοιῶν καὶ βαθυτέρων νοημάτων αὐτοῦ. Ἡ ἐξήγησις τῶν λέξεων εἶναι ἡ ἐξῆς :

Ἡ τραγωδία εἶναι μίμησις—ἀπεργαζομένη (φέρουσα εἰς πέρας ἢ ἐπιτυγχάνουσα), διὰ τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου (ποῦ διεγείρει)

4) πβλ. Μενάρδου — Συκουτρῆ Ἀριστοτ. Ποιητικὴ σελ. 26* κ. ἐξ.

5) πβλ. Thomas Twining Aristotle's "Treatise on poetry" London 1812 ed. 2, I, p.3 (ἡ πρώτη ἔκδοσις τῷ 1780). Πβλ. ἐπίσης: Cr. Benard, L'esthétique d' Aristote, Paris 1887, p. 64. "Deja a la fin du XVIIe siècle, le P. Boni énumeraît quinze opinions différentes sur la Katharsis. Du temps de Corneille, le nombre allait, je crois, a 17. Aujourd' hui on ne compte plus. Il foudrai plus d'un volume pour enregistrer ce qui a été dit de plus important sur ce seul mot pur les litterateurs, les critiques, les érudits, les historiens ou theoriciciens de l'art et..... les philosophes.

τήν κάθαρσιν τῶν τοιούτων ἢ ἀπὸ τῶν τοιούτων παθημάτων. Ὁ λίθος τοῦ σκανδάλου ἀπὸ καθαρᾶς γλωσσικῆς καὶ συντακτικῆς ἀπόψεως εἶναι αἰ λέξεις τῶν τοιούτων. Ὁ φόβος καὶ ὁ ἔλεος εἶναι μέσα δι' ὧν συντελεῖται ἡ κάθαρσις τῶν τοιούτων, τῶν τέτοιου εἶδους τέτοιας λογῆς παθημάτων, ἢ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ τέτοιας λογῆς παθήματα; Ποῖα λοιπὸν εἶναι τὰ καθαιρόμενα παθήματα; Πάλιν ὁ φόβος καὶ ὁ ἔλεος; Διότι αὐτὰ μόνον ἀναφέρονται εἰς τὸν ὀρισμὸν ὡς μέσα θέβαια τῆς καθάρσεως. Καὶ αὐτὰ εἶναι πάθη καὶ παθήματα. Σαφῶς δὲ μάλιστα εἶναι μεταξὺ τῶν ἕνδεκα παθῶν, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὰ Ἡθικὰ Νικομάχεια. «Λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμία ν, ὀργή ν, φόβος ν, θάρσος, φθόνος, χαρά ν, φιλία ν μῖσος; πόθος, ζήλον καὶ ἔλεον».⁶ Εἶναι διὰ τὸ νὰ καταστήσωμεν σαφέστερον τὸ πρόβλημα ὁ φόβος καὶ ὁ ἔλεος καὶ τὰ μέσα τῆς καθάρσεως καὶ τὰ καθαιρόμενα πάθη ἢ παρόμοιά των; Καὶ ἂν ναί, ὅπως πολλοὶ τῶν διασήμεων ἐρμηνευτῶν θὰ ἴδωμεν ὅτι δέχονται, τόσον ἄπειρος γραμμάτων ἦτο ὁ πατήρ τῆς Λογικῆς ὥστε νὰ μὴ γνωρίζῃ ὅτι ἔπρεπε νὰ εἴπῃ τοῦτων καὶ ὄχι τοιούτων; Ἄν πάλιν τῶν τοιούτων σημαίνῃ τῶν παθῶν γενικῶς καὶ ὄχι τῶν παρομοίων, ποῦ θὰ ἀναφερθῇ; Διὰ τὸ νὰ τελειώσωμεν πρῶτον μὲ τὰ συντακτικὰ-γλωσσικὰ προβλήματα τοῦ χωρίου ἢ γενικῆ τῶν τοιούτων εἶναι γενικῆ ἀντικειμενικῆ καθαρὰ ἢ ἀφαιρετικῆ; Δηλαδὴ πρόκειται περὶ καθάρσεως τῶν παθημάτων καθ' ἑαυτῶν ἢ περὶ τῆς καθάρσεως τῆς ψυχῆς τοῦ θεατοῦ ἀπὸ τὰ τοιαῦτα παθήματα;

Ἐξ ἄλλου, διὰ τὸ νὰ ἀναφέρωμεν καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ οὐσιαστικὰ προβλήματα, ποῖα εἶναι ἡ βαθυτέρα σημασία τῆς καθάρσεως; Εἶναι ἢ ἀποβολὴ τῶν παθῶν ἀπὸ τὴν ψυχὴν; Ἄλλὰ τότε πῶς θὰ ἀρθῇ ἢ προφανῆς ἀντινομία πρὸς ἄλλα χωρία τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις δὲν εἶναι ὑπὲρ τῆς ἀπαθείας ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς μετριοπαθείας; Εἶναι κάθαρσις ἠθικῆ, ψυχολογικῆ ἢ ἰατρικῆ; Τέλος τίνος τὰ πάθη καθαιρόνται τῶν ἡρώων τοῦ δράματος, τῆς τραγωδίας ἢ τῆς ψυχῆς τῶν θεατῶν καὶ ἀκροατῶν; Ἴδου τινὰ τῶν κυριωτέρων προβλημάτων. τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τοῦ χωρίου καὶ ἐκ τῆς προσπαθείας πρὸς ἐπίλυσιν τῶν ὁποίων προέρχονται αἱ ἀλληλοσυγκρουόμεναι ἐρμηνεῖαι, αἵτινες ἤδη τὸ 1780 θὰ ἠδύναντο νὰ καλύψουν ὀλόκληρον τόμον.

Αἱ πρῶται ἐρμηνεῖαι τῆς Ἀναγεννήσεως ἰδίᾳ τῆς Γαλλικῆς καὶ Ἱταλικῆς Σχολῆς τῶν φιλολόγων εἶναι ἐρμηνεῖαι ἠθικαὶ—παιδαγωγικαί. Ἡ κάθαρσις τῶν παθημάτων κατ' αὐτάς εἶναι κάθαρσις τῆς ψυχῆς τοῦ θεατοῦ ἀπὸ τῶν τοιούτων παθῶν καὶ δι' αὐτὰς ἀπὸ τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἔλεου μόνον κατ' ἄλλους ἀπὸ τοῦ φόβου καὶ τῶν τοιούτων—παρομοίων παθῶν καὶ κατὰ τινὰς ἀπὸ τῶν παθῶν γενικώτερον. Ἐν ἄλλαις λέξεσι τὰ πάθη τοῦ φόβου καὶ

6) Ἡθικ. Νικομ. 1105b, 21.

τοῦ ἔλεου ὡς καθαίροντα μέσα διεγείρονται εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν διὰ τῆς τραγικότητος τοῦ θεάματος, τῶν περιστάσεων τοῦ ἥρωος καὶ τῶν τραγικῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα συνεπάγεται ἡ ἐπικράτησις τῶν βιαίων παθῶν. Ἡ διέγερσις τῆς ψυχῆς ὑπὸ τῶν παθῶν τούτων βοηθοῦντων καὶ τῶν ἀφθόνων ἠθικῶν διδαγμάτων τῶν τραγωδιῶν ἐπιφέρει τὴν κάθαρσιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἰδίων τούτων καὶ παρομοίων πρὸς αὐτὰ παθῶν. Διὰ τῆς καθάρσεως ταύτης ἡ ψυχὴ τοῦ θεατοῦ ἐθίζεται εἰς τὸ νὰ ἀποφύγῃ ἢ τοῦλάχιστον μετριάσῃ τὰς ἀδυναμίας τοῦ φόβου τοῦ οἴκτου καὶ τῶν παρομοίων παθῶν.

Ἀντιπρόσωποι τῆς ἐρμηνείας ταύτης εἶναι πολλοί. Ἀναφέρονται τὸν Madius, Dryden, Chapelain, Codeam, Seadery καὶ Abb. du Bos. Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀνέπτυξαν μὲ διαφόρους παραλλαγὰς πολλοὶ τῶν φιλολόγων τοῦ 19 αἰῶνος πρὸ πάντων δὲ ὁ Raumer καὶ ὁ Georg Hermann, ὅστις διεισδύει εἰς βαθύτατα, ὅσον καὶ ὑψηλότατα νοήματα, χωρὶς δυστυχῶς νὰ ἀπαγκιστροῦται καὶ οὗτος ἀπὸ τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον. Ἀπλῶς τὰς ἀποχρώσεις των ἀλλάσσει. Οὕτω ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος ὡς μέσα εἶναι τὰ κοινῶς γνωστὰ ψυχολογικὰ πάθη. Ἐκ τούτων διὰ τῆς ιδέας τοῦ καλοῦ καὶ ὑψηλοῦ, ἣτις ἀφθονεῖ ἐν τῇ τραγωδίᾳ, ὁ μὲν φόβος μεταβάλλεται εἰς φόβον καὶ δέος τοῦ Θείου, ὁ δὲ ἔλεος εἰς φιλανθρωπίαν.

Ἡ ἄλλη ἐρμηνεῖα εἶναι ἐπίσης ἠθικῆ, ἣτις ὅμως καθαίρει τὰ πάθη ταῦτα διὰ ψυχολογικῆς ἐπεξεργασίας μὲ αἰσθητικὴν καὶ παθολογικὴν συμμετοχὴν. Δηλαδὴ διὰ τῆς συχνῆς διεγέρσεως τῆς ψυχῆς τοῦ θεατοῦ ὑπὸ τοῦ ἔλεου καὶ τοῦ φόβου ἐκ τῶν τραγικῶν, πλασματικῶν εἰκόνων (Fiction) ἐπέρχεται εἰς αὐτὴν ἡ κάθαρσις εἴτε ὡς ἐξαγνισμὸς, εἴτε ὡς μετριοσμός τῶν παθῶν, διὰ τῆς ἐξοικειώσεως αὐτῆς μὲ τὰ πάθη ταῦτα. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ παραδείγματα, τὰ ὁποῖα φέρουν οἱ ἐρμηνευταὶ οὗτοι ἐκ τῆς πραγματικῆς ζωῆς. Ὅπως ἀκριβῶς τὰ πάθη τοῦ ἔλεου καὶ τοῦ φόβου καθαίρονται ἢ μετριάζονται εἰς τὴν ψυχὴν ἐνὸς χειρουργοῦ ἰατροῦ, ἢ ἐνὸς στρατιώτου πολεμιστοῦ, ἐπειδὴ οὗτοι συνηθίζουσιν εἰς τὰς καθημερινὰς ἐλεεινὰς, φρικτὰς καὶ φοβερὰς περιπτώσεις, ἔτσι καὶ αἱ τραγικαὶ, πλασματικαὶ περιπτώσεις τῆς τραγωδίας ἐξοικειώνουσιν τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ καὶ τὴν καθαίρουσιν, διὰ τῆς ἀπαλείψεως ἢ τοῦ μετριοσμοῦ τῶν παθῶν τούτων ἢ διὰ τοῦ ἔλεου καὶ τοῦ φόβου.

Ἀντιπρόσωποι τῆς θεωρίας ταύτης εἶναι ὁ Harris, Hensius καὶ Castelvetro. Εἰς τὴν ἐρμηνεῖαν ταύτην ἀνήκουν καὶ αἱ ἀπόψεις τοῦ Μίλτωνος περὶ τῶν ὁποίων ἄλλοι θὰ γίνῃ λόγος. Ἐνδιαμέσως τείνουσιν αἱ ἐρμηνεῖαι τοῦ Robortelli, Piccolomini καὶ Dacier.

Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης ἐρμηνείας στηρίζεται ἡ πρώτη περισπούδαστος αἰσθητικὴ ἐρμηνεῖα τῶν γάλλων Fontenelle καὶ Bateaux⁷). Οὗτοι στηρίζονται κυρίως εἰς τὸ χωρίον τῶν πολιτικῶν

7) Bateaux, Le quatre poetique Paris 1771 p. 225—236.

τοῦ Ἀριστοτέλους ὅπου ὁμιλεῖ περὶ τῆς καθάρσεως τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς ὑπὸ τῆς μουσικῆς. Ἐκεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδεχόμενος τὴν διαίρεσιν τῶν μελωδικῶν ἀσμάτων τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων α) εἰς ἠθικοπλαστικά β) εἰς περιπαθῆ καὶ γ) εἰς ἐνθουσιαστικά, προσθέτει ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις τῆς μουσικῆς πρὸς πλήρωσιν ἑνὸς μόνου ὠφελίμου σκοποῦ ἀλλὰ περισσοτέρων. «Καὶ χάριν παιδεύσεως δλδ. καὶ χάριν καθάρσεως (τὶ δὲ ἐννοοῦμεν, λέγει, κάθαρσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος μὲν γενικῶς λέγομεν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν Ποιητικὴν σαφέστερον θὰ εἴπωμεν) καὶ τρίτον πρὸς εὐχάριστον ἐνασχόλησιν, δλδ. χάριν ἀναπαύσεως ἐκ τῆς ἐντόιου ἐργασίας. Κατὰ ταῦτα εἶναι φανερόν, ὅτι πᾶσαι μὲν αἱ ἀρμονίαι πρέπει νὰ χρησιμοποιῶνται ὄχι ὅμως πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὅλοι, ἀλλὰ πρὸς παιδείαν μὲν αἱ ἠθικοπλαστικαὶ πρὸς ἀκρόασιν (ἴσως κάθαρσιν) αἱ περιπαθεῖς καὶ ἐνθουσιαστικά. . . . Διότι τὰ ψυχικά πάθη, τὰ ὅποια ἰσχυρῶς διακατέχουν μερικοὺς ἀνθρώπους εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους γενικῶς ἀναπτύσσονται εἰς ἄλλους μὲν σφοδρότερα εἰς ἄλλους δὲ χαλαρώτερα. Π. χ. ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος ἀκόμη δὲ καὶ ὁ ἐνθουσιασμός· διότι καὶ ἀπὸ τὸ σφοδρὸν τοῦτο πάθος (ἐνν. τοῦ ἐνθουσιασμοῦ) κατέχοναί τινες τελείως, βλέπομεν δὲ ὅτι αὐτοί, ὅταν τεθοῦν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἱερῶν μελωδιῶν, αἱ ὅποια κατὰ τὰς τελετὰς τῶν μυστηρίων μελωδοῦμεναι συναρπάζουν τὴν ψυχὴν, φθάνουν εἰς τοιαύτην ἐσωτερικὴν γαλήνην εὐσιν καὶ ἡρεμίαν ὡς ἐὰν ἡ ἀγωνιώσα καὶ ταραγμένη ψυχὴ των καταπραῦνθεῖσα ἐθεραπεύθη ἀπὸ τὸ διακατέχον αὐτὴν πάθος. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς κατεχομένους ἀπὸ τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον».⁸⁾

Εἰς ταῦτα στηριζόμενος, ὡς ἐλέχθη ὁ Bataux διαστέλλει τὸν πραγματικὸν φόβον καὶ ἔλεον ῥιζικῶς ἀπὸ τοῦ τραγικοῦ, τοῦ διὰ τῆς μιμήσεως ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ θεατοῦ προκαλουμένου καὶ εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν διαφορὰν στηρίζει τὴν ἐρμηνείαν του. Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ τραγικὸς ἔλεος καὶ φόβος εἶναι σήμερον διὰ τὴν αἰσθητικὴν ἀξίωμα, ὅτι προκαλεῖ τὴν αἰσθητικὴν συγκίνησιν τοῦ θεατοῦ καὶ διαφέρει ἄρδην τοῦ προκαλουμένου ὑπὸ μιᾶς πραγματικῆς τραγικῆς σκηνῆς. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς, ἐν ᾧ τὰ πραγματικά τραγικά θεάματα μονομάχων—ταυρομάχων ἢ αἱ φρικταὶ σκηναὶ τῶν δυστυχημάτων τῆς καθημερινῆς ζωῆς σκληρύνουν ἢ μᾶλλον τραυματίζουν καὶ συγκλονίζουν μέχρι παθολογικοῦ σημείου τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ἐν τῷ θεάτρῳ, διὰ τῆς τραγωδίας προβαλλόμενα θεάματα διεγείρουν φόβον καὶ ἔλεον ἄλλης ποιότητος, ὀλιγώτερον τραγικόν, ἄρα κεκαθαρμένον, προκαλοῦντα αἰσθητικὴν συγκίνησιν καὶ τὴν ἀπὸ ταύτης ἡδονήν. Τὸ ἀρχαῖον δράμα ἀκριβῶς δι' αὐτὸ ἀπέφυγε νὰ παρουσιάσῃ τραγικότητα φόνων καὶ αἰκιῶν πρὸ τῆς σκηνῆς. Ὁ τραγικὸς λοιπὸν φόβος διὰ τῆς μιμήσεως καθαίρεται. Ἄ-

8) Ἀριστοτ. Πολιτικ. 1341 b 32 — 1342 a 16.

ξίζει νὰ ἀκουσθῇ μὲ τὰς ἰδίας του λέξεις ἢ θέσις τοῦ Bataux «Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ἔχει καταστήσει ὡς ἀρχὴν του, ὅτι αἱ δυσάρεστοι πραγματικαὶ ἐντυπώσεις τέρπουν μόνον, ὅταν προβάλλονται διὰ τῆς μιμήσεως καὶ ὅταν ἀκόμη προσεγγίζουν τὰ μάλιστα τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα. Ἐφαρμόζων τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὴν τραγωδίαν συνάγει ὅτι εἶναι ἡ μίμησις ἐκείνη, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὴν ἡδονὴν καὶ ὄχι ἡ φύσις τῶν μιμηθειῶν ὑποθέσεων, ἀφ' οὗ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀφ' ἑαυτῶν δυσάρεστα. Ὅθεν εἶναι ἡ μίμησις ἡ ὁποία ἀποβάλλει τὸν φυσικὸν φόβον καὶ ἔλεον τῆς δυσάρεστου πραγματικότητος. Εἶναι ἡ μίμησις, ἡ ὁποία παράγει τὴν τραγικὴν κάθαρσιν μεταποιοῦσα τὸν φυσικὸν φόβον καὶ ἔλεον μετὰ τὸ νὰ τοποθετῇ εἰς τὴν θέσιν τῶν πραγματικῶν δυστυχιῶν τὰς μιμηθείσας τραγικὰς δυστυχίας, αἱ ὁποῖαι προσφέρουν τὰς αἰσθητικὰς συγκινήσεις».⁹⁾

* * *

Ἄνεφέραμεν μέχρι τοῦδε τὰς κυριωτέρας θεωρίας, αἵτινες ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ χωρίου μας διευτυπώθησαν ἀπὸ τοῦ 17ου μέχρι τοῦ 19 αἰῶνος. Δι' ὅλας ταύτας ἐν δύναται νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι θὰ εἶχον ἀναμφίβολον θάσιν ἀληθοῦς ἐρμηνείας, ἐν ἀπεδείκνυον ὅτι τὸ ἀριστοτελικὸν χωρίον περιεῖχεν ἀντὶ τῶν λέξεων τῆς τῶν τοιοῦτων παθημάτων κάθαρσιν «τὴν τῶν παθημάτων κάθαρσιν» ἢ τὴν τῶν παθημάτων τούτων καὶ τῶν τοιοῦτων κάθαρσιν. Οὐδεμία ὅμως ἐλπίς ὑπάρχει νὰ ἀποδείξῃ τις διὰ τῶν κειμένων τὴν σημασίαν τῶν τοιοῦτων, ὡς τοῦτων, οὔτε νὰ γενικεύσῃ τὴν σημασίαν τῶν τοιοῦτων, ἐὰν ἀναφέρῃ τοῦτο εἰς τὸ δι' ἔλεος καὶ φόβου. Ἐκτὸς τούτου πολλὰ θὰ ἡδύνατο νὰ παρατηρήσῃ τις, ἐὰν ἀνελάμβανε συστηματικὴν κριτικὴν ὄλων τῶν ἐρμηνειῶν τούτων λεπτομερῶς. Ἐν μόνον εἶναι προφανές ἰδίως διὰ τοὺς ὁπαδοὺς τῆς αἰσθητικῆς ἐρμηνείας ὅτι δλδ. περιπίπτουν εἰς ἀναχρονισμόν ἐμβάλλοντες εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀμυγεῖς αἰσθητικὰς θεωρίας· καὶ τοῦτο, διότι τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν δὲν ἔχει διασταλῆ οὔτε ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Πλάτωνος, οὔτε τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς βαθμὸν τοῦλάχιστον, ὥστε νὰ δύναται τὸ πρῶτον νὰ θεμελιώσῃ ἰδιαιτέρον φιλοσοφικὸν κλάδον. Ἴσως τοῦ Πλωτίνου αἱ αἰσθητικαὶ ἀντιλήψεις νὰ δύνανται νὰ ἀποτελέσουν τὰς πρώτας θάσεις συστηματικῆς αἰσθητικῆς, κεχωρισμένης τῆς ἠθικῆς. Βεβαίως καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὄχι μόνον εἰς τὴν ποιητικὴν, ρητορικὴν καὶ τὰ πολιτικά ὁ τελευταῖος καὶ εἰς τὸν Φαῖδρον καὶ τὸ Συμπόσιον ὁ πρῶτος ἀλλ' εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἔργα των κατεσπαρμένως, πολλὰ περὶ τοῦ Καλοῦ ἔχουν διδάξει. Ὅμως τὸ καλὸν δὲν συνδυάζεται μόνον μὲ τὴν αἰσθητικὴν

9) Th. Twining ἔ. ἀ. σ. 16 (ἡ μετάφρ. ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ).

συγκίνησην, τὴν ὁποίαν προσφέρει τὸ ὠραῖον εἰς τὴν τέχνην· βλέπουν ἐπίσης τὸ Καλόν, ὅπως παρουσιάζεται εἰς τὴν φύσιν καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸ πάντων δὲν τὸ διαστέλλουν ἀπὸ τῆς ἠθικῆς του πλευρᾶς. Εἰς τὴν Ρητορικὴν χαρακτηριστικῶς διδάσκει ὁ Ἀριστοτέλης «Καλόν μὲν οὖν ἔστιν, ὃ ἂν δι' αὐτὸ αἰρετὸν ὦν, ἐπαινετὸν ἦ» καὶ ἔτι σαφέστερον ἀντιστρόφως «ἢ ὃ ἂν ἀγαθὸν ὦν ἠδὺ ἦ, ὅτι ἀγαθόν». Καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὰ περισσότερά του ἔργα παρὰ τὴν διαστολὴν οὐχὶ σπανίως ταυτίζει τὸ καλὸν πρὸς τὸ ἀγαθόν. Ἡ Τέχνη παρὰ Πλάτωνι εἶναι προβολὴ καὶ ἀναπαράστασις τοῦ φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ Κάλλους. Ἡ ἰδιότης τοῦ Καλοῦ—Ὁραίου οὐδέποτε σχεδὸν νοεῖται εἰς τοὺς ἀρχαίους πρὸ τοῦ Πλωτίνου φιλοσόφους ἄνευ τῆς ἠθικῆς ἀξιολογικῆς μορφῆς. Ὡστε αἰσθητικὴ ἔρμηνεία τοῦ χωρίου ἀμιγῆς καὶ ἄνευ τῆς ἠθικῆς εἶναι ἀδιανόητος. Διὰ τούτων δὲν θέλομεν νὰ διαμφισθηθῶμεν ὅτι ὁ ποιητής, καὶ ἰδίᾳ ὁ δραματικὸς—τραγικὸς ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν μεμονωμένων ἀνθρωπίνων πράξεων, αἰσθημάτων καὶ παθημάτων προβάλλει μόνον τὰ καθολικά, κεκοσμημένα καὶ καθαυμένα. Τοῦτο ἄλλως τὸ ἔχει τονίσει ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης. Ὁ ποιητὴς δὲν εἶναι ἱστορικός, διὰ νὰ περιγράψῃ ἔρευνήσῃ καὶ ἔρμηνεύσῃ ἀντικειμενικῶς τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ad hoc. ἀλλὰ προβάλλει ταῦτα «οἷα ἂν γένοιτο, καὶ τὰ δυνατὰ κατὰ τὸ εἰκὸς ἢ τὸ ἀναγκαῖον». Διὰ τοῦτο καὶ φιλοσοφώτερον θεωρεῖ τὴν ποίησιν τῆς ἱστορίας, διότι, ὡς ἔχει ἤδη προσφύεστατα ὑπὸ τοῦ Βάκωνος λεχθῆ «δικαίως ἢ ποίησις θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδειχθῆ ὅτι μετέχει ἐνθέου τινὸς φύσεως, κατὰ πλατωνικὴν ἔκφρασιν, διότι μεταρσιώνει τὴν ψυχὴν καὶ τὴν μεταφέρει εἰς τὰ ὑψηλά, ἐγγίζουσα τὰ εἰκόνας τῶν πραγμάτων πρὸς τοὺς πόθους τῆς ψυχῆς, χωρὶς νὰ ὑποτάσῃ τὴν ψυχὴν εἰς τὰ πράγματα, ὅπως γίνεται εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν ἔρευναν γενικῶς»¹⁰). Τοῦτο ὁμοίως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἀποστολὴ τῆς τραγικῆς ποιήσεως ἐξαντλεῖται μὲ τὸ νὰ μεταβάλλῃ τὸν πραγματικὸν φόβον εἰς Fiction διὰ τῆς μιμήσεως. Τοῦτο εἶναι προϋπόθεσις μᾶλλον διὰ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ ὄχι κύριον ἔργον καὶ σκοπὸς τῆς τραγωδίας. Αὐτὸ ἄλλως τὸ χωρίον τῶν πολιτικῶν πείθει περισσότερον παντὸς ἄλλου ὅτι παρὰ τὸ delectare ἔργον τῆς τέχνης εἶναι καὶ τὸ prodesse. Καὶ ἂν τοῦτο ἐκεῖ λέγεται μόνον διὰ τὴν μουσικὴν κατὰ πολὺ μείζονα λόγον ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ποίησιν καὶ πρὸ πάντων τὴν τραγικὴν.

* * *

Προετάξαμεν τὰς παρατηρήσεις ταύτας διὰ τὴν καθαρῶς ἠθικὴν καὶ αἰσθητικὴν ἔρμηνείαν, ὅχι διότι αὗται δὲν εἴδον ἀπήχησιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπισημάνωμεν τὰς ἀντι-

10) πβλ. Μενάρδου—Συκουτρῆ ἔ. ἀ. σελ. 60*, 68* καὶ ἐξ. Ἐκεῖ καὶ ἡ μετάφρ. τοῦ Βάκωνος.

ρήσεις, αἵτινες εἶναι πολὺ φυσικὸν νὰ προβληθοῦν εἰς αὐτάς. Παρὰ ταῦτα καθ' ὄλον τὸν 19ον αἰῶνα καὶ μέχρι σήμερον εἰς τὰς δύο ταύτας ἔρμηνείας στηρίζονται πολλοὶ νεαὶ προσπάθειαι πρὸς διαλεύκανσιν τῶν προβλημάτων τοῦ χωρίου τούτου.

ΤΡΕΙΣ εἶναι αἱ τάσεις πρὸς τὰς ὁποίας κατευθύνονται αἱ νεώτεραι ἔρμηνεῖαι, ἀπὸ τοῦ Lessing^{10α)} καὶ τοῦ Winkelmann μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἡ μία αἰσθητικὴ—ἠθικὴ, ἡ ἄλλη παθολογικὴ θὰ ἐλέγομεν καλλίτερον ψυχαναλυτικὴ καὶ ἡ τρίτη αἰσθητικὴ—φιλοσοφικὴ. Ἡ τελευταία ἐπιδιώκει νὰ μεταφέρῃ τὴν κάθαρσιν τῶν παθημάτων ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ καὶ νὰ τὴν ἐντοπίσῃ ἐν τῷ δράματι καὶ τοῖς ἥρωσιν αὐτοῦ.

ΠΕΡΙ ταύτας θὰ στραφῆ εἰδικώτερον ὁ λόγος, διότι καὶ αἱ τρεῖς ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεστάτους φιλολόγους—φιλοσόφους καὶ αἰσθητικούς. Καὶ πρῶτον αἱ ἠθικαὶ ἔρμηνεῖαι ἀφθονοῦν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους συνδυάζουσαι καὶ τὴν αἰσθητικὴν ἄποψιν. Ἐπὶ τοῦ ἰδίου χωρίου τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅπου ἐστηρίχθη καὶ ὁ Bateaux στηριζόμενος ὁ Twining τονίζει ὅτι ἡ κάθαρσις τῶν τοιούτων παθημάτων δὲν εἶναι μόνον ἡ μετατροπὴ τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἐλέου ἀπὸ τῶν πραγματικῶν εἰς τραγικὰ πρὸς ἠδονὴν καὶ αἰσθητικὴν συγκίνησην ἀλλὰ καὶ πρὸς ἰατρειάν τῆς ψυχῆς, ἢτοι ἠθικὴν βελτίωσιν, παρομοίαν τῆς ὁποίας ἤδη ἔχει τονίσει ὁ Μίλτων ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς τὸ ἔργον του Σαμφῶν ἀγωνιστῆς λέγων «Ἡ τραγωδία, ὅπως εἰς τὴν ἀρχαιότητα συνετίθετο, ἐθεωρεῖτο πάντοτε τὸ σοβαρώτατον, ἠθικώτατον καὶ πλεόν ὠφέλιμον ἐξ ὅλων τῶν ἄλλων ποιητικῶν εἰδῶν. Ὅθεν ὅ,τι ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἰσχύει (καὶ σήμερον). Ἡ τραγωδία διεγείρουσα οἶκτον, φόβον ἢ τρόμον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν καθαίρει τὴν σκέψιν ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἀπὸ παρόμοια πάθη· δηλαδὴ μετριάζει καὶ περιστέλλει ταῦτα — πολὺ θὰ εἶχε μελετήσῃ ὁ Μίλτων τὴν θεωρίαν τῆς ἀριστοτελικῆς μετριοπαθείας — εἰς τὸ ὀρθὸν μέτρον καὶ (χαρίζει) μαζὺ ἓνα εἶδος τέρψεως, πὺ διεγείρεται κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν (μᾶλλον τὴν ἀκρόασιν) καὶ θέαν ἐκείνων τῶν παθημάτων τῶν καλῶς διὰ τῆς μιμήσεως ἀποδιδομένων». Εἰς τὰς σοφὰς ταύτας τοῦ Μίλτωνος παρατηρήσεις ἐλάχιστα δύναται νὰ προσθήσῃ ἡ νεωτέρα ἠθικὴ τοῦ χωρίου ἔρμηνεία ἐκτὸς τῶν ἐνδοιασμῶν τῶν προερχομένων ἐκ τῆς γενικεύσεως τῆς θεωρίας, διὰ τὴν ἐποχὴν μας, ἐν ᾧ θὰ ἔπρεπε νὰ περιορισθῆ μόνον εἰς τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν καὶ τοὺς ἀρχαίους Ἀθηναίους εἰδικῶς. Οὕτω τὸ συμπέρασμα ἐκ τῆς ἔρμηνείας τοῦ Twining εἶναι τὸ ἐξῆς «ἡ συστηματικὴ ἄσκησις τῶν παθῶν ὑπὸ φανταστικῶν (τραγικῶν θεατρικῶν) ἔργων τοῦ σοβαροῦ εἶδους τῆς ποιήσεως ἔχει τὴν τάσιν καὶ τὴν δύναμιν νὰ καταπραῦνη καὶ νὰ ἐξωραΐζῃ τὰ πάθη ταῦτα, ὅταν διεγείρωνται ὑπὸ

10α) Ch. Benard ἔ. ἀ. σελ. 66 κ. ἐξ.

πραγματικῶν περιστάσεων τῆς καθημερινῆς ζωῆς». Παρομοία ἦτο καὶ ἡ ἄποψις τοῦ Ρακίνα, τὴν ὁποῖαν συστηματικώτερον ἀναπτύσσει ὁ Lessing ἀργότερον.

«Ἡ τραγωδία μᾶς κάνει νὰ δοκιμάζωμε τὸν φόβον καὶ τὸν ἔλεον εἰς τὸν θαθμόν, ποῦ πρέπει καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον μεταμορφώνει τὰ πάθη αὐτά, ὅπως καὶ ὅσα συνδέονται στενὰ μαζύ τους σὲ διαθέσεις ἐναρέτους»¹¹). Μίαν ἐπέκτασιν τῆς ἐρμηνείας ταύτης πρὸς λύτρωσιν τῆς ψυχῆς, ποῦ ἦτο σκοπὸς καὶ ἐπιδιώξεις τῆς Τέχνης κατὰ τὴν ῥωμαντικὴν ἐποχὴν δίδουν εἰς τὴν κάθαρσιν τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς σχολῆς ταύτης κατὰ τὸν 19 αἰῶνα.

* * *

Εἰς ἀντίθεσιν ἀκριβῶς πρὸς τὴν τελευταίαν ῥωμαντικὴν ἄποψιν καὶ τὴν ἄκρατον ἠθικὴν Θεωρίαν, ἣτις ἔπαυσε νὰ ἱκανοποιῇ τὴν στροφὴν πρὸς τὸν ῥεαλισμὸν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 19 αἰῶνος, ἐστράφη ἡ φιλολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ ἔρευνα εἰς νέαν θεώρησιν καὶ ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου, στηριζομένη εἰς νέας θέσεις τοῦ Ἀριστοτέλους, ποῦ ἀναφέρονται εἰς τὰ φυσικὰ καὶ ἰατρικὰ του συγγράμματα καὶ εἰς τὴν σημασίαν τῆς καθάρσεως ἐν αὐτοῖς. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ πολὺπλευρος νοῦς τοῦ Σταγίριτου ἐκτὸς τῶν φιλοσοφικῶν — ὀντολογικῶν, ἠθικῶν, γνωσιολογικῶν καὶ λογικῶν συγγραμμάτων του εἶχεν ἀφιερῶσει μέγιστον μέρος τῶν ἐρευνῶν του εἰς φυσικὰς, φυσιολογικὰς καὶ καθαρῶς ἰατρικὰς ἐρεῦνας εἰς τοιοῦτον θαθμόν, ὥστε καὶ σήμερον ἀκόμη μετὰ θαυμασμοῦ νὰ ἀναφέρεται. Εἰς τὰ συγγράμματα λοιπὸν αὐτὰ καὶ ἰδίως εἰς τὸ «περὶ ζώων γενέσεως» καὶ τὸ «περὶ τῶν ζώων ἱστορίαι» ἡ ἔννοια καθάρσις ἔχει τὴν σημασίαν, τὴν ὁποῖαν τῆς ἔδωκεν ἡδη ὁ Ἱπποκράτης «Κένωσιν ἀπλῶς εἴωθε λέγειν ὁ Ἱπποκράτης—κατὰ τὸ χωρίον τοῦ Γαληνοῦ (*Medicorum graecorum Opera. Edit. C. G. Kuhn, Lipsiae 1829 v. XVI p. 105*) ὅταν ἅπαντες οἱ χυμοὶ ὁμοτίμως κενῶνται, καθάρσιν δὲ ὅταν οἱ μοχθηροὶ κατὰ ποιότητα». Τὴν ἰδίαν σημασίαν ἔχει ἡ λέξις καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλην καὶ μὲ τινὰ παραλλαγὰς μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἰατρικὴν. Ὅπως λοιπὸν ἡ κάθαρσις ἢ ἰατρικὴ εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ σώματος ἀπὸ τοῦς πονηροῦς—κακοῦς χυμοῦς, τοῦς προκαλοῦντας τὴν διαταραχὴν τοῦ σώματος, οὕτω καὶ ἡ ἐν τῇ τραγωδίᾳ κάθαρσις εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν πονηρὸν καὶ νοσογόνον ἔλεον καὶ φόβον, τὰ βίαια ταῦτα συναισθήματα—πάθη τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἐπάνοδος αὐτῆς εἰς τὴν ὁμαλότητα, τὴν γαλήνην καὶ τὴν ὑγίαν. Ἡ ἠθικὴ θεωρία τοῦ ἐξαγνισμοῦ ἢ τοῦ μετριάσμου τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς

11) Lessing: *Oeuvres* ἔκδ. Mesnard τομ. V, σελ. 477 (ἡ παραπομπὴ) καὶ ἡ μετάφρ. ἐκ τοῦ Ε. Παπανούτσου «Ἡ κάθαρσις τῶν παθῶν μέσα στὸν Ἀριστοτελικὸ ὄρισμό» Ἀθήνα 1953 σελ. 4).

ψυχῆς ἀπὸ τούτων οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει διὰ τοῦς ὀπαδοῦς τῆς ψυχαναλυτικῆς ταύτης θεωρίας μὲ τὴν κάθαρσιν τῶν παθῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Περιττὸν νὰ τονίσωμεν ποῖον εἶναι τὸ φάρμακον τῆς ψυχοθεραπείας ταύτης. Φάρμακον καὶ θεραπεία εἶναι ὁ φόβος καὶ ὁ ἔλεος. Ταῦτα καθαίρουν καὶ ταῦτα καθαίρονται ἢ μετριάζονται, διότι ἡ κάθαρσις δὲν εἶναι κένωσις τῆς ψυχῆς ἀλλὰ μετριοπαθῆς ἀποκατάστασις τῆς ἀρμονικῆς καὶ ὑγιοῦς τῆς ἐκδηλώσεως, πάντοτε ὡς πρὸς τὰ δύο ταῦτα πάθη.

Παρὰ τὸ παράδοξον τῆς ἐρμηνείας ταύτης καὶ παρὰ τὰς σφοδρὰς ἀντιρρήσεις καὶ τὰς ἐπιθέσεις, τὰς ὁποίας ἐδέχθη καὶ παρὰ τὴν ἀγανάκτησιν, τὴν ὁποῖαν προεκάλεσε καὶ εἰς ἄλλους ἐρμηνευτὰς, ὡς ὁ Stahr καὶ εἰς τὸν ἡμέτερον Δ. Βερναρδάκη, ἡ θεωρία αὐτὴ εἶχε τεραστίαν ἀπήχησιν καὶ εἶδεν ὀπαδοῦς τοῦς μεγαλύτερους φιλοσόφους καὶ φιλόλογους τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνος. Σπέρματα τῆς ἐρμηνείας ταύτης ἐτονίσωμεν ὅτι εὐρίσκομεν εἰς τὸν Bataux, τὴν τελείαν ὅμως μορφήν τῆς ἔδωκεν σχεδὸν συγχρόνως τρεῖς γνωστοὶ φιλόλογοι: ὁ Bock, ὁ Well καὶ ὁ Bernays. Τὴν ἐρμηνείαν ταύτην, ὡς τὴν κρατοῦσαν ἀναφέρει ὁ ὑπατος τῶν ἐρευνητῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας Zeller ἐν τῇ κλασσικῇ συγγραφῇ του¹²). Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγιστος τῶν θρησκευολόγων—φιλοσόφων Rhode εἰς τὴν πασίγνωστον *Psyche* του παρομοίαν ἐρμηνείαν δίδει. *Entladung*, δηλαδὴ ἐκφόρτωσις—ξαλάφρωμα τῆς ψυχῆς θεωρεῖ τὴν κάθαρσιν. Περιττὸν νὰ τονίσωμεν ὅτι μετὰ τὴν τεραστίαν ἀπήχησιν τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας τοῦ Freud, εἰς τὴν ὁποῖαν προσαρμόζεται, ὡς χειρόκτιον τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἡ δῆθεν ἀριστοτελικὴ ὁμοιοθεραπεία τῆς ψυχῆς, οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐπληθύνθησαν εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐρμηνεία ἐθεωρεῖτο ἐπὶ πενήντα περίπου ἔτη ὡς ἐπιλύσασα τὸ πρόβλημα. Βεβαίως εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ὀρφικοῦ κύκλου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μυστηριακὴν λατρείαν ἐν τῇ πράξει δὲν εἶναι ἄγνωστος ἡ διὰ τῆς ἐκστάσεως, ἣτις δὲν εἶναι καθόλου μικρότερας ἐντάσεως ἀπὸ τὸν φόβον, θεραπευτικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν ψυχὴν τοῦ μύστου. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Πυθαγόρειον μῆσιν ἡ ἐκστασις καὶ ὁ φόβος εἶναι μέσα ψυχικῆς καθάρσεως, τὰ ὁποῖα ἐνθυμίζουσι ψυχιατρικὴν διαδικασίαν. Ἄλλως καὶ εἰς τὸ προαναφερθὲν χωρίον τῶν πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους παρομοίαν διδασκαλίαν ἠκούσαμεν προκειμένου περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς μουσικῆς ὡς ἰατρείας τῆς ψυχῆς καὶ ἄλλα χωρὶα παρόμοια πολλὰ ὑπάρχουν ἰδίᾳ εἰς τὰ πλατωνικὰ συγγράμματα. Ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλους τοῦς ἀρχαίους συγγραφεῖς τὰ ψυχικὰ πάθη, αἱ βίαιαι καὶ ἀκατάσχετοι ὀρμαί, ἀλλὰ καὶ αἱ πνευματικαὶ ἀτέλειαι, ἡ παραφροσύνη καὶ ἡ ἀσυνεσία, νόσοι τῆς ψυχῆς ὀνομάζονται καὶ περὶ θεραπείας αὐτῶν συχνὰ ἐν ταῖς πηγαῖς γίνονται λόγοι. Τόμους ὀλοκλήρους θὰ ἠδύνατό τις νὰ γράψῃ, ἐάν

12) Δ. Βερναρδάκη Φοίνισσαι, Εὐριπίδου I, μ' κ. ἐξ.

ἤθελε νὰ συγκεντρώσῃ τὰς τοιαύτας ἐκφράσεις. Ὅμως εἰς ὅλα ταῦτα τὰ χωρία ἢ ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ ὀρμῶν καὶ μανιῶν ἴσως εἶναι ἠθικὴ καὶ ὄχι παθολογική, ἴσως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ νοῦ· ἀλλὰ καὶ ὅταν σπανίως πρόκειται περὶ πραγματικῆς θεραπείας τῆς ψυχῆς προηγείται ἡ ἠθικὴ ἀποκατάστασις αὐτῆς· σαφέστατον παράδειγμα ὁ Ὀρέστης καὶ τῶν τριῶν τραγικῶν ἰδίᾳ ὅμως τοῦ Εὐριπίδου.

Ὡς θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν κατωτέρω νὰ τονίσωμεν, ἢ πρωτογενῆς μεταφορὰ τῆς καθάρσεως καὶ τοῦ καθαρμοῦ ἀπὸ τῆς κυριολεξίας εἶναι εἰς ὄλους τοὺς προσωκρατικούς καὶ τὸν Πλάτωνα ἢ ἐπὶ τῆς ἠθικῆς καθάρσεως καὶ ἐκ ταύτης προέρχεται ἡ σημασία τῆς φυσιολογικῆς γνωστῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τοῦ πεπτικοῦ συστήματος. Καὶ ἀκόμη ὅτι, ἂν εἰς τὰς ἄλλας ἐρμηνείας ἡ σημασία τῶν τοιοῦτων ἐκολάζετο κάπως διὰ τοῦ παρομοίων εἰς τὴν ἰατρικὴν—παθολογικὴν ἐρμηνείαν ταυτίζεται περισσότερο ἀσθαιρέτως μὲ τὸ τούτων. Ἄλλους λόγους πολλοὺς ἔχουν ἀναφέρει οἱ ἐλέγξαντες τὴν θεωρίαν ταύτην, ἢ ὅποια τείνει νὰ μεταβάλλῃ τὴν ὄλην ὑπόθεσιν τῆς τραγωδίας, τοῦ μεγαλύτερου δημιουργήματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἀθηναϊκοῦ πνεύματος εἰς διαδικασίαν ἰατρικὴν καὶ δικαίαν. Διότι εἶναι πράγματι τοῦλάχιστον ἀσέβεια πρὸς τὸ πνευματικὸν τοῦτο δημιούργημα, τὴν συνισταμένην ταύτην ὄλων τῶν τεχνῶν τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἤχου καὶ ὄλων τῶν πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν δυνάμεων ἐνὸς ὀλοκλήρου προνομιούχου λαοῦ, ἐν τῇ ὑπάτῃ ἀκμῇ του εὐρισκομένου, ἢ στενῇ αὕτῃ ἐρμηνείᾳ: Διότι κατὰ ταύτην ὄλη ἢ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐξαισία συμμετοχῆ τοῦ τόνου, τοῦ ρυθμοῦ, τῆς ἁρμονίας καὶ τῶν εἰκόνων· ὅλα αἱ ὑπερκόσμιαι μεταρσιώσεις τῆς ψυχῆς τοῦ θεατοῦ, αἱ συγκινήσεις καὶ αἱ ἐκ θαθέων δονήσεις αὐτῆς· ὄλη ἢ μεταφορὰ εἰς τὸ κλίμα τῆς ὑποθέσεως τοῦ μύθου, ὅστις περισσότερο παντὸς ἄλλου γνωρίζει νὰ ἐκτρέφῃ τὰς μεγάλας καὶ εὐγενεῖς ψυχάς· ὅλα αἱ ἠθικαὶ ἀξίαι καὶ ἰδέαι, αἵτινες ὡς ἀπαυγάσματα τῶν μεγάλων πνευμάτων τῶν ποιητῶν ἱεροφαντῶν ἤχουν ἀκόμη εἰς τὰ κοῖλα τῶν ἀρχαίων θεάτρων· ὅλα αἱ πικίλαι περιστάσεις τῶν ἡρώων καὶ ὅλα αἱ περιπέτειαι, αἵτινες φέρουν τοὺς ἥρωας εἰς τὰς ὑψίστας ἀνατάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καθ' ὄλην τὴν τρισυπόστατον ἔκφανσίν του, ἀλλὰ καὶ καταρρίπτουν αὐτοὺς εἰς τὰς τελευταίας βαθμίδας τῆς καταπτώσεως, τῆς συντριβῆς καὶ τῆς τραγικότητος· ὅλος αὐτὸς ὁ ἀνθρώπινος πόνος καὶ ἡ ἀνθρωπίνη χαρὰ· οἱ ἔνεκα τῆς ὕβρεως, τοῦ τραγικωτάτου τούτου πάθους διὰ τῆς ἄτης ἐξαγνισμοί· ὅλα αἱ μεταλλαγαὶ τοῦ ἦθους καὶ ἡ ποικιλία τῶν πάσης φύσεως χαρακτῆρων τείνουν εἰς ἓνα καὶ μόνον σκοπὸν εἰς τὸ νὰ καθάρουν τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν ἐκ τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου διὰ τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου, δίκην καθαρτικῶν τοῦ στομάχου καὶ τῶν ἐντέρων.

Οὐδὲν ἐκ τῶν ἰαχῶν, τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν Περσομάχων, ἐκ τῶν παιάνων καὶ διθυράμβων ἀκούει ἡ ἐρμηνεία αὕτη.

Τὸ ὠραιότερον ἀπὸ ὅλα εἶναι ὅτι τὰς δυσκολίας ταύτας κατενόησαν οἱ ἴδιοι οἱ ἐρμηνευταί, ὅμως τόσον πεπεισμένοι ἦσαν καὶ τόσους ἔπεισαν, ὥστε νὰ ρίπτουν τὸ λάθος εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, τοῦ ὁποῦ αἱ περὶ τραγωδίας καὶ ποιήσεως ἀπόψεις ἐδίδαν καὶ διδάσκουν κατὰ τρόπον συστηματικὸν πάσας τὰς ἐποχάς.¹³⁾

Ἄς ἴδωμεν ὅμως καὶ τὴν νεωτάτην ἐρμηνείαν.

Ἡ ἐρμηνεία αὕτη, ὡς ἐλέχθη, τείνει νὰ ἀπαγκιστρώσῃ τελείως ἢ σχετικῶς τὴν καθάρσιν τῶν παθημάτων ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ καὶ νὰ τὴν μεταφέρῃ εἰς τὴν σκηνὴν ἢ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος. Ἡδὴ ὁ Goethe ἔχει ἐκφράσει παρομοίαν γνώμην εἰς τὴν μικρὰν ἐργασίαν του *Nachlese zu Aristoteles poetik*: Ἡ τραγωδία, λέγει, διεγείρουσα φόβον καὶ ἔλεον ὀλοκληρώνει τὸ ἔργον τῆς διὰ τῆς ἐξουδετερώσεως—*Ausgleichung*— τῶν τοιοῦτων παθημάτων». Ἡ ἐξουδετέρωσις αὕτη γίνεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ ἀλλ' ὡς ἐτονίσθη εἰς τὸ δρᾶμα. Τὰ πάθη δηλ. τὰ φοβερά καὶ οἰκτρὰ τοῦ ἥρωος καθαίρει καὶ δὴ ὄχι τὰ παθήματα ἀλλὰ τὰ πάθη (*Leidenschaften*). Τοῦτο ὅμως διὰ πολλοὺς λόγους εἶναι ἀδιανόητον, διότι ὁ ἥρωος δὲν φοβεῖται οὔτε γνωρίζει τὸ πάθος του¹⁴⁾.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Goethe εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του πρὸς τὸν Eckermann τελείως ἄλλην ἀντίληψιν διατυπώνει διὰ τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν, τὴν ὅποισιν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἶδος λόγου ἐξαίρει, δίδων εἰς αὐτὴν ὄχι μόνον ἠθικὸν κάλλος ἀλλὰ καὶ ὑψηλὸν ἀνθρώπινον. — Ἀκριβῶς τὴν ἀντίθετη πορείαν ἀκολουθεῖ ὁ ἡμέτερος Δημ. Βερναρδάκης. Ἐνῶ εἰς τὸν πρόλογον τῶν δραμάτων του ἐλέγχει τὸν Ἀσώπιον, διότι τὴν ἀριστοτελικὴν καθάρσιν τὴν θεωρεῖ καθάρσιν τῶν ρύπων τῶν ἐν τῷ δράματι συντελουμένων εἰς τὰ προλεγομένα του εἰς τὰς Φοινίσσας τοῦ Εὐριπίδου λαμβάνων θέσιν καὶ κατακρίνων πάσας τὰς ἐρμηνείας τοῦ Ἀριστοτέλους, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν καθάρσιν τῶν παθῶν ἀπὸ τῆς ψυχῆς τοῦ θεατοῦ καὶ ἰδίᾳ τῶν παθολογικῶν, δι' ἐπιχειρημάτων ἀξιολόγων, ὁ ἴδιος ἐρμηνεύει περίπου ὡς ὁ Κ. Ἀσώπιος τὴν καθάρσιν ἐπιλέγων (σελ. νά'). «Καθάρσις τῶν ἐλεεινῶν καὶ φοβερῶν παθημάτων εἶναι ἡ ἐν τῇ τύχῃ τῶν προσώπων τοῦ δράματος ἀναπαύσεσις τῶν ἔργων καὶ τῆς προαιρέσεως αὐτῶν, τῶν μὲν δρασάντων τὰ παθήματα ταῦτα τιμωρουμένων, τῶν δὲ παθόντων ἰκανοποιουμένων. Οὔτε δὲ περὶ θεατῶν ἢ ἀκροατῶν πρόκειται ἐν τῷ ὀρισμῷ, οὔτε περὶ τοιαύτης ἢ τοιαύτης μεταβολῆς τῶν ἐν αὐτοῖς παθημάτων, οὔτε περὶ ἄλλου τινὸς τοιοῦτου. Περὶ σκοποῦ τῆς τραγωδίας ἐν τῷ ὀρισμῷ αὐτῆς οὐδεὶς λόγος, ὅπως οὔτε ἔπρεπεν οὔτε ἦτο δυνατόν». Μόνος ἐν τούτοις ὁ Βερναρδάκης ἔχει ὀρθῶς διδάξει ὅτι εἶναι ἀδιανόητον νὰ αἰσθανθῇ τὸν φόβον οὔτε ὁ ὑπο-

13) Μενάρδου — Συκουτρῆ ἔ. ἀ. σελ. 270 σημ. 2.

14) Ε. Παπανούτσου ἔ. ἀ. σελ. 20 καὶ 21.

κριτής, ούτε ο ήρωας, όστις άγνοεί την τύχην του. Ούτω τὸ δι' έλέου και φόβου άφορᾶ τὸν θεατὴν τὰ δὲ παθήματα τὸν ήρωα. Παθήματα δὲν έννοιεί μόνον τὰ έν τῷ 11ῳ κεφαλ. τῆς ποιητικῆς άναφερόμενα: «πάθος ὀ' έστι πράξις φθαρτικῆ ή ὀδυνηρά, οἶον οἱ έν τῷ φανερῷ θάνατοι και αἱ περιωδυνίαι και τρώσεις και ὅσα τοιαύτα» πρὸς έπίρρωσιν έπικαλείται τὸ 24 κεφ. τῆς ποιητικῆς Ουδεμίαν σχέσιν έχει τὸ πάθημα μετὸ πάθος τῆς ψυχῆς. Η έρμηνεία αὕτη άποφεύγει μὲν ένα λάθος, εἰς τὸ ὁποῖον υπόκεινται ὅλα αἱ προηγούμεναι, τὸ ὅτι δλδ. τὸ τ ο ι ο ὄ τ ω ν δὲν άναφέρεται εἰς τὸν φόβον και ἔλεον διὰ μιᾶς ὁμωσ άνατρέπει ὅλην τὴν περιτραγωδίας και ποιήσεως θεωρίαν τοῦ Ἄριστοτέλους και τῆς σχολῆς του. Διότι εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστὸν ὅτι ή τραγωδία ὡς και πᾶσα ποίησις μιμεῖται πράξεις και ήθη και πάθη. Τὸ άποτέλεσμα τοῦ παθήματος δὲν υπόκειται πολλακίς εἰς μίμησιν, οὔτε και παρουσιάζεται ἐπὶ σκηνῆς ἄλλὰ και τὸ άποτέλεσμα δὲν μπορεῖ νά μὴν έχει συνάρτησιν μετὸ αίτιον. Τὸ αίτιον τοῦ άποτελέσματος εἶναι τὸ πάθος, τὸ ψυχόρμητον. Τοῦτο διὰ τῆς τιμωρίας καθαίρεται, διὰ νά καθάρη. Αἱ παρατηρήσεις πάντως τῆς έρμηνείας τοῦ Ἑλληνος φιλολόγου δὲν εἶναι τυχαῖαι και ἰδίως ή άπαγκίστρωσις ἀπὸ τῆς παθολογικῆς — ὁμοιοθεραπευτικῆς έρμηνείας εἶναι, τούλάχιστον διὰ τὴν ἄλλως πτωχὴν ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν, ἔργον τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη, άνεξαρτήτως τοῦ αν οὔτος ἔφθασε εἰς τὸ ἔτερον ἄκρον και ή έρμηνεία του ὑπὸ οὔδενός ἐγένετο έν τῷ συνόλω τῆς παραδεκτῆ. Ἐπίσης ἐπίτευγμα τῆς έρμηνείας του εἶναι ή σύνταξις τῆς γενικῆς «τῶν παθημάτων» ὄχι ὡς γενικῆς αφαιρετικῆς ἄλλὰ ὡς καθαρᾶς άντικειμενικῆς.

Ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου στηρίζονται ἀπὸ συντακτικῆς θεβαίως μόνον ἀπόψεως αἱ τρεῖς νεώταται θεωρίαι τοῦ Butscher, τοῦ ήμετέρου Παπανούτσου, ή τελευταία έργασία τοῦ ὁποῖου ἔδωσεν τὴν άφορμὴν διὰ τὴν σημερινήν μας εἰσήγησιν και τῆς Ἰταλίδος Maria Cardini. Και αἱ τρεῖς αὗται έρμηνεῖαι ἀπὸ ἄλλης ἐκάστη σκοπιᾶς έρευνῶσαι τὸ χωρίον εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα καταλήγουν. 14α).

Ὁ γνωστὸς διὰ τὰς αἰσθητικᾶς και φιλοσοφικᾶς μελέτας του Ἑλλην φιλόλογος Ε. Παπανούτσος εἰς τὴν άναφερθεῖσαν έργασίαν του στηρίζει τὴν έρμηνείαν τοῦ χωρίου εἰς τὴν διαφορὰν τῶν περι ποιήσεως ἀπόψεων τοῦ Ἄριστοτέλους και τοῦ Πλάτωνος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πλάτων εἰς τὸ δέκατον βιβλίον τῆς Πολιτείας του ἔξετάζων ἀπὸ αὐστηρᾶς φιλοσοφικῆς σκοπιᾶς τὴν ποίησιν και τὴν θέσιν τῆς εἰς τὴν Πολιτείαν τὴν καταδικάζει διὰ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτον διότι εἶναι μίμησις πραγμάτων, ανθρώπων και άντικειμένων και κατ' ἀκολουθίαν μακρὰν τῆς άνεικειμενικῆς ἄλη-

14α) Διὰ τὰς ἀπόψεις τοῦ Schiller και τῶν Γερμανῶν φιλοσόφων ἀπὸ τοῦ Kant Fichte μέχρι τοῦ Herbert και Schopenhauer πβλ. Schiller ἔ. ἄ. σελ. 68, κεξ.

θείας. Ἡ μίμησις και ὁ μιμητῆς εἶναι τρίτοι ἀπὸ τῆς ἀληθείας. Πρῶτοι εἰς τὴν ὄντολογικὴν και γνωσιολογικὴν κλιμάκωσιν τῆς πλατωνικῆς περι ἰδεῶν θεωρίας εἶναι οἱ φυτουργοὶ τῶν ἸΔΕΩΝ και αὗται αἱ ἸΔΕΑΙ. Δεύτεροι οἱ δημιουργοὶ τῶν ΕἸΔΩΛΩΝ τῶν ἸΔΕΩΝ, τῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων δηλαδὴ προσκτωμένων άντικειμένων, φαινομένων και έμπειρικῶν γνώσεων. Τρίτος δὲ ὁ μιμητῆς — πάσης φύσεως καλλιτέχνης ή ποιητῆς. Π. χ. τὸ κ α λ ὀ ν εἶναι ἸΔΕΑ και τὸ θεῖον ὁ φυτουργὸς ταύτης, ὁ τὸ κάλλος τοῦ Παρθενῶνος άπεργασθεῖς διὰ τῆς οἰκοδομῆς του εἶναι ὁ δημιουργὸς και ὁ ζωγραφίσας τὸν Παρθενῶνα εἰς πίνακα ζωγραφικὸν ή ὁ ὕμνήσας αὐτὸν εἶναι μιμητῆς. Πᾶσα τέχνη ὡς μίμησις μιμήσεως «τρίτον τί έστιν ἀπὸ τῆς ἀληθείας. 15)

Δεύτερος λόγος δι' ὃν κατακρίνει ὁ Πλάτων τὴν ποίησιν εἶναι τὸ ὅτι αὕτη διεγείρει τὰ πάθη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ ή άκροατοῦ τὰ ὁποῖα ταρασσούν αὕτην και τὴν άπομακρύνουν ἀπὸ τὸν Λόγον και τὴν δι' αὐτοῦ θεώρησιν τῶν ἸΔΕΩΝ. Ἐκτὸς τούτου ὁ άνθρωπος άκούων ή θεώμενος τὰ ξένα κακὰ ἐθίζεται εἰς τὸ κακόν. Τὰ δύο ταῦτα ἐπιχειρήματα τοῦ Πλάτωνος κατὰ τὸν Ε.Π. θέλει νά άνατρέψη ὁ Ἄριστοτέλης διὰ τῶν έν τῇ ποιητικῇ ἀπόψεών του. Πρῶτον διδάσκει ὅτι ή ποίησις δὲν εἶναι μίμησις πραγμάτων προσώπων και άντικειμένων ἄλλὰ μίμησις πράξεων και ήθῶν και παθῶν και δὴ τῶν καθ' ὄλου και ὄχι τῶν ἐπὶ μέρους και ὡς ἐκ τούτου ὄχι μόνον δὲν ἀφίσταται τῆς ἀληθείας ἄλλὰ και φιλοσοφώτερον τῆς έρεύνης εἶναι. Ἐπειτα ή ἀλήθεια δὲν διαστέλλεται εἰς τὴν άριστοτελικὴν έντελέχειαν ἀπὸ τὰ πράγματα, ὅπως εἰς τὴν Πλατωνικὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν. Τὸ δεύτερον ἐπιχείρημα τοῦ Πλάτωνος άναίρει ὁ Ἄριστοτέλης διδάσκων ὅτι ή τραγωδία δὲν διεγείρει τὰ κοινὰ πάθη τοῦ ἔλεου και φόβου ἄλλὰ τὰ κεκαθαρμένα. Ὅχι τὰ πραγματικὰ ἄλλὰ τὰ τραγικά. Ταῦτα ἄλλως δύνανται νά προκαλέσουν τὴν ήδονήν, τὴν οἰκείαν ήδονήν, τὴν ἀπὸ ἔλεου και φόβου Ἐπομένως ταῦτα εἶναι ποῦ διεγείρονται και δὴ πρὸς ὄφελος τῆς ψυχῆς. Ταῦτα προσδίδουν εἰς αὕτην τὸ φιλάνθρωπον. —Και τὴν διαπλάττουν χωρὶς νά τὴν θλάπτουν. Και συνάγει.

«Ἡ τραγικὴ ποίησις μετὸν ἔλεο και φόβο ποῦ ἔργον τῆς εἶναι νά παρασκευάζη και νά συνυφαίνη μετὸν ὕψηλὴ ήθικὴ και θρησκευτικὴ διάθεση τῆς φιλανθρωπίας καθαίρει αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ παθήματα και κάμνει τὴν ψυχὴ νά δοκιμάσῃ ὄχι τὸν κοινὸ ἔλεο και φόβο δλδ. πάθη χωρὶς βαθύτερο νόημα—ἄλλὰ ένα καθαρμένο ἔλεο και φόβο, ποῦ προκαλοῦν συγκινήσεις ἄλλου ποιοῦ—και ὕψώνουν τὸν ἄνθρωπο σὲ μίαν ανώτερη συγκινησιακὴ σφαῖρα». Εἰς τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συμπέρασμα ἔχει φθάσει 30 ἔτη πρὸ τοῦ

15) Ε. Παπανούτσου ἔ. ἄ. σελ. 8 κ. ἔξ. Μενάρδου—Συκ. ἔ. ἄ. σ. 46 κ. ἔξ.

κ. Παπανούτσου ὁ γνωστός διὰ τὰς μελέτας ἐπὶ τῆς ποιητικῆς τοῦ Ἀριστοτέλους Butcher. Οὗτος στηρίζει τὴν ἑρμηνείαν του ἐκτὸς τῶν ἄλλων εἰς δύο παρατηρήσεις :

¹ον Ἡ φράσις τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους «τῶν τοιούτων παθημάτων» ἔδωσε λαθὴν εἰς πολλὰς συζητήσεις καὶ παρανοήσεις. Διατί μετεχειρίσθη ἄραγε ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀντωνυμίαν τοιοῦτων ἀντὶ τὴν ἀπλὴν δεικτικὴν τοῦτων, ἀφ' οὗ ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὰ δύο παθήματα, τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον, ποῦ ἀναφέρονται ἀμέσως προηγουμένως; Πιθανόν, λέγει ὁ Butcher, θὰ ἤθελε νὰ κάμῃ μίαν πολὺ λεπτὴν διάκρισιν: Παραπάνω ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος εἶναι αἰσθητικαὶ συγκινήσεις, ποῦ διεγείρονται ἀπὸ τὴν τραγικὴν παράστασιν. Ἐν δὲ τὰ τοιαῦτα παθήματα — ποῦ καθαίρονται — εἶναι τὰ ἀνήκοντα στὴν καθημερινὴν ζωὴν.

2ον Τὸ καθαίρω στὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν δέχεται διπλὴν σύνταξιν. α) με ἀιτιατικὴν, ποῦ φανερώνει τὸ ἐνοχλητικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον καθαίρεται β) με ἀιτιατικὴν ποῦ φανερώνει τὸ ἀντικείμενον ποῦ καθαίρεται. Ἐπομένως κάθαρσις τῶν τοιούτων παθημάτων δὲν εἶναι κάθαρσις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν τοιούτων παθημάτων ἀλλὰ κάθαρσις αὐτῶν τούτων τῶν παθημάτων.

Τέλος ἡ Maria Cardini συνάγει τὰ ἐξῆς εἰς τὴν ἐργασίαν της «Ἡ κάθαρση ἀναφέρεται στὰ ἴδια τὰ συναισθήματα τοῦ ἔλεου καὶ τοῦ φόβου, ὅχι στὴν ψυχὴ τοῦ θεατοῦ, ὅπως τὴν ἔχουν ἐννοήσει γενικὰ ἕως τώρα».

Εἶναι προφανές ὅτι αἱ ἑρμηνεῖαι τοῦ Butcher καὶ τῆς κυρίας Cardini εἶναι ἀμιγεῖς αἰσθητικαὶ ἑρμηνεῖαι τοῦ πούρου αἰσθητικισμοῦ. Διαφέρουν τῆς παθολογικῆς θεωρίας κατὰ τοῦτο ὅτι δηλαδὴ ἐκεῖ πρόκειται περὶ καθαιρομένου φόβου καὶ ἔλεου διὰ τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἔλεου δρώντων ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν θεατῶν ἰατρικῶς — ὁμοιοθεραπευτικῶς, ἐδῶ δὲ περὶ καθαιρομένου ἐν τῇ τραγωδίᾳ φόβου καὶ ἔλεου — Fiction, ἅτινα ὡς μέσα ἐν τούτοις δροῦν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν θεατῶν αἰσθητικῶς.

Εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ κ. Παπανούτσου παρὰ τὴν προφανῶς καὶ ἐδῶ ἐπικρατοῦσαν αἰσθητικὴν τάσιν καταβάλλεται φροντίς νὰ προσδοθῇ καὶ ἠθικὴ ἀπόχρωσις διὰ τῶν περὶ φιλάνθρωπίας ἀναφερομένων καὶ διὰ τῆς ἐπεκτάσεώς της εἰς τὴν κάθαρσιν «παρομοίων παθημάτων». Πῶς νοοῦνται τὰ «παρόμοια παθήματα» οὐδεμίαν νύξις γίνεται. Τὰς παρατηρήσεις μας ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς ἑρμηνείας ἐκάμαμεν κατὰ τὴν θεώρησιν τῆς ἑρμηνείας τοῦ Bataux ἥτις εἶναι ὁ πρόδρομος τῶν αἰσθητικῶν θεωριῶν. Ὅφειλομεν πάντως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἑρμηνεία τοῦ ἑλλήνου ἐπιστήμονος καὶ βαθύτητα καὶ συνέπειαν ἔχει καὶ πλείστας ἐπὶ μέρος ὀρθοτάτας παρατηρήσεις κάμνει. Θὰ εἶχομεν μόνον νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ μ. Συκουτρῆς ἔγραψε σχετικῶς με ἄλλα θέματα. Δλδ. δὲν εἶναι πάντοτε ὀρθὸν νὰ ἑρμηνεύωμεν τὸν Ἀριστοτέλην διὰ τοῦ Πλά-

τωνος. Εἶναι ἄλλως προφανές ὅτι ἀπὸ τῆς σφαίρας τῶν ἰδεῶν μέχρι τῆς ἐντελεχείας ὑπάρχει ἀστάθμητον κενόν.

Ἡ εἰσήγησις χωρὶς νὰ φιλοδοξῇ νέαν, πολλοστὴν ἑρμηνείαν τοῦ χωρίου δὲν ἔχει πάντως μείνει εἰς τὴν ἄρνησιν. Ἐτόνισε τὰς δυσχερεῖας ὄλων ἢ τοῦλάχιστον τῶν κυριωτέρων ἑρμηνειῶν καὶ ἐπεσήμανε τὰ ἐπιτεύγματα ἐκάστης, τὰ ὁποῖα τείνουν εἰς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τοῦ χωρίου. Γνωρίζει ἐπίσης ὅτι καὶ ἡ ἠθικὴ — παιδαγωγικὴ ἑρμηνεία τῆς ὁποίας ἔχεται καὶ τὴν ὁποῖαν δι' ἰδίων ἐπιχειρημάτων κατὰ τὴν συζήτησιν θὰ ὑποστηρίξῃ δὲν εἶναι ἀναντίρρητος, διότι τὸ βαθύτερον νόημα, ὡς ἐτόνισεν ὁ πολὺς Gudeman «ignoramus et ignorabimus». Πάντως τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἄρνησιν τῆς τεραστίας Ἀριστοτελικῆς θέσεως, ὅπως ὠδήγησε πολλοὺς κρατίστους φιλολόγους, ἐν οἷς τὸν ἴδιον τὸν διδάσκαλον τῶν διδασκάλων μας Wilamowitz ὅστις ἀναγνωρίζει μὲν τὴν θέσιν ταύτην τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς κόσμημα, ἀλλὰ ἀπλῶς διακοσμητικόν.¹⁶⁾ Ἴσως διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς, ὅπου ἔγραψε τοῦτο, αἱ ἀλληλοσυγκρουόμενα ἀπόψεις, νὰ εἶχον ὑπερβῆ κάθε μέτρον.

Τὴν ὄσσην βιβλιογραφίαν εἶχομεν ὑπ' ὄψει μας κρατοῦμεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν μελῶν τοῦ Ὁμίλου καὶ θὰ εἴμεθα ἐξαιρετικὰ εὐτυχεῖς, ἂν καὶ μετὰ τὴν συζήτησιν προκληθῇ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελῶν τοῦ Ὁμίλου πρὸς μελέτην τοῦ θέματος τούτου, τὸ ὁποῖον μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς τραγωδίας, τῆς ὁποίας τὴν τεραστίαν δύναμιν ὄλοι διεκήρυξαν, διετύπωσεν ὅμως καλλίτερον παντὸς ἄλλου εἰς τὴν γένεσιν τῆς τραγωδίας του ὁ μεγαλοφυέστατος Nietzsche με τοὺς λόγους τοῦ ὁποίου κλείομεν τὴν εἰσήγησίν μας.—

«Ἐὰν θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν ποῖα προστατευτικὴ ἐπέμβασις ἐπέτρεψε στοὺς Ἕλληνας τῆς μεγάλης ἐποχῆς, παρ' ὅλην τὴν ἔκτακτον δραστηριότητα τῶν διονυσιακῶν ξεσπασμάτων καὶ πολιτικῶν κινημάτων, νὰ μὴν ἐκμηδενισθοῦν στὴν ἔκστασιν νοσηροῦ ἐφιάλτου, μήτε νὰ ἐξαντληθοῦν με ἀρπακτικὴν ἀπληστίαν, με ποῖα βοήθεια μπόρεσαν νὰ ἐπιτύχουν τὴν θαυμασίαν αὐτὴν ἐνότητα — ποῦ ὁμοιάζει θαυματουργὸν κρασί, ποῦ θερμαίνει καὶ προκαλεῖ τὴν βαθεῖαν ἐνατένισιν—πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἀφάνταστην δύναμιν, ποῦ ἐξάπτει καὶ δεγείρει τὴν ζωὴν τοῦ λαοῦ. τὴν ἐξαγνιστικὴν αὐτὴν καὶ ἀπολυτρωτικὴν δύναμιν τῆς Τραγωδίας.

Καὶ ἀδυνατοῦμε νὰ αἰσθανθῶμε τὴν ὑψηλοτέραν σημασίαν τῆς Τραγωδίας αὐτῆς, ἐὰν δὲν ὁμολογήσωμεν ὅπως ὁμολογοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ὅτι ἡ συνολικὴ ἐνότης ὄλων τῶν σωτηρίων καὶ προφυλακτικῶν στοιχείων, ἡ ὑπερτάτη ρυθμίστρια καὶ ὀδη-

16) U.v. Wilamowitz Möllendorf: "Einleitung in die griechische Tragödie. S 108 κ.εξ, ὅπου καὶ ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους γενικῶς.

γήτρια τῶν σφοδροτέρων ἐνστίκτων τοῦ λαοῦ, πού καθ' ἑαυτὰ θά ἦσαν ὀλεθριώτατα, εἶναι αὐτή, ἡ ἀρχαία Ἑλληνική Τραγωδία».^{16α)}

Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν διαφόρων τούτων ἐρμηνειῶν ἐτοπίσθησαν τὰ μειονεκτήματα πού παρουσιάζουν αὐταί. Οὐδεὶς ὁμῶς δύναται νὰ παραγνωρίσῃ ὅτι ὑπάρχουν στοιχεῖα θετικά εἰς ὅλας τὰς ἐρμηνείας καθὼς καὶ κοινὰ διαπιστώσεις, αἵτινες ἀσφαλῶς προάγουν τὴν σημασίαν τῆς θέσεως τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἴσως ἀποδίδουν τὴν πραγματικὴν σκέψιν. Τοιαυτὰ κοινὰ σημεῖα ἐπαφῆς εἶναι δύο· 1) «Ὅτι ἡ τραγωδία, ὡς μέσον κύριον πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ ἢ μᾶλλον τῶν σκοπῶν τοῦ ἔργου τῆς ἔχει τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον. Δι' αὐτῶν δρᾶ καὶ ἐπιδρᾶ Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ τονισθῇ ἔτι σαφέστερον. Πρῶτον, διότι τὸ τονίζει ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἄλλα χωρία τῆς ποιητικῆς του¹⁷⁾. Τὸ κάθε εἶδος τῆς ποιήσεως παρέχει ἡδονήν, ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν, ἀρχαίαν, κλασσικὴν σημασίαν τῆς λέξεως· ὁμῶς ἕκαστον δι' ἰδίων μέσων. Ἡ ἀπὸ τῆς τραγωδίας ἡδονὴ ἔχει τὸν ἴδιον, τὸν οἰκεῖον χαρακτήρ᾽ αὐτῆς καὶ ἐπιδιώκει τὴν προβολὴν καὶ πρόκλησιν τῆς οἰκείας ἡδονῆς δι' ἔλεου καὶ φόβου. «Οὐ γὰρ πᾶσαν δεῖ ζητεῖν ἡδονὴν ἀπὸ τραγωδίας ἀλλὰ τὴν οἰκεῖαν» ἐπεὶ δὲ τὴν ἀπὸ ἔλεου καὶ φόβου διὰ μιμήσεως δεῖ ἡδονὴν παρασκευάζειν τὸν ποιητὴν». Καὶ καθορίζει μάλιστα ἐν συνεχείᾳ πόθεν καὶ πῶς προκαλεῖται ὁ ἔλεος — οἶκτος καὶ ὁ φόβος. Τοῦτο ἔχει καὶ δὴ ἔτι σαφέστερον, κάμει ἤδη εἰς ἰδιαιτέρα κεφάλαια εἰς τὴν ῥητορικὴν του. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου τοῦ ὀρισμοῦ ἀρχίζει νὰ διατυπώνεται ἡ εἰδοποιὸς διαφορὰ τῆς τραγωδίας, ἣτις διακρίνει ταύτην ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην ποιήσιν καὶ τέχνην. Ἡ λογικὴ ἀνάλυσις τοῦ ὀρισμοῦ ἐπισημαίνει τὴν σημασίαν ταύτην· διότι οὔτε ἡ μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας—τοῦ πρώτου τούτου οὐσιώδους γνωρίσματος τῆς τραγωδίας, ἐν τῷ ὀρισμῷ—οὔτε τὸ μέγεθος καὶ ἡ χωρὶς ἐκάστου τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις ἡδοναίς, οὔτε ἡ δρᾶσις τῶν μιμουμένων καὶ τὸ «οὐχὶ δι' ἀπαγγελίας» ὀρίζουν τὴν τραγωδίαν πλήρως. Διότι μίμησιν πράξεως ἐνέχει πᾶν εἶδος ποιήσεως ἀλλὰ καὶ πᾶσα

16α) Τὴν θέσιν του ἐπὶ τῆς καθάρσεως βλ. ἰδίᾳ 131 κ. ἐξ. ἐκ τῆς μεταφράσεως Ν. Καζαντζάκη.

Εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν θεωριῶν ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ χωρίου δὲν ἀνεφέρθησαν ἀπόπειραι τῶν ἐρμηνευτῶν πρὸς διόρθωσιν αὐτοῦ, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν προσεβλήθησαν πολλὰ καὶ ὑπὸ σοβαρῶν φιλολόγων. Ἀπὸ τῆς πρώτης ἐργασίας τοῦ Twining καὶ μέχρι σήμερον πολλὰ λέξεις προετάθησαν διὰ τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ ὄρου «Κάθαρσιν». Π. χ. μίμησιν, σύστασιν, σύνθεσιν κ.λ.π. οὐδεμία ὁμῶς εἶχε γενικὴν ἀπῆχσιν. Διὰ τὴν διορθωτικὴν ταύτην φιλολογικὴν κατεῦθυνσιν βλ. Κωνστ. Δ. Γεωργούλλη, Τὸ πρόβλημα τῆς Τραγικῆς καθάρσεως. Ἐν τῷ δελτίῳ τῆς ἐταιρείας Ἑλλήνων φιλολόγων, Ἔτος 7ον τεύχος Α' σελ. 136—158 Ἀθῆναι 1955.

17) βλ. 1453 β. 10 — 12, 1459α καὶ 1462 α. 8 — 10.

τέχνη. Καὶ αὐτὴ ἡ ὀρχηστικὴ εἶναι μίμησις πράξεων καὶ παθῶν κατὰ τὸν ἴδιον φιλόσοφον. Ἐξ ἄλλου σπουδαία καὶ τελεία εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἔπου, εἰς τοσοῦτον μάλιστα βαθμὸν καὶ εἰς τοιοῦτον μέγεθος, ὥστε ὁ πρῶτος τῆς μεγίστης τριάδος τῶν τραγικῶν νὰ ἀποκαλῆ τὰ ἔργα του «τεμάχη τῶν Ὀμήρου δεῖπνων». Τέλος ἡ χωρὶς ἐκάστου τῶν εἰδῶν ἡδοναίς εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ δράματος γενικῶς. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ «δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας». Μόνον ἡ ἀπὸ ἔλεου καὶ φόβου ἡδονὴ εἶναι εἰδικὸν χαρακτηριστικὸν γνωρίσμα τῆς τραγωδίας, ἡ εἰδοποιὸς τῆς διαφορᾶς.

Εἶναι ἐπομένως τεραστίας σημασίας διὰ τὴν τραγωδίαν ἡ θέσις τῶν δύο τούτων παθῶν καὶ ἡ λειτουργία των ἐν αὐτῇ. Ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι σήμερον ταῦτα διαστέλλουν τὴν αἰσθητικὴν τραγικὴν συγκίνησιν ἀπὸ πᾶσαν ἄλλην. Ἡ ἀπὸ ἔλεου καὶ φόβου ἡδονὴ εἶναι αὐτοτελὲς μέσον τῆς τραγωδίας. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης καθορίζει τοῦτο εἰς τὰ ἀναφερθέντα χωρία. Οἰοδηῖποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ περιεχόμενον, ἡ ὑπόθεσις τῆς τραγωδίας, αὐτὴν δέον νὰ προκαλέσῃ τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον καὶ διὰ τούτων νὰ περάνῃ μέχρι τῆς λύσεως τὸ ἔργον τῆς. Ἐὰν τὰ δύο ταῦτα πάθῃ ἔπαιζον εἰς τὴν τραγωδίαν καὶ ἄλλον ρόλον· δλδ. ἐὰν δὲν ἦσαν τὰ καθαιρόντα μέσα ἀλλὰ καὶ τὰ καθαιρόμενα, οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι τοῦτο θά ἐδηλοῦτο σαφῶς. — Ὅτι τῶρα ἡ ἡδονὴ ἡ ἀπὸ ἔλεου καὶ φόβου εἶναι ψυχικὴ ἀπόλαυσις καὶ στηρίζεται εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, ἱκανοποίησιν, τοῦτο εἶναι περιττὸν νὰ τονισθῇ. Εἶναι ἐκ τῶν βασικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ delectare συναρτᾶται στενώτατα εἰς τὴν περιπτώσιν αὐτὴν περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φορὰν μὲ τὸ prodesse¹⁸⁾. Τούτων οὕτως ἐχόντων εἶναι ἐπίσης προφανές ὅτι ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος, ὁ δυνάμενος νὰ προκαλέσῃ τὴν ἡδονὴν δὲν εἶναι ὁ κοινός, ὁ ἐκ τῆς ὠμῆς πραγματικότητος προκαλούμενος ἀλλὰ ὁ τραγικός. Ἐως ποῖον σημεῖον ἔχει φθάσει ὁ διαχωρισμὸς τῶν πραγματικῶν ἀπὸ τὰς τεχνικὰς ἢ καλλιτεχνικὰς συγκινήσεις τῆς ψυχῆς δὲν διαγράφει ὁ Ἀριστοτέλης, οὔτε εἶναι ἀπαραίτητον τοῦτο διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου. Ὅτι ὁμῶς πρόκειται περὶ τοῦ τραγικοῦ ἔλεου καὶ φόβου καὶ ὅτι ἡ πρόκλησις τῶν συγκινήσεων τούτων εἰς τὴν ἀρχαίαν τραγωδίαν καταβάλλεται φροντὶς νὰ προκαληθῆται διὰ τοῦ τραγικοῦ ἔργου καὶ τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ Μύθου ὄχι στατικῶς ἀλλὰ ἐν τῇ ὀργανικῇ ἐξελιξίῃ αὐτοῦ καὶ ὅτι διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἀποφεύγεται νὰ παρουσιασθοῦν ἀπὸ σκηνῆς φόνος καὶ μακάβρια θεάματα, τὰ ὁποῖα θά ταράξουν ὄχι μόνον τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ ὑπερμέτρως καὶ ἀμέτρως ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρμονικὴν προβολὴν τῆς τραγικῆς ὑποθέσεως εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστά. Εἶναι ἐπο-

18) βλ. U. v. Uilamowitz ἔ. ἀ. σελ. 110 ἐξ.

μένως προϋπόθεσις διὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὅτι ἡ ἀπὸ ἐλέου καὶ φόβου ἡδονή, ἡ οἰκεία τῆς τραγωδίας διαφέρει τῶν συναισθημάτων καὶ συγκινήσεων τῶν προκαλουμένων ὑπὸ πραγματικῶν τραγικῶν σκηνῶν μὲ τὰς ὁποίας ἄλλως ἢ τραγωδία, ἢ ἀρχαία τοῦλάχιστον τραγωδία, ὡς ἐλέχθη, ἐμμέσως προσπαθεῖ νὰ ἐπηρεάζῃ τὸν θεατὴν. Ὁ ἄγγελος καὶ ὁ ἐξάγγελος ἀλλὰ καὶ οἱ φύλακες καὶ τὰ λοιπὰ δευτερεύοντα πρόσωπα τοῦ εἴδους τούτου εἶναι ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον τούτον τεραστίας σημασίας μέσα τῆς κλασσικῆς τραγικῆς τέχνης.

Τὸ δεύτερον σημεῖον ἐπαφῆς, ἂν ὄχι ὅλων πάντως τῶν περισσότερων ἐρμηνειῶν εἶναι ὅτι ὁ προκαλούμενος ἀπὸ σκηνῆς ἔλεος καὶ φόβος κατευθύνεται πρὸς τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν, τὰς ὁποίας πρόκειται νὰ καθάρῃ ἀπὸ τῶν παθῶν. Τὸ μέγα πρόβλημα εἶναι ἀπὸ ποῖα παθήματα πρόκειται νὰ καθάρουν τὰς ψυχὰς τῶν θεατῶν ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος ἢ ποῖα παθήματα πρόκειται νὰ καθάρουν καὶ δι' αὐτῶν κεκαθαρμένων νὰ ἐπηρεάσουν τὴν ψυχὴν τῶν θεατῶν. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι διὰ τὴν ἐρμηνείαν δὲν ἔχει τὴν πρώτην σημασίαν, ἂν ἢ γενικὴ «τῶν τοιούτων παθημάτων» εἶναι καθαρὰ ἀντικειμενικὴ ἢ τοῦ χωρισμοῦ. Τὸ κάθαρσις εἶναι χωρισμοῦ ἀπαλλαγῆς σημαντικὸν οὐσιαστικὸν καὶ ὡς ἐν τῇ γραμματικῇ τοῦ Schwytzer ῥητῶς διδάσκεται δύναται νὰ δεχθῇ καὶ γενικὴν καθάραν καὶ γενικὴν τοῦ χωρισμοῦ. Λογικῶς ἐπίσης δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ τὸ ἐὰν καθάρῃ ἢ τραγικὴ μίμησις τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ ἀπὸ τῶν τοιούτων παθημάτων ἢ ἐὰν καθαίρωνται τὰ τοιαῦτα παθήματα, καὶ ὡς ἐτονίσαμεν δεχόμεθα ὅτι ταῦτα κεκαθαρμένα θὰ ἐπηρεάσουν διὰ νὰ καθάρουν τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ καὶ ὄχι νὰ παραμείνουν κεκαθαρμένα στατικῶς. Ἐπίσης ὁ μακρὸς λόγος, ὁ ὁποῖος ἔγινε περὶ τῆς διαφορᾶς πάθους καὶ παθημάτων, ἐὰν δεχθῶμεν τὴν θέσιν ταύτην δὲν παίζει ἀποφασιστικὸν ρόλον διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου Διότι καὶ ἂν δεχθῶμεν τὸ πάθημα ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ πάθους, ἢ κάθαροι δὲν πρόκειται νὰ γίνῃ μόνον εἰς τὸ ἀποτέλεσμα ἀλλὰ καὶ κυρίως εἰς τὸ αἴτιον, δι' οὗ τοῦτο προεκλήθη.

Σημασίας τεραστίας διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ χωρίου εἶναι νὰ διασαφηνισθῇ τί ὁ Σταγυρίτης διὰ τῶν τριούτων ἐννοεῖ. Ἀναφέρεται δηλαδὴ τοῦτο πάλιν εἰς τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον καὶ δὴ περιορίζεται μόνον εἰς τὴν κάθαρσιν τῶν παθῶν καὶ παθημάτων τούτων; Ἐὰν ὄχι, τότε ποῦ ἀναφέρεται ἢ λέξις αὕτη. Ποῖα παθήματα ἔχουν προαναφερθῆ ἔκτος τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου;

Ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅσα ἐν ἀρχῇ τῆς ἐργασίας μας ἐτονίσαμεν σχετικῶς μὲ τὴν τραγικὴν μίμησιν, ἥτις καὶ εἶναι τὸ ὑποκείμενον ὅλης τῆς φράσεως καὶ ἐξ ἧς ἐξαρτᾶται καὶ τὸ δρῶντων καὶ οὐχὶ δι' ἀπαγγελίας καὶ τὸ δι' ἐλέου καὶ φόβου καὶ ἥτις εἶναι ἢ περαίνουσα τὴν κάθαρσιν τῶν τοιούτων παθη-

μάτων.¹⁹⁾ Ἡ τραγικὴ μίμησις διαστέλλεται ὡς ἐτονίσθη ἀνωτέρω πάσης ἄλλης μιμήσεως, καθ' ὅτι συντελεῖται δι' ἐλέου καὶ φόβου ἔπομένως εἶναι μίμησις παθῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἀποτελέσματα προκαλοῦν τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον. Ὁ Θεόφραστος ὡς ἀνεφέρθη ἐδίδαξε ὅτι ἡ τραγωδία εἶναι «μίμησις θίων καὶ λόγων ἡρωϊκῶν καὶ παθῶν ἔχουσα μυστήρια πλοκὴν τε τῶν κατὰ μέρος». Ἐπειτα ὁ μῦθος, ἢ οὐσία καὶ ἡ ψυχὴ τῆς τραγωδίας, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστοτέλους παρέχει σειρὰν συνεκτικὴν πράξεων καὶ παθημάτων, θεβαίως ὑπὸ τὴν γενικὴν, καθολικὴν ἔννοιαν καὶ σημασίαν τῶν λέξεων. Παρόμοια διδάσκονται καὶ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸ γεροντικὸν ἔργον του ²⁰⁾.

Ἡθῆ, πάθη καὶ πράξεις καθολικοῦ κύρους ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον πάσης ποιητικῆς μιμήσεως καὶ ἰδίᾳ τῆς τραγικῆς. Εἶναι τὰ οὐσιώδη καὶ ἀπαραίτητα στοιχεῖα διὰ πᾶσαν τραγωδίαν «μῖμηματα ἐν πράξεσι τε παντοδαπαῖς γιγνόμενα καὶ τύχαις (παθήμασι) καὶ ἡθεσι». ²¹⁾ Μὲ μίαν λέξιν πράξεις καὶ παθήματα εἰς τὴν στενὴν ἀλληλουχίαν εὐρίσκονται ὥστε ταυτίζονται μὲ τὸν μῦθον. ²²⁾

Μίμησις πράξεως ἔπομένως εἶναι μίμησις τραγικῶν παθημάτων, δι' ἐλέου καὶ φόβου δρῶσα. Ἀλλὰ καὶ ἔκτος τοῦ Πλάτωνος Ἀριστοτέλους καὶ τῆς Σχολῆς του ὅλη ἢ ἀρχαία παράδοσις μέχρι σήμερον αὐτὴν τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν ἐκράτησε διὰ τὴν τραγωδίαν. Εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν ἔπομένως τοῦ φιλοσόφου «κάθαρσις τῶν τοιούτων παθημάτων» ἰσοδυναμεῖ ἀπολύτως μὲ τὴν κάθαρσιν τῶν τραγικῶν παθημάτων γενικῶς καὶ τῶν καθόλου τραγικῶν περιστάσεων τῶν ἡρώων. Εἰς ταῦτα τὰ παθήματα ἀσφαλῶς ἀναφέρεται τὸ «τοιούτων». Ἐὰν τὸ «τοιούτων» ἀπαγκιστρωθῇ, ὡς πρέπει, ἀπὸ τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἐλέου καὶ παραμείνουν ταῦτα — ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος — ὡς μέσα μόνον ἢ τοῦλάχιστον κυρίως δίδομεν εἰς τὸν ὄρισμόν τῆς τραγωδίας τὴν εὐρείαν καὶ καθολικὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν πραγματικῶς αὕτη ἔχει.

Ἐὰν σήμερον ἡμεῖς, οἱ ὁποῖοι γινώριζομεν μόνον τριάντα δύο τραγωδίας ἀντιλαμβανώμεθα πόσον πολὺ περιορίζομεν τὴν σημασίαν τῆς τραγωδίας δεχόμενοι αὐτὴν ὡς περαίνουσαν δι' ἐλέου καὶ φόβου μόνον τὴν κάθαρσιν τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου, ἄς σκεφθῶμεν πόσον θὰ ἦτο ἀδιανόητος διὰ τὸν Ἀριστοτέλην εἰς τοιοῦτος ὄρισμός τῆς τραγωδίας, ὅταν ἀσφαλῶς εἶχεν εἰς τὸ θέατρον ἴδει ἢ διαβάσει τοῦλάχιστον εἰκοσαπλασίας εἰς ἀριθμὸν τραγωδίας. Ἄλ-

19) Βλ. Rurdolf Stark Aristoteles studien in Zetemata Heft 8 Munchen 1954 Seit 41 ff. ὅπου καὶ πλουσία νεωτέρα βιβλιογραφία διὰ τὸ ζήτημα.

20) πβλ. Πλάτων. Νόμοι 655d.

21) πβλ. Πλάτων. Πολιτ. 603c.

22) πβλ. Μενάρδου — Συκουτρῆ ἔ. ἀ σελ. 127 κ.ἑξ.

λά και ἀπαλλάσσομεν οὕτω τὸν φιλόσοφον ἀπὸ μίαν συντακτικὴν καὶ γλωσσικὴν ἀδυναμίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σταγυρίτης οὐδόλως δύναται νὰ κατηγορηθῆ ἔκ τοῦ ὄλου ἔργου του. Διότι ἐπὶ τέλος ἐάν ἐπρόκειτο νὰ καθαρθῶν διὰ τῆς τραγικῆς μιμήσεως πάλιν ὁ φόβος καὶ ὁ ἔλεος ὄχι μόνον θὰ ἔλεγε τ ο ὕ τ ω ν ἀλλὰ α ὕ τ ὶ ν τ ο ὕ τ ω ν τῶν παθημάτων. Ἡ κατὰ τὰ ἄλλα λεπτὴ παρατήρησις τοῦ Butcher, ἥτις δεικνύει τὴν κατανόησιν τοῦ προβλήματος, καθ' ἣν εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν πρόκειται περὶ τοῦ τραγικοῦ φόβου καὶ ἐλέου (Fiction)· εἰς τὴν δευτέραν δὲ περὶ τῶν πραγματικῶν· εἶναι παρατήρησις, ἡ ὁποία σήμερον μόνον εἰς μίαν αἰσθητικὴν καὶ δὴ εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον αὐτῆς περὶ διαστολῆς τῶν πραγμάτων καὶ πλασματικῶν παθῶν θὰ εἶχε τὴν θέσιν της· διὰ νὰ εἴπωμεν καλλίτερον μόνον ἐκεῖ θὰ ἠδύνατο καὶ λογικῶς καὶ γλωσσικῶς νὰ μὴ θεωρῆται ἡμαρτημένη. Ἀλλὰ καὶ εἰς ὄλην τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν, ὅταν πρόκειται περὶ ὁμοιοθεραπείας καὶ ταυτοτήτος μέσου καὶ ἀποτελέσματος οὐδέποτε παραλείπεται νὰ τονισθῆ τοῦτο σαφῶς «πάσσαλος πασσάλω ἐκκρούεται» πολὺ περισσότερον ὅταν τὸ μέσον ἐκφράζεται· διὰ τῆς προθέσεως διὰ.

Ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς ἡ ἔρμηνεία ἡ διδομένη δὲν εὐσταθεῖ. Διότι τὰ κύρια πάθη, τὰ ὁποῖα διὰ τοῦ ἐλέου καὶ τοῦ φόβου ἡ τραγικὴ μίμησις προσπαθεῖ νὰ καθάρῃ δὲν εἶναι ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος. Τὸ κύριον πάθος, τὸ ὁποῖον διήκει δι' ὄλων τῶν τραγωδιῶν εἶναι ἡ ὕβρις ἐν τῇ εὐρείᾳ σημασίᾳ της, καὶ τὰ κύρια παθήματα τῆς ἠρωϊκῆς περιστάσεως εἶναι τὰ ἐκ τοῦ πάθους τούτου κυρίως προερχόμενα. Θὰ ἀπετέλει κοινὸν τόπον νὰ ἐπαναλάβωμεν τὰ ὅσα ἔχουν γραφῆ καὶ λεχθῆ περὶ τοῦ πάθους τούτου καὶ γενικῶς περὶ τῆς τεραστίας σημασίας, τὴν ὁποῖαν ἡ ὕβρις εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ δὴ τὴν ἠθικὴν καὶ εἰς τὴν τραγωδίαν ἔχει. Ὑβρις καὶ Ἄτη εἶναι οἱ δύο πόλοι περὶ τοὺς ὁποίους περιστρέφεται κάθε ἀρχαία τραγωδία. Εἶναι αἱ δύο ἔννοιαι, αἵτινες δέον νὰ ἀναζητηθῶν ἢ μᾶλλον δὲν χρειάζεται μεγάλος κόπος νὰ ἀναζητηθῶν, διότι ἐμφανῶς προβάλλονται εἰς πᾶν τραγικὸν ἔργον. Ἡ ὑπέρβασις τοῦ Μέτρου, ἥτις προέρχεται ἀπὸ τὴν ὕβριν, εἶναι ἐκεῖνη, ἥτις δὲν δύναται νὰ μὴ ἐπιφέρῃ ὄχι μόνον τὴν ἀνθρωπίνην ἀλλὰ τὴν θείαν τιμωρίαν, τὴν Ἄταν. Ἡλιος οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα, θεῶ διὰ τῆς φιλοσοφίας του ὁ σκοτεινὸς φιλόσοφος.

Τὰ ἐκ ταύτης προκαλούμενα παθήματα εἶναι, πού δίδουν τὸ κύριον κριτήριον παντὸς τραγικοῦ ἔργου. Καὶ ἐκεῖ ὅπου ἡ θεία μοῖρα κατευθύνει εἰς τὸ πάθος τὸν ἄνθρωπον, ἀφήνουν οἱ τραγικοὶ νὰ διαφανῆ ὕβρις τῶν τραγικῶν τῶν ἠρώων. Ἀλλὰ αὕτη διήκει καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἐκ τῆς ὑποθέσεώς των καλοῦνται ἱστορικά. Καὶ ἐκεῖ διαφαίνεται σαφῶς ἡ ὕβρις τῶν Περσῶν ἢ τῶν τυράννων, ἥτις ἐπιφέρει εἰς αὐτοὺς τὴν Ἄταν. Ὅπως ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος εἶναι τὰ μέσα τῆς τραγικῆς μιμήσεως οἰοῦντο ποτε ἔργου, εἴτε ἐκ τοῦ μύθου, εἴτε ἐκ τῆς ἱστορικῆς παραδόσεως

εἰλημμένου· καὶ ὅπως καὶ εἰς αὐτὰ τὰ τραγικὰ ἔργα, ὅπου πρόθεσις τοῦ ποιητοῦ δὲν εἶναι παρὰ ἡ πρόκλησις τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ τοῦ πατριωτισμοῦ, δὲν διενεργεῖται ἡ πρόκλησις τούτων παρὰ δι' ἐλέου καὶ φόβου, οὕτω τὰ κύρια πάθη πού προκαλοῦν τὰ φθοερὰ παθήματα εἶναι τὰ ἐκ τῆς ὕβρεως, τοῦ φθόνου τοῦ μίσους καὶ τῶν παρεμφερῶν παθῶν.

Καὶ ἂν ὅμως ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει τὸ τοιούτων εἰς τὸν φόβον καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὰ τραγικὰ πάθη ὁμοῦ καὶ πάλιν ἡ ἔρμηνεία δὲν δύναται νὰ παραβλέψῃ τὰ ὅσα ἐλέχθησαν. Διότι ἂν ἡ τραγικὴ μίμησις διὰ τῆς ἐπεξεργασίας της ἐπιτυγχάνει τὴν κάθαρσιν τῶν τοιούτων δλδ τῶν παρομοίων παθημάτων καὶ τότε παρόμοια παθήματα ἢ παρεμφερῆ παθήματα εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ κάθε Ἑλληνος, ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι σήμερον, ἔρχεται ἢ λέξις «τῶν παρομοίων φοβερῶν» οἰκτρῶν ἢ ἐλεεινῶν παθημάτων. Καὶ ἔτσι ἐξηγοῦν τὸ χωρίον αἱ μόναι σοβαραὶ μέχρι σήμερον ἑλληνικαὶ ἐργασίαι τοῦ Βερναρδάκη, Μενάρδου καὶ Ζουκουτρή. Ἄς ἴδωμεν ὅμως τί ἐννοοῦμεν διὰ τῶν λέξεων «κάθαρσις τῶν φοβερῶν καὶ οἰκτρῶν ἢ ἐλεεινῶν παθημάτων». Οὐδενὸς δύναται νὰ διαφυγῇ τὴν προσοχὴν ὅτι φοβερά καὶ οἰκτρὰ πάθη ἢ παθήματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν δὲν εἶναι ὁ φόβος καὶ ὁ ἔλεος. Διότι τὸ φ ό β ε ρ ό ν καὶ οἰ κ τ ρ ό ν π ά θ ο ς ἢ π ά θ η μ α π ρ ό κ α λ ο ὕ ν τ ό ν φ ό β ο ν καὶ τ ό ν ἔ λ ε ο ν ὄ χ ι ὄ μ ω ς καὶ τ ό ἀ ν τ ί θ ε τ ο ν. Δὲν εἶναι ὁ φόβος καὶ ὁ οἶκτος οἱ προκαλοῦντες τὰ φοβερά παθήματα ἀλλὰ τὰ ἄλλα βίαια πάθη τῆς ψυχῆς ἢ ὕβρις, τὸ μῖσος, ὁ φθόνος, ἡ ἀλαζονεία κ. τ. τ. Κάθαρσις δὲ τῶν φοβερῶν καὶ οἰκτρῶν παθῶν εἶναι κάθαρσις τῶν βιαιῶν τούτων ψυχορμητῶν· καὶ ἂν θέλωμεν νὰ διαστείλωμεν τὸ πάθος τοῦ παθήματος κάθαρσις τῶν παθημάτων εἶναι ἡ κάθαρσις τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν αἰτίων τούτων καὶ ἡ διὰ τῆς καθάρσεως τούτων ἐπίδρασις τῆς τραγωδίας διὰ τὸν μετριάσμον τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς τοῦ θεατοῦ, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὰ παρόμοια παθήματα.

Ἐπειτα ποῖα θὰ ἦσαν παρόμοια τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἐλέου πάθη; Εἰς τὴν Ἀριστοτελικὴν περὶ παθῶν διδασκαλίαν οὐδὲν παρόμοιον πάθος ἀναφέρεται. Εἶναι προφανές ὅτι αἱ δύο ἔρμηνεῖαι, αἱ ὁποῖαι δύναται νὰ εὐσταθήσων γλωσσικῶς καὶ λογικῶς εἶναι 1) ὅτι τὸ τοιούτων ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν φόβον καὶ ἔλεον καὶ ἐπομένως ὁ φιλόσοφος ἐσφάλλετο θέσας τὸ τοιούτων ἀντὶ τοῦ τούτου· ὅτι οὗτος θέλει ἐπομένως νὰ περιορίσῃ τὴν σημασίαν τῆς τραγικῆς ἐπιδράσεως εἰς τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον, τὰ ὁποῖα καὶ μόνον ἐνδιαφέρουν τὴν τραγωδίαν καὶ ὡς μέσα καθαίροντα καὶ ὡς κεκαθαρμένα πάθη καὶ ὡς καθαιρόμενα. Τότε ὅμως ἡ ἔρμηνεία θὰ εἶναι αἰσθητικὴ καὶ κατὰ προέκτασιν ἠθικὴ· θὰ περιορίζῃ εἰς ἀφάνταστον βαθμὸν τὴν οὐσίαν τῆς τραγωδίας καὶ δὲν θὰ εὐρίσκη καμμίαν ἀπήχησιν οὔτε θὰ ἔχη σημασίαν διὰ πολλὰς τραγωδίας, αἵτινες ὡς ἐτονίσθη ἄλλα ἐπιδιώκουν. Τὴν πρόκλησιν τοῦ ἐν-

θουσιασμοῦ, τοῦ πατριωτισμοῦ κ. τ. τ. ὄχι βέβαια διὰ ρητορισμοῦ ἀλλὰ διὰ τοῦ ἔλεου καὶ τοῦ φόβου. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν παρεμβάλωμεν τὸ φιλόσοφον συσχετίζοντες τοῦτο μὲ τὸν ἔλεον καὶ οἶκτον καὶ ὅσονδήποτε καὶ ἂν προσπαθήσωμεν νὰ εὐρύνωμεν τὴν σημασίαν τοῦ ὀρισμοῦ θὰ ἰσχύουν δι' αὐτὸν ὅσα ὁ Wilamowitz εἰς τὴν ἀναφερθεῖσαν ἐργασίαν του εἶπεν ὅτι δηλ. οὗτος πόρρω ἀπέχει ἀπὸ τὴν οὐσίαν τῆς τραγωδίας. Διότι ἐπὶ τέλους τὸ τελευταῖον πάθος τὸ ὁποῖον χρήζει καθάρσεως (μετριασμοῦ) εἶναι ὁ ἔλεος καὶ ὁ φόβος. Ἐὰν τὸ σημεῖον τοῦτο μόνον προσέξωμεν θὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι ἀδιανόητος διὰ τὴν ἐποχὴν ἰδίᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἡ ἄλλη ἐρμηνεία εἶναι ὅτι τὸ τοιοῦτων δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸν φόβον καὶ τὸν ἔλεον ἀλλὰ εἰς τὰς πράξεις καὶ τὰ πάθη τὰ τραγικά τὰ ὁποῖα ὡς ἐτονίσσαμεν εἶναι εἰς τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν τοῦ φιλοσόφου, ὅταν ὁμιλῇ περὶ τραγικῆς μιμήσεως δλδ περὶ μιμήσεως πράξεων καὶ παθῶν. Διὰ τῆς μόνης ὀρθῆς καθ' ἡμᾶς ἐρμηνείας ταύτης αἴρονται ὅλοι αἱ δυσκολίαι καὶ πρό πάντων προβάλλει ἡ ἠθικὴ—παιδαγωγικὴ ἐρμηνεία, ἡ ὁποία καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς πούρους αἰσθητικῶς δὲν παραγνωρίζεται τελείως. Παύει πλέον νὰ εἶναι κόσμημα περιττὸν τοῦ ὀρισμοῦ ἢ φράσις αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εὐρίσκει τὴν θέσιν της εἰς πᾶσαν ἀρχαίαν τραγωδίαν, ἐξ οἴουδήποτε κύκλου μυθολογικοῦ καὶ ἂν εἶναι αὕτη εἰλημμένη καὶ οἰανδήποτε ἱστορικὴν ὑπόθεσιν θέλει νὰ προβάλλῃ διὰ τῆς τραγικῆς μιμήσεως.

* * *

Κάθαρσις

Μεγάλος ἔγινε ἐπίσης λόγος ἐναντίον τῆς ἠθικῆς ἐρμηνείας τοῦ χωρίου τούτου ἐξ αἰτίας τῆς περὶ μετριοπαθείας καὶ ὄχι ἀπαθείας διδασκαλίας τοῦ Σταγίριτου. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ φιλόσοφος πολλάκις εἰς τὰ ἠθικά του τονίζει τὸ σημεῖον τοῦτο, ὡς ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν. Ἀλλὰ καὶ οὐδὲν ἠθικὸν φιλοσοφικὸν σύστημα δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀπάθειαν. Οὐδέποτε σταματᾷ ὁ ἀγὼν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἠθικὴν τελείωσιν καὶ ἠθικὴν λύτρωσιν. Κριτήριον ἄλλως τῆς ἀξιολογήσεως τῆς ἠθικῆς πράξεως εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐκάστοτε πάλῃ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰς ψυχικὰς ἀδυναμίας, τὰς ὁμάς καὶ τὰ πάθη. Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ νεκρωθοῦν ἢ ἐκριζωθοῦν τὰ πάθη καὶ πῶς ἂν τοῦτο ἦτο δυνατόν θὰ ἐφιλοσοφούσαμεν κατ' ἀνθρώπον; Μᾶς ἐνθυμίζει τοῦτο ἓνα πολὺ διδακτικὸν διήγημα τοῦ μεγάλου Ντοστογιέφσκυ. Ἐκεῖ ὁ ἥρωας ἐκριζώνει τὰ πάθη τῆς ψυχῆς του· τὸ μῖσος, τὸν φθόνον καὶ εἴ τι ἄλλο, μὲ ἀποτέλεσμα εἰς τὸ τέλος νὰ παραπαίῃ ὡς ρομπότ. Καὶ ἐπιφέρει ὁ φιλόσοφος—λογοτέχνης. Οὐδὲν ἄλλο εἶχε μέσα του.

Ποῖος ὅμως ἐξ ἄλλου δύναται νὰ ἀντεῖπῃ ὅτι ἡ προσπάθεια ἡ ἡρωϊκὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς περιστολὴν καὶ μετριοσμον τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἀρμονικὴ ἐκδήλωσις αὐτοῦ δὲν εἶναι κάθαρσις τῶν παθῶν ἢ τῆς ψυχῆς ἀπὸ τῶν παθῶν; Ἐπίσης τίς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἡ τροπὴ τῶν ὁρμῶν, ψυχορμητῶν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἐπιτυχίαν ἀγαθῶν καὶ ἐναρέτων πράξεων καὶ ἔργων δὲν εἶναι λύτρωσις καὶ κάθαρσις; Πρὸς τοῦτο ὅμως δὲν ὑπάρχει οὐδεὶς λόγος νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ κάθαρσις τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τῆς ἰατρικῆς τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν εἰς τὰ ἰατρικά του ἔργα ἔχει. Οὐδὲ χρειάζεται πρὸς κατανόησιν τῆς ἠθικῆς, ἢ ἔστω τῆς αἰσθητικῆς σημασίας τοῦ χωρίου ἢ ἀντιδιαστολῆ τοῦ ὄρου τῆς καθάρσεως πρὸς τὴν κένωσιν. Διότι ἀκριβῶς ἡ σημασία αὕτη εἶναι ὄχι ἀπλῶς μεταφορικὴ ἀλλὰ τριτογενής.

Ἐὰν παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῶν σημασιῶν τῆς λέξεως κάθαρσις θὰ ἔχωμεν τὸ ἐξῆς σχῆμα. Ἡ πρώτη σημασία της, ὡς καὶ τοῦ ῥήμ. καθαίρω εἶναι ἡ ἀποβολὴ παντὸς ῥύπου σωματικοῦ ἢ ὕλικου. Ἐκεῖθεν ἡ πρωτογενὴς λογοτεχνικὴ χρῆσις τοῦ ἐπιθέτου συναρτᾶται μὲ τὸ ὕδωρ, τὸ ζάπεδον, τὰς χεῖρας κ. τ. τ. ὕδωρ καθαρὸν, ζάπεδον καθαρὸν²³). Εἰς τὸν Ὅμηρον δὲν ἀπαντᾶται βέβαια ἡ λέξις, ὅμως ἡ κάθαρσις τοῦ σώματος εἶναι ἤδη ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ τὴν προσφορὰν θυσίας. Τὸ νίπτω ἐν προκειμένῳ εἶναι σημασιολογικῶς ὁ πρόδρομος τοῦ καθαίρω.²⁴) Αἱ χέρνιβες καὶ οἱ καθαρμοὶ τόσο στενὰ συνδέονται ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μὲ τὸν ἠθικὸν καθαρμόν, ὥστε νὰ θεωροῦνται κυριολεξίαι εἰς τὰς ἠθικὰς ταύτας σημασίας καὶ εἰς τὴν λατρείαν. Εἶναι γνωστοὶ οἱ καθαρμοὶ τοῦ Ἐπιμενίδου «ἰλασμοὶς τισι καὶ καθαρμοὶς... κατοργιάσας καὶ καθοσιώσας τὴν πόλιν ὑπήκοον τοῦ δικαίου καὶ μᾶλλον εὐπειθῆ πρὸς ὁμόνοιαν κατέστησεν»²⁵) Ἐκτὸς τοῦ Ἐπιμενίδου εἶναι ἐπίσης γνωστοὶ οἱ καθαρμοὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Ἡ ἠθικὴ αὕτη σημασία συναρτᾶται ἐνωρὶς μὲ τὸν πνευματικὸν καθαρμόν καὶ προβάλλεται οὕτω ὠλοκληρωμένη ἢ ἠθικὴ προσωπικότης καὶ ὁ ἠθικὸς βίος²⁶) Μὲ αὐτὴν τὴν ὠλοκληρωμένην σημασίαν ἀπαντᾶται

23) πβλ. *Fragmente der Vorsokratiker*, ed Diels I, 126 καὶ 127 (Ξενοφάνης) καὶ I, 164 (Ἡράκλειτος) πβλ. αὐτόθι πηγὴ καθαρὰ I, 310, ἄρτος καθαρὸς I, 479 καὶ ἀήρ, αἰθήρ, ἥλιος καθαρὸς I 106, 141, 146, 241, 294. 449 καὶ 463).

24) πβλ. Ὁμ. Α, 266 ἐξ:

«χερσὶ δ' ἀνίπτοισιν Διὶ λείβειν αἶθοπα οἶνον
ἔζομαι οὐδὲ πῆ ἔστι κελαινεφεῖ Κρονίωνι
αἵματι καὶ λύθρῳ πεπαλαγμένον εὐχετάσθαι.»

25) Diels Fr. Vorsokr. I' 34.

26) πβλ. Ξενοφ. ἔ. ἀ. I, 127 καθαροῖσι λόγοισι καὶ I, 202 Νοῦς καθαρὸς καὶ II 301 βίος καθαρὸς αἰτίας καὶ ἀναμάρτητος καὶ I ἀπ. 26 «καθαρὸν ἂν τὸν νοῦν ἔχῃς, ἅπαν τὸ σῶμα καθαρὸς εἶ καὶ II, 20 «μόνον τῶν ὄντων... καθαρὸν τὸν νοῦν πβλ. ἐπίσης II, 29' 30 καὶ 10, 22 καθὼς καὶ II 38 γ καὶ I 226-8 II, 56 καὶ 128.

ή λέξεις εις τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ὀρφικοῦ μυστηριακοῦ κύκλου καὶ τῶν Πυθαγορείων. «Ἐρχομαι ἐκ κοθαρῶν κοθαρά χθονίων βασιλεία» εἶναι ἡ γνωστὴ εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ κύκλου τούτου φράσις πρὸς δήλωσιν τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς καθάρσεως²⁷⁾ ἂν ἤθελέ τις νὰ παρακολουθήσῃ τὴν ἐξέλιξιν τῆς καθάρσεως εἰς τὴν σημασίαν ταύτην θὰ διεπίστῳνε ὅτι ἔμεινε σταθερὰ εἰς ὅλην τὴν μακράϊωνα ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς γλώσσης μας μέχρι σήμερον. Ἄπὸ τὸ «χερσὶν ἀνίπτοισιν... ἄζομαι» τοῦ Ὀμήρου διὰ μέσου τῶν καθαρμῶν τῆς ἀρχαίας λατρείας καὶ ἰδία τῆς μυστηριακῆς φθάνομεν εἰς τὸ ΝΙΨΟΝΑΝΟΜΗΜΑΤΑ... τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ εἰς τὴν σημερινὴν ἀκόμη συνήθειαν τῆς σωματικῆς καθάρσεως, ὡς ἀπαραιτήτου προϋποθέσεως πρὸς ψυχικὴν ἀνάτασιν. Ὅποιος ἔχει ζήσει τὴν ζωὴν τῆς ἐπαρχίας καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπαίθρου, ἀντιλαμβάνεται καλλίτερον πῶς συναρτᾶται ἀκόμη μέχρι σήμερον ἡ παναρχαία αὕτη Ἑλληνικὴ πίστις περὶ σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ καθαρμοῦ.

Ἀπέναντι τῆς σημασίας ταύτης τῆς καθάρσεως τελείως περιωρισμένη εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ζωὴν εἶναι ἡ στενὴ ἰατρικὴ σημασία τῆς λέξεως καὶ ὡς ἐτονίσθη τριτογενῆς. Οὐδέποτε ἡ ἰατρικὴ καθαρσις ἐκτὸς τῆς στενῆς τῆς εἰδικῆς σημασίας ἔπαιξε εἰς μεταφορὰν ῥόλον. Ὅσονδῆποτε συχνὰ ἐπομένως καὶ ἂν κάμη ὁ Ἀριστοτέλης χρῆσιν τῆς σημασίας ταύτης εἰς τὰς ἰατρικὰς του συγγραφὰς, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ νοηθῆ ὅτι εἰς τὰ μὴ ἰατρικὰ του ἔργα ἐχρησιμοποίησε τὴν στενὴν ταύτην τῆς λέξεως σημασίαν καὶ ὄχι τὴν κοινὴν καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ τὸ δηλώσῃ.

Καθαρσις ἐπομένως τῶν παθημάτων εἶναι ἡ προσπάθεια πρὸς μετριασμόν καὶ καταστολὴν τῶν βιαιῶν ψυχορμητῶν καὶ ἡ ἀρμονικὴ τῆς ψυχῆς ἐκδήλωσις, διὰ τῆς μεταβολῆς τῶν εἰς εὐγενῆ ψυχόρμητα.

Βεβαίως ὅλα τὰ πάθη δὲν εἶναι οὔτε τῆς αὐτῆς ἠθικῆς ποιότητος, οὔτε τῆς αὐτῆς ἐντάσεως καὶ ἐπιδράσεως εἰς τὸν ἀτομικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω ὁ μετριασμός καὶ ἡ περιστολὴ ὀρισμένων παθῶν ἐπιφέρουν τὸ αὐτὸ ἠθικὸν ἀποτέλεσμα καὶ τὴν αὐτὴν ψυχικὴν ἰσορροπίαν, τὴν ὁποίαν καὶ ἡ ἀπολύτρωσις ἀπὸ ἄλλα σφοδρὰ πάθη κατόπιν ἐντονωτέρας προσπαθείας. Ἡ ἀναφερθεῖσα Ὑβρις π. χ., τὸ μῖσος καὶ ὁ φθόνος μὲ ὅλας τὰς ἐγωϊστικὰς καὶ ἀλαζονικὰς ἐκδηλώσεις αὐτῶν χρῆζουν μεγαλυτέρας καταπολεμήσεως ἀπὸ ὅ,τι ὁ ἔλεος. Καὶ τοῦτο πρέπει νὰ τονισθῆ ἀκριβῶς διὰ νὰ καταδειχθῆ ὅτι θὰ περιωρίζετο ἡ σημασία τῆς τραγωδίας καὶ οὐδέποτε θὰ ἔπαιξε αὕτη τὸν ῥόλον τὸν ὁποῖον ἔπαιξε εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ πάντοτε, ἂν ἀπεσκόπει ἀπλῶς καὶ μόνον

27) πβλ. ἀποσπ. Πυθαγ. ξ, ἀ. Ι, 475 καὶ Ι, 451,1 καὶ 182, 2 καὶ 289. Θεῖους τοὺς μετέχοντας τῶν ψυχῶν καθαρὸς καθαρῶν πβλ ἐπίσης Ι, 16, 8 καὶ Ι, 16,20 καθαροὶ τῶν ὀρέξεων καὶ παθῶν.

εἰς τὸν μετριασμόν τοῦ φόβου καὶ τοῦ οἴκτου κατὰ τὸ φιλόφρονον. Ὅσον καὶ ἂν θέλωμεν νὰ συσχετίσωμεν τὴν κάθαρσιν πρὸς τὴν περὶ φιλοφροσύνης διδασκαλίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς διὰ μακρῶν ἐπιχειρεῖ νὰ κάμη εἰς τὴν τελευταίαν χρονολογικῶς ἔρευνάν του ὁ Stark²⁸⁾, ὁ ὀρισμός τῆς τραγωδίας θὰ περιωρίζετο καὶ θὰ ἐξημιούτο πολὺ.

28) πβλ. Rud. Stark ξ. ἀ. σελ. 52 — 64.

Ο ΛΙΠΕΡΤΗΣ

ΚΙ Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ

ΚΥΡΙΑΚΟΥ Π. ΧΑΤΖΗΓΩΝΝΟΥ

Ο ΛΙΠΕΡΤΗΣ

ΚΙ Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ

Ο ΛΙΠΕΡΤΗΣ

ΚΙ Η ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ

Με τὸ θάνατο τοῦ Λιπέρτη ἔσβησε κι' ἡ ὠραία διαλεκτικὴ ποιητικὴ παράδοση, ποὺ ἄρχισε μὲ τὸ Βασίλη Μιχαηλίδη καὶ κράτησε μαζί μὲ τὸ Λιπέρτη περίπου μισὸ αἰῶνα. Σήμερα δὲ βλέπουμε κανένα ἄξιο διάδοχό τους. Οἱ ποιητάρηδες δύσκολα μποροῦν νὰ γίνουν δεκτοὶ στὸ ναὸ τῆς τέχνης. Τὰ μακρὰ ποιήματά τους, ποὺ ἀναφέρουν φόνους καὶ θαύματα, ἔρωτες κι' ἀπαγωγές, εἶναι ἀπλῶς ἔμμετρα ἀφηγήματα ὅπως τὰ μεσαιωνικὰ ἔμμετρα μυθιστορήματα. Ἐνῶ τοῦ Λιπέρτη τὰ ποιήματα εἶναι χαριτωμένες εἰκόνες ἀπὸ τὴν ἀπλοϊκὴ ζωὴ τῶν Κυπρίων, σωστὰ θεοκριτικὰ εἰδύλλια. Ὁ ποιητὴς μας εἶναι ὁ κατ' ἐξοχὴν εἰδυλλιακὸς ποιητὴς τῆς Κύπρου, γιὰτὶ καὶ ἀπὸ τὰ ποιήματά του, ποὺ θεωροῦνται γνωμικά, πολλὰ δὲν εἶναι παρὰ εἰδύλλια. "Ὅ,τι συνθέτει ὁ Λιπέρτης εἶναι ἓνα στιγμιότυπο ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ, μιὰ εἰκόνα της, ἓνα εἰδύλλιο. "Ἄν τὸ γνωμικὸ τοποθετῆται στὰ χεῖλη τῶν προσώπων ποὺ συνθέτουν τὸ εἰδύλλιο εἶναι γιὰτὶ ἔτσι συμβαίνει στὴν πραγματικότητα, καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ ἀποφύγῃ. "Ἄλλωστε αὐτὴ ἡ ἀφελὴς θυμοσοφία εἶναι ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ εἰδυλλίου. "Ὅταν ὁ Θεόκριτος ἔβραζε στὰ χεῖλη τοῦ Κορύδωνος τὸ θαυμάσιο γνωμικὸ «θαρσεῖν χρή, φίλε Βάττε· τάχ' αὔριον ἔσσει· ἄμεινον» δὲν εἶχε πρόθεση νὰ διδάξῃ.

Δὲ θέλω νὰ πῶ μ' αὐτὸ πῶς ὁ Λιπέρτης δὲν ἔχει γνωμικὰ ποιήματα. Κάθε ἄλλο. Ἐχει, καὶ τὰ ποιήματα αὐτὰ εἶναι πολὺ καλὰ τοποθετημένα μέσα στὴν πάλῃ τῶν δυὸ κόσμων, ποὺ προκάλεσε ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος. Γιὰτὶ αὐτὴν τὴ δίνῃ τῶν δυὸ ἀντιμαχόμενων κόσμων τραγουδᾷ ὁ Λιπέρτης, τὴ δίνῃ μέσα στὴν ὁποία θρέθηκε κι' ἡ κυπριακὴ κοινωνία στὸ διάστημα τοῦ μεσοπολέμου ἀπὸ τὸ 1918 — 1936. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ οἱ παλαιοὶ θεσμοὶ καὶ ἀντιλήψεις ὑποχωροῦν ραγδαίᾳ στὶς νέες ἀλλὰ μὲ πολλὴ ἀντίδραση. Καὶ δὲν εἶναι μόνο τοῦ ἀγρότη ποιητῆς ὁ Λιπέρτης, ὅπως πολλοὶ τὸν νόμισαν, παρὰ ἀγκαλιάζει ὀλόκληρο τὸν κυπριακὸ λαὸ καὶ τὸν κόσμον τῶν πόλεων μαζί. Γιὰτὶ μέσα στὶς πόλεις αὐτὴ ἡ εἰσβολὴ τῶν νέων θεσμῶν, τῶν καινῶν δαιμονίων, συντελεῖται μὲ γοργότερο ρυθμὸ καὶ σὲ μεγαλύτερη κλίμακα μιὰ καὶ δὲ συναντᾷ δυνατὴ ἀντίσταση, ὅπως στὴν ὕπαιθρο. Κι' ὁ Λιπέρτης δὲν τὴν προσπερνᾷ ἀπαρατήρητα. Φέρνω παράδειγμα τὴ «Στετέ» τοῦ πρώτου τόμου, μιὰ Χωραῖτισσα γιαιγιά, ποὺ «χογλοκοπᾷ σγιὰν θωρεὶ νὰ ρέσση π' ὀμπροστά της» ἢ τρίτη γενεά, ἢ ἐγ-

γονή της, με «κλατσούνια άζαγιές, μανίτζια που φεντζιάζουν» με μιὰ λέξη, με «τόσον τιτσιρκόν!» και λέει:

κοπέλλες ήμαστιν τζ' έμεις του σόλου—καλή ώρα—
σιγιάν ειστ' έσεις, κόρη, τωρά,
σαγιάν τζαι σάρκαν—μιὰ χαρά!—
τζ' έμύριζεν ή Χώρα.

Και δέν είναι παράξενο ό ποιητής να έμπνέεται από ό,τι βλέπει γύρω του άφου μετά την πρώτη του έξόρμηση, που είχε πρόσφατα τὰ στοιχεία της άγροτικής ζωής, έζησε για χρόνια στη Χώρα, την πρωτεύουσα του νησιού μας. Έτσι, πολλά από τὰ ποιήματά του είναι έμπνευσμένα από τη ζωή της πόλεως αυτής, όπως «ή μισταρκά στην Χώρα» (Γ, 98), που περιγράφει τους κινδύνους που διατρέχει μιὰ νέα υπηρέτρια σ' ένα σπίτι της Λευκωσίας, που έχει άγόρια:

«Τό σπίνιν ποδσαι, έγ καλόν' άμμά 'σει τζαι κοπέλια
τζ' εισαι τζ' έσούνη παιδένα τζ' έν να ξηλοίστης'
τζείνοι πελλοί τζ' έσου πελλή, τζ' ή παιδικισούνη τέλεια,
παρούτιν κοντά στο λαμπρόν θαστά; παίρνει εϋτός.

Η ένα άλλο ποιήμα του που επιγράφεται «στην όμορφότερη της Χώρας (Α', 102):

«Ό,τι λοής τζι' άν κάμνης τό στολίδισ σου
τήσ σκουφωσιάν, τό σάσμαν τώμ μαλλιών σου
μάλοι—μιτσοί γινίσκουνται παιχνίδισ σου
τζαι κωλοσύρνεις σκλάβους ταπισόσ σου.

Αν δέν μάς έλεγε πώς τό ποιήμα αναφέρεται στην πιό όμορφη της Χώρας δέ θα μπορούσαμε ποτέ να τό υποπτευθοϋμε. Θα νομίζαμε πώς πρόκειται για κάποια κόρη της υπαίθρου, άφου αναφέρει «σκουφωσιάν», πράγμα που προϋποθέτει μαντήλι. Δέ φαντάζομαι όμως πώς οι Χωραίτισσες θα φορούσαν τσεμπέρια στα 1920. Έκτός άν ό ποιητής με τη σκουφωσιά έννοούσε κτενισιά, πράγμα άπίθανο. Μοϋ φαίνεται πώς ό ποιητής τό έκαμε για να δώση τό τοπικό χρώμα, τό couleur locale. Περιγράφει τη ζωή της πόλεως αλλά τη βλέπει με τό μάτι του χωρικού. Και άλλα ποιήματα κινούνται μέσα στη χωραίτικη κοινωνία. Μήπως κι' ό Θεόκριτος δέν έχει σκηνές ειδυλλίων του παρμένες από την Αλεξανδρινή κοινωνία, όπου έζησε κι' εκείνος για πολλά χρόνια; Παράδειγμα αί «Συρακόσια ή Αδωνιάζουσαι».

Αναφέρω έπανελημμένα τό Θεόκριτο κι' ίσως νομίση κανείς πώς ό Λιπέρτης έπηρεάστηκε από την ποιήσή του. Και όμως — παράξενο αλλά άληθινό — ό Λιπέρτης δέν έγνώριζε ούτε την ειδυ-

λιακή ποίηση του Θεοκρίτου ούτε τη γνωμική του Θεόγνιδος ή του Φωκυλίδη, που συχνά την αναφέρει στους προλόγους των ποιημάτων του Λιπέρτη σεβαστός μου φίλος και στενώτατος του ποιητή ό κ. Γεώργιος Μαρκίδης. Αυτό μοϋ τό απέκάλυψε ένα τυχαίο γεγονός. Κάποτε είχα την αντίληψη πώς τὰ ειδύλλια του Θεοκρίτου μεταφρασμένα στην κυπριακή δέ θα έχαναν τη χάρη του πρωτοτύπου. Σκέφτηκα λοιπόν και μετέφρασα ένα στη διάλεκτό μας, τό έστειλα στα «Κυπριακά Γράμματα» και του τό άφιέρωσα για να τό προσέξει καλύτερα. Συγχρόνως του έγραφα πώς άν μεταφράζονταν τὰ ειδύλλια του Θεοκρίτου από την ιδική του πέννα θα είχαμε ξαναζωντανεμένο τό Θεόκριτο, γιατί ή κυπριακή ήταν ή μόνη διάλεκτος που μπορούσε ν' άποδώση τη θαρεια δωρική του πρωτοτύπου. Η έκπληξή μου ήταν μεγάλη όταν πήρα τό έξης γράμμα του: «Ανέγγων μετ' έπιστασίας τό εις τὰ «Κ. Γ.» δημοσιευθέν ποιήμα του Θεοκρίτου, όπερ είχετε παραφράσει και τό όποιον είχετε την ευγενή καλωσύνην να μοϋ αφιερώσητε. Με συγκινεί βαθύτατα ή ευγένειά σας και σάς ευχαριστώ ευγνωμόνως δια την γενομένην μοι τιμήν. Τό άρχαίον κείμενον δέν τό γνωρίζω. Απέλαυσα όμως τό ζουμίν του από την επιτυχή παράφρασιν και σάς συγχαίρω ειλικρινώς δι' αυτήν, αλλά πολύ περισσότερο δια τον χειρισμόν της κυπριακής διαλέκτου».

Ό Λιπέρτης πράγματι άγνοούσε τό άρχαίο κείμενο του Θεοκρίτου, όπως και των άλλων άρχαίων Έλλήνων ποιητών. Αμφιβάλλω άκόμη άν διάβασε ποτέ έστω και σε μετάφραση τους άρχαίους ποιητές των όποιων ή ποίηση έπλησίαζε προς την ιδική του. Από τη στενή γνωριμία που είχα με τό Λιπέρτη και την ποιήσή του άντελήφθην ότι ό,τι τον ένδιέφερε ήταν μόνο ή σύγχρονη κυπριακή πραγματικότητα και πρό παντός ή κυπριακή διάλεκτος. Την απέλάμβανε, την ένιωθε, τον συγκινούσε. Η σύγχρονη ζωή, είναι άληθεια, τον ένέπνεε, μά περισσότερο τον ένέπνεαν οι λέξεις κι' οι φράσεις. Και θα δοϋμε ποιήματά του που σαν να γράφτηκαν μόνο και μοναχά γι' αυτή τη λέξη ή για κείνη τη φράση. Στα καλά του λόγια που μοϋ έγραφε τονίζει και ξανατονίζει την κυπριακή διάλεκτο. Γι' αυτόν μεγαλύτερη ποίηση ήταν ό δεξιός «χειρισμός» της γλώσσας. Και δέν τον άδικώ. Γιατί πράγματι ποίηση είναι ή μουσικότης της γλώσσας κι' ή άρμονία των εικόνων και των ιδεών μέσα σ' αυτή τη μουσική των λέξεων. Και, για να χρησιμοποιήσω τον άριστοτελικό όρο, ό Λιπέρτης ήταν ποιητής «μανικός» και όχι «εϋφυής». Ήταν πηγαίος, ήταν «ένθεος» δέν έγινε δηλ. από τό διάβασμα των βιβλίων. Μεθοϋσε κυριολεκτικώς με τὰ δημιουργήματα της φαντασίας του και γινόταν άλλος άνθρωπος. Τέτοιο τον έγνωρίσαμε όταν άπάγγελλε τὰ ποιήματά του. Τέτοιο τον έγνωρίσαν και στην Αθήνα στα 1936 όταν άπάγγελλε ποιήματά του στον Παρνασσό και χειροκροτούσε όλη ή Αθήνα του πνεύματος κι έγραφε ό διευθυντής της «Νέας Έστίας»: «Η άπαγγελία του κ. Λιπέρτη δέν

ήταν η καλύτερη, η δροσερώτερη, η πιό άβιαστη. Ήταν η μόνη πραγματική άπαγγελία που είχα άκούσει». Το ένστικτό του, η καλαισθησία του τον ώδηγούσαν στο σωστό δρόμο της ποιήσεως. Είναι, θέβαια, αλήθεια πως βρήκε μιá παράδοση, μιá κληρονομία σεβαστή. «Ένα γλωσσικό όργανο έτοιμο, καλλιεργημένο από το Βασίλη Μιχαηλίδη και την πλούσια δημοτική ποίηση της Κύπρου, αλλά τι πήρε ;

Πρώτα — πρώτα από το Βασίλη Μιχαηλίδη πήρε μόνο την ιδέα — κι αυτό δεν το θεωρώ μικρό — να γράψη στην κυπριακή διάλεκτο. Όταν ο Μιχαηλίδης έβγαλε στα 1882 την πρώτη συλλογή ποιημάτων του με τίτλο «Άσθενής Λύρα» ο Λιπέρτης τον άκολουθήσε κι έβγαλε στα 1891 παράλληλα ποιήματα με τίτλο «Χαλαρωμένη Λύρα». Ο τίτλος είναι σχεδόν ό ίδιος. Στα 1911 βγήκαν του Μιχαηλίδη τά «Ποιήματα», μιá συλλογή που περιελάμβανε τά ώραιότερά του ποιήματα στην κυπριακή διάλεκτο, όπως «ή 9η Ίουλιού», «ή Χιώτισσα» κι ή «Άνεράδα». Ο Λιπέρτης, όταν το πείραμα του Μιχαηλίδη επικροτήθηκε κι έπαινήθηκε, έγκατέλειψε άμέσως την ιδέα να γίνη πανελλήνιος ποιητής με την καθαρεύουσα και δοκιμάζει κι αυτός τη δύναμή του στην κυπριακή. Στα 1923 βγάζει κι αυτός τον πρώτο τόμο των ποιμάτων του στην κυπριακή με τίτλο «Τζυπριώτικα Τραούδκια» κατά το πρότυπο του Μιχαηλίδη, γιατί ό τίτλος είναι πάλι σχεδόν ό ίδιος. Τραούδκια, ως γνωστό, είναι στην κυπριακή τά ποιήματα.

Άλλά οί όμοιότητες μεταξύ των δυό διαλεκτικών μας είναι έξωτερικές. Ο Λιπέρτης έπαιρνε άπλωσ την κατεύθυνση, ίσως και τους τίτλους των συλλογών, αλλά πέρα άπ' αυτό τίποτε. Ο ένας είναι μεγαλοπρεπής, ύψηλός στις ιδέες, προφητικός στον τόνο, όπως στην «9η Ίουλιού» ή γλυκός και περιπαθής όπως στη «Χιώτισσα» και την «Άνεράδα», ένω ό άλλος μας μεγάλος, ό Λιπέρτης, είναι χαριτολόγος, άπλοϊκός στις ιδέες, μ' ένα τόνο θυμοσοφικό, παιγνιδιάρικο και καλόκαρδο. Ο πρώτος άρέσκεται σε μακρόπνοα ποιήματα, ό δεύτερος στη σύντομη διατύπωση μιás εικόνας της κυπριακής ζωής. Αν δεν προηγούνταν όμως ό Μιχαηλίδης άμφιβάλλω άν θα τολμούσε ποτέ ό Λιπέρτης να γράψη στην κυπριακή από φόβο μήπως χαρακτηρισθί ποιητάρης, όπως ό Παλαίσης και οί άλλοι. Την άποψή μου αυτή τη στηρίζω στο άκόλουθο περιστατικό. Στα 1936 ό Λιπέρτης ήλθε στην Άθήνα και του έγινε στον «Παρνασό» μιá ώραία γιορτή επ' ευκαιρία των έβδομηντάχρονών του. Όλες οί Άθηναϊκές εφημερίδες έγραψαν πολύ καλά λόγια κι ό ποιητής βρισκόταν στο άπόγειο της δόξας. Άλλά στη «Βραδυνή» ό μακαρίτης τώρα Σκίτης, μέσα στ' άλλα έξαίρετα έγκώμια που του έπλεκε, τον άποκαλούσε και «πρίγκηπα των ποιητάρηδων». Αυτό ήταν. Ο Λιπέρτης έγινε έξω φρενών. «Άκούς εκεί να με πη «πρίγκηπα των ποιητάρηδων», ό έτσι κι ό έτσι». Και δεν του παίρναγε ό θυμός ώσπου πήγαμε, βρήκαμε το Σκίτη που του έδωσε έ-

ξηγήσεις και του ζήτησε συγγνώμη. Άντιλαμβάνεσθε τώρα άν ό Λιπέρτης μπορούσε να γράψη στην κυπριακή, όπως έκαμναν οί ποιητάρηδες, χωρίς το παράδειγμα του Βασίλη Μιχαηλίδη.

Άπό τους ποιητάρηδες έπομένως δεν έπηρεάστηκε καθόλου, μιá και τους έβλεπε με τόση περιφρόνηση και άποστροφή. Άπό τη λαϊκή ποίηση, ό,τι τον έθελγε ήταν τά ώραία δίστιχα και τετράστιχα, ιδίως τά έρωτικά. Άπ' αυτά έπηρεάστηκε ως ένα βαθμό. Μά ως έλθωμε να έξετάσωμε λεπτομερώς το όλο ζήτημα αρχίζοντας άπό την παλιά κυπριακή ποίηση. Προσπάθειά μου θα είναι να καταδείξω άπό που έπαιρνε τις έμπνεύσεις του ό ποιητής, πως δούλευε το στίχο του και τι κόσμους δημιουργούσε.

Και πρώτα ό κόσμος των παλιών δημοτικών τραγουδιών είναι όλότελα διαφορετικός από τον κόσμο των τραγουδιών του Λιπέρτη. Θα κάμω τη σύγκριση σε ζητήματα που έθιξε φαρδιά — πλατιά ό ποιητής και τέτοια είναι όσα σχετίζονται με τον έρωτα και τη γυναίκα. Η γυναίκα στο μεσαιωνικό τραγούδι στέκει πολύ ψηλά. Η έρωτική κατάκτηση δεν κατορθώνεται εύκολα. Το βλέπουμε στα «Έκατόλ λογια»:

Επούλησεν τες χώρες του τζι' οδλλα τά έχοντά του,
επούλησεν τους τόπους του τζι' οδλλα του τ' άρματά του.
Τζι' έξώδκιασσε στήμ πόρταν της έννια πύρκους λουάριν
τζαι δέκα πέντε ξυλαλάν τζι' έννια μαρκαριτάριν
τζαι λόομ που το στόμαν της έν-ι-μπορεί να πάρη.

Οί ίδιοι περίπου στερεότυποι στίχοι βρίσκονται και στο τραγούδι του Χαζαρνή. Ωραία ζωγραφισμένη στο παλιό δημοτικό τραγούδι είναι κι ή πίστη κι ή σεμνότητα της γυναίκας. Ο άντρας στο τραγούδι της «γνωριμιάς» γυρίζει από τη ξενιτειά, βρίσκει τη γυναίκα του, κι' άγνωστός της ζητάει νερό να ποτίση το άλογό του:

Σαράντα σίκλες έσυρεν τζαι πάνω 'ν-ι-ψηλώννει'
τζι' εις τες σαράντα τέσσερεις ή κόρ' άναστενάζει.
—Κόρη, λυπάσαι το νερόν; Κόρη, λυπάσαι κόπον;
—Μήτε λυπούμαι το νερόν, μήτε λυπούμαι κόπον,
άντραν έχω στην ξενιδκειάν τωρά' σει τράντα χρόνους.

Οί περισσότερες γυναίκες τώρα στα τραγούδια του Λιπέρτη είναι όπαδοί της πρόσκαιρης κι εύκολης ήδονής. Είναι θύματα της εποχής μας. Αυτές προκαλούν. Νά οί στίχοι του Λιπέρτη:

Πώς ίσια έρ ρεσσει ποττέ, άμ μέγ κοντοβαρήση
τζαι να σουστή, να λυίστη, να κλώση το κορμίν της
τζαι να γλυκάνη τώμου δη τους σκάπουλλους το δειν της.

Και παρακάτω:

Τζι' άπου της νέψη, νεύκεται, τζι' άπου της πη πλανιέται

Στά παλιά δημοτικά τραγούδια ο άντρας φαίνεται άπιστος μπροστά στη γυναίκα. Έχουμε το παράδειγμα του Χαζαρνή, και του νέου στα «Έκατόλ λόγια». Κατορθώνουν να ξεγελάσουν την κοπέλλα και κατόπιν την κοροϊδεύουν με χαιρεκακία για το πάθημά της. Η κοπέλλα αυτοκτονά από ντροπή για τη χαμένη τιμή της κι έτσι εξαγνίζεται μπροστά στα μάτια μας:

Έπολόγηθην νιούλικος τζαι λέει τζαι λαλεί της:
—“Αθ θέλης, κόρη, να θαφής, αθ θέλης να πεθάνης,
έπκιε της δάφνης τὸ ζουμίν, τῆς άρκολιάς τὸ λάδι.
Τζαι σάν τῆς εἶπεν, έκαμεν, τζαι σάν τῆς παραντζέλλει,
ήπκιεν τῆς δάφνης τὸ ζουμίν, τῆς άρκολιάς τὸ λάδι
τζι' ή ώρα εν έγύρισεν τζι' έβάλαν την στον “Αδην.

Κι άλλου όταν ή κόρη θλέπη την άπάτη που της γίνεται και προτείνει νόμιμο γάμο, ο νέος άπαντά:

Τζαι νάτουν άπου νάπαιρνα τες άαπητιτζές μου
στημ Πόλην έχω έκατόν τζαι πέρα δικυό συλλιές
τζι' εις την Κωσταντινούπολημ παιδικιά με τες μανάες.

Στην ποίηση του Λιπέρτη δέν υπάρχει ή ίδια άυστηρότητα ή-
θων άπό μέρος της γυναίκας. Έχουμε πρότυπο άπιστίας στον
«Γεναικοπίστευτον» (Α, 38:)

Άζούλευκεν τζαι νάκκον που τὸ πάνιν του
όντας κανέναν έσσω του έθώρεν
έσσιάστην τον Ττοφήν τζ' έκακοφάνην του
τζι' έκρούσασιν τὰ ρουχα του, που' φόρεν!
Μμὰ τούτη, σγιάν τζαι τζείνιν τὸ ξηκλάππτωτον
τζαι που τήθ θρύσην έφερνέν τον άποτον.

Και στο Β' τόμο (σελ. 91):

“Ας ειςες νοῦν παρὰ τζι' εν έσωρεύεσσουν
που τὰ στενά τζι' έχαχχανοκοπούσες
τζι' σπκομος σε γλυκοθώρεν, έπλανεύεσσουν,
τζι' έμ μ' άγροικουσες.

Κι' άλλου του Α' τόμου (σ. 30):

Μμὰ να δοῦμεν ή Άθθοῦσα που τὸ ψύλλον καλλικώννει,
αν τον έρεξες στο σέριν, σύρνει πίσω, ξαπολά τον;
έν-ι-ξέρεις την γενιάν της, μήτε τούτην ειῖντα 'μ πόνει!...
Τούτες κορακούμ περίτου που καλόηρον τζαι θάτον
τζι' ύστερις σγιάν δοῦν κανέναν, πδν να τους έκαλοφάνην,
σάστα πκιόν, τζι' έγείραν οδλλα' με πώς έχουσις στεφάνιν!

Οι εικόνες αυτές, οι τόσο ρεαλιστικές, είναι παρμένες άπό μέσα στη ζωή μας. Δε θέλω όμως να πω μ' αυτά πώς στην ποίηση του Λιπέρτη αυτός είναι ο τύπος της γυναίκας γενικά. Κάθε άλλο. Σε πολλά ποιήματα του Λιπέρτη έξυψώνεται ή γυναίκα και βραβεύεται ή άρετή της. Έχουμε θαυμάσιο υπόδειγμα την «Τιμημένην» (Α' 22):

Η Δεσποινού, αυτή είναι ή «Τιμημένη», ωραία γυναίκα, έμεινε χήρα. Η μεγάλη περιουσία της έξανεμίστηκε.

Έτρῶαν την τὰ πλύματα του πασανου τζ' οι θρώμοι
έξω έμαγκλαβίζετουν τζι' έσσω ήταν κλαμένη.
Άνάθθεμαν την άρφανιάν τζαι την σηρκάν άκόμη!

Μά, παρὰ τη δυστυχία και τη σκληρή δουλειά, ή όμορφιά της Δεσποινούς διατηρείται για να επιδεινώνωνται τὰ θάσσανά της.

Τζαι του πλασμάτου του φτωχου θέμι ως τζι' ή τιμή του
θαρκούνται τζι' εν της πούλησης πρᾶμαν, να τὸ γοράσσουν.

Μά, γιατί στάθηκε τίμια ή Δεσποινού, γιατί διαφύλαξε τὸ μεγαλύτερο άγαθὸ του ανθρώπου, την τιμή, που δέν έχει ταίρι, βραβεύτηκε στο τέλος.

Τζ' ο άρκοντας ο Ζαχαρκᾶς ειπεν, έτσι σγιάν ενι,
παίρνω την για γεναίκαν μου, γιατί έσυλλοίστην,
πὸς έμ πύρκος τζαι μάλαμαν τζι' εν έσαλαωνίστην.
Φτώσεια, σηρκὰ τζαι άρφανιά, με ήταν, με φανήκαν.

Ηδρεμ ποκούμπιν ή τιμή, τζι' ή άρκογκιά λουθάριν.
“Ο Ζαχαρκᾶς τζι' ή Δεσποινού μιάν νύχταν άρμαστήκαν
τζαι τὸ χωρκόν συλλόθρωτον άππώθηκεν τζι' έχάρην,
γιατ' έπρεπεν της Δεσποινούς να ζή κανατζεμένη,
π' άφίτις έγυρεύτηκεν τζι' έστάθην τιμημένη.

Στην ποίηση του Λιπέρτη επιτρέπεται ο έρωσ, μά ο ειλικρινής, εκείνος μονάχα που οδηγεί στο γάμο (Β', 81):

Για την άγάπην, Λενουκκου, τίποτες έγ κατζιώννω
τὸσ σκάπουλλον, τήγ κορασιάν,
που ξηζητουσιν άρμασιάν,
με προκοπήν τζαι με τιμήν' ποττ' εν τὸς καταχνώννω.

Μιά γενιά παλαιότερα, στην προπολεμική κοινωνία, ο έρωσ ή-
ταν κάτι τὸ άυστηρὰ άπηγορευμένο. Τη διαφορά του νέου κόσμου άπό τον παλιό τὸ βλέπουμε καλύτερα στις «Τταγιές» (Β' 71):

“Ο κόσμος άλλαξεν, τήγ κόρηγ μου, θωρῶ
τζαι που της στράταν του Θεου κλώθει τζαι θκαίνει.
Για τούτον πλήσσω, μανισή μου μουρμουρῶ
τζαι δικιαλοοῦμαι, πρίν πὸς ήταν, τζαι πὸς ενι!

Κι άλλου (Γ', 58) αισθανόμαστε την έλλειψη τής «αίδους»:

Ὁ κόσμος ἐν ἐν ὁ παλιός, ἄλλης λοῆς ἐγίνην
ἐπικιάσαν οὐλλοι πού κοντά τήν ἀδκιαντραποσύνην.

Ἄλλὰ ἡ πάλη τῶν δύο κόσμων εἰκονίζεται παραστατικώτατα στή «Στετέν» τοῦ Α' τόμου (σ. 34):

Χογλοκοπῶ σγιάσ σέ θωρῶ νά ρέσσης π' ὀμπροστά μου
ἐγίῳ ἴν εἶδα ἔτσι κακόν,
νάχουσιν τόσον τιτσιρκόν
τ' ἀγγόνια, τὰ παιδικιά μου.

Κοπέλλες ἤμαστιν τζι' ἐμεῖς τοῦ στόλου-καλή ὦρα—
σγιάν εἶστ' ἐσεῖς, κόρη τωρά,
σαγιάν τζαί σάρκαν-μιά χαρά—
τζι' ἐμύριζεν ἡ Χώρα

.....

Ἐσεῖς, τοῦ τωρινοῦ τζαιροῦ, κάμνετε τοὺς σκαπούλλους
νά μὲν-ι-ξέρουν πού νά πᾶν
νά μὲν ἔχουσιν ἀναπᾶν,
λαώννετέ τους οὐλλους.

Στὸ «Πύρκον σέ θέλω τής τιμής» ὁ Λιπέρτης δὲ φαίνεται πιὰ εὐτράπελος γύρω ἀπὸ τὰ σεξουαλικά ζητήματα. Δὲν ἀστειεύεται, δὲν παίζει, δὲν περιπαίζει. Ὁ πατέρας συμβουλεύει τὸ γιό μὲ ὕφος ἀύστηρό, πατριαρχικό (Β', 50):

Μέγ κατατρέσης τήλ Λενοῦν, τήν ἀρφανήν, παιδίμ μου,
ἄμ μὲν ἔσης καλοὺς σκοποὺς τζι' ἀκόμα τιμημένους.

.....

Στὰ ἔχη σου μὲμ ποκουμπᾶς πολλὰ γιὰτ' ἐν τ' ἀέρα
ἐν ἔσει παῖξε, γέλασε' τιμὴ ἐν τούτη, γιέ μου
ἔθ θεμελιός κάθε σπιδκιού, τὸ φῶς ἐν τζι' ἡ μέρα
τζι' ἔθ θελω χαλαμάντουρα νά δῶ ἐγίῳ ποττέ μου.
Πουρκός σέ θέλω τής τιμής, οἱ λᾶς νά σέ στιμιάζουν
νάχῳ τζι' ἐγίῳ μακάρισην τζι' ὄι νά μὲ τιμάζουν.

Αὐτὰ εἶναι στιγμιότυπα τής καθημερινῆς ζωῆς. Αὐτὴ ἡ ζωὴ τὸν ἐνέπνεε διαρκῶς. Ἄπὸ τὸ παλιὸ λαϊκὸ τραγούδι καὶ τὸν κόσμο του δὲν πῆρε τίποτε. Ἄπὸ τὸ νέο δημοτικὸ τραγούδι — ἐννοῶ τὰ δίστιχα πού τραγουδιοῦνται στοὺς γάμους καὶ τίς διασκεδάσεις— πῆρε μερικοὺς χαρακτηριστικοὺς ἀνάγλυφους στίχους. Ἐννοεῖται πῶς ὅ,τι πῆρε τὸ μεταμόρφωσε, τὸ μετάπλασε, τοῦ ἔδωκε τὴ δική του σφραγίδα, τὸ δικό του καλλιτεχνικὸ ρυθμό.

Ἐνα μουσικώτατο τραγούδι τοῦ Λιπέρτη (Γ', 66) μὲ τίτλο «Νάτουν» κινεῖται μέσα στὸ ρυθμὸ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐξῆς λαϊκοῦ δίστιχου:

Ἄν ἤτουμ πού νά γένετον τζι' ἄν ἤτουμ πού γιὰ νάτουν
νάρκετουμ μέσ' στ' ἀγκάλια μου τήν νύχταν νά τζοιμάτουν.

Νὰ ἡ πρώτη στροφή τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Λιπέρτη:

Νάτουν ἀπού νά φαίνετον τζαί νάτουν νά φανῆ
τοῦν' τής καρκιάς μου τὸ λαμπρόν π' ἀφταίνει οὐλλον ἔναν,
ἔθεν νά συλλοῖζεσουν τζι' ἔσου γιὰ ἴμέν, Φανή,
σγιάσ συλλοῖζουμαι τζι' ἐγίῳ μερόνυχτα γιὰ ἴσεναν.

Ὁ ποιητὴς ἐμπνεύσθηκε ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ τὰ δίστιχά του, ἐτραγούδησε τὴν ψυχὴ του, ἀλλὰ τὸν ξεπέρασε κι ἔγινε δάσκαλός του. Τὸ λαϊκὸ τραγούδι ἴσαμε τὴν ἐποχὴ τοῦ Λιπέρτη, ἦταν τὸ δίστιχο, σπάνια τὸ τετράστιχο, κι' αὐτὰ στὸ συνηθισμένον δεκαπεντασύλλαθο. Ὁ Λιπέρτης δίδαξε τὸ λαὸ τὰ τετράστιχα, τὰ ἐξάστιχα καὶ τὰ ὀκτάστιχα, καθὼς καὶ τὰ διάφορα μέτρα, καὶ σήμερα κανεῖς σπάνια ἀκούει τὰ δίστιχα.

Πῶς ὅμως νά ἐξηγηθῆ τὸ θαῦμα; ἕνας ποιητὴς νά μπορέσῃ νά κλείσῃ μέσα του ὀλόκληρο λαὸ; Σ' αὐτὸ μᾶς διαφωτίζει μιὰ ἔγγραφη ἐκμυστήρευση τοῦ ἴδιου. «Ὅσάκις μετέβαινον εἰς τὰ καφενεῖα τῶν χωρικῶν, γράφει ὁ Λιπέρτης,¹ παρήγγελλον εἰς τὸν καφετζῆν νά φέρῃ ἕνα τριόκκιν κρασὶν διὰ νά εὐθυμήσουν καὶ τραγουδήσουν τὰ κοπέλια. Καὶ ἔπραττα τοῦτο ἔξ ἔσωτερικῆς τινοῦ ἀγάπης πρὸς τὴν λαϊκὴν γλῶσσαν ὀρμώμενος, τῆς ὁποίας καὶ ἐγενόμην κάτοχος, χωρὶς νά τὸ ἐννοήσω, παρὰ μετὰ παρέλευσιν ἀρκετοῦ χρόνου, ὁπότε, καθὼς γνωρίζετε, ἔγραψα καὶ τὰ «Κυπριώτικα Τραούδκια» μου».

Καὶ δὲν ἔγινε ὁ Λιπέρτης, ὅπως ὁ ἴδιος ὀμολογεῖ, κάτοχος τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ μοναχά, παρὰ καὶ τῆς ψυχῆς του μ' ὄλη τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀδυναμία της. Οἱ προλήψεις κι οἱ δεισιδαιμονίες, τὰ μάγια κι οἱ ἐξορκισμοὶ θρῖσκουν ἀρκετὴ θέση στὸ ἔργο του. Μὰ ὁ Λιπέρτης τὰ βλέπει μὲ εἰρωνικὸ βλέμμα ὀρθολογιστῆ. Τὰ βλέπει ὅπως τὰ ἔβλεπε ὁ κόσμος τῆς ἰδικῆς του ἐποχῆς. Γι' αὐτό, ὅταν τὰ προβάλλῃ, τὰ παρουσιάζει κατὰ τρόπο πού προκαλοῦν τὸ γέλιο παρὰ τὸ φόβο ἢ τὴ μυστικοπάθεια. Στὴ «Γιαλλούραν» (Α', 56) ἡ κόρη προσπαθεῖ νά πείσῃ τὴ μάνα πῶς οἱ κτύποι πού ἀκούονται—εἶναι σύνθημα ἀπὸ τὸν ἀγαπητικὸ της—προέρχονται ἀπὸ τὸ

¹ Σ' ἐπιστολῇ του στὸ Συκουτρή, πού εἶχε τὴν καλωσύνη νά τὴ θέσῃ ἄλλοτε στὴ διάθεσή μου.

«καπρέτιν» ἢ «τ' ἀππαρίν» ἢ «τὸ ταυρίν». Ἡ μάνα ὄμως δὲν πείθεται.

Τοῦτο ἔμ πλάσμαν, ττακκουρά. — Οὔσου πκιὸν τζαί φοῦμαι,
Μὲν τζι' ἔν τὸ ζῶδκιον τοῦ σπιδκιου,
τοῦ γέρημου τ' ἀλακαδκιου,
θρίξε πκιὸν τζι' ἔν τζοιμουμαι.

Φυσικὰ γιὰ μᾶς τὸ ζῶδιο τοῦ σπιτιοῦ δὲν εἶναι παρὰ τὸ πιὸ γελοῖο ἐπιχείρημα. Κι ὄμως γιὰ τοὺς παλιούς εἶναι τὸ σοβαρώτερο, εἶναι τὸ μόνο, ποὺ μπορούσε νὰ τρομοκρατήσῃ καὶ νὰ πάψουν περισσότερες ἐξηγήσεις. Γιὰ νὰ δείξω τὴ σημασία, ποὺ ἔδινε ἄλλοτε ὁ λαὸς σ' αὐτά, ἀναφέρω μιὰ περικοπὴ ἀπὸ ἓνα χρονογραφικὸ σημείωμα, ποὺ, ἀνάμεσα στὰ σπουδαία πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς, σημειώνει καὶ τοῦτο: «1841. Ἐτοῦτον τὸν χρόνον ἐφάνην εἰς τὴν Πυργάν τὸ ζῶδιον τοῦ λάκκου, εἰς τὸ μᾶκρος τοῦ ἀνθρώπου, τρίχαν τοῦ καμήλου, καὶ ἐπόμεινεν ὡς μισὴν ὥραν καὶ εἶδαν τὸ ὄλοι!»¹. Ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ στοιχειοῦ,

Ἐθρίξεν ἡ μανούλλα της. Τζι' ἐθῶρες τὴν Γιαλλούραν
νὰ σιονοστῆ μέσ' στὴν ἀλλήν
τζαί μάτσιου-μάτσιου πκιὸν φιλὴν
μὲ τζεῖνον ποὺ ττακκούραν.

Ὁ λαὸς δηλ. πιστεῦε ἀκράδαντα, καὶ πολλοὶ πιστεύουν ἀκόμα, πὼς ὑπάρχουν τέτοια ζῶδια σὲ κάθε σπῆτι καὶ σὲ κάθε λάκκο, ὅπως πιστεῦε καὶ στὴν ὑπαρξὴ καλικαντζάρων. Στὸν «Γεναικοπίστευτον» (Α', 39) ὁ ἀντρας θγαίνοντας ἔξω νὰ «δὴ μὲμ ποδκιαστῆ τὸ θοικόν του», ξαφνιάστηκε ἀπὸ κάτι ποὺ ἔτρεχε νὰ φύγῃ καὶ τὸ διηγεῖται στὴ γυναῖκα του:

Ἐπῆρεν τζεῖνη τζι' ἀφορμολοήθηκεν!
Ἐδ δωδεκάμερα τωρά, λαλεῖ του.
Σγιάν τὴν ἀλούπαν ἔσταυροκοπήθηκεν,
πὼς ἔσει καλακάντζαρους περίτου.
Τζι' ἔκαμέν τον τζαί τζεῖνον πκιὸν τζι' ἐμούρωσεν,
ἐμούλλωσεν, ἐσκούμπρισεν τζι' ἐκούρρωσεν.

Παρόμοια εἰρωνικὰ μειδιάματα σκορπᾶ κι' ἡ «Ἀλαφροστοισειώτισσα» (Α', 107). Ἡ Ἀλαφροστοισειώτισσα (ἐλαφροῖσκιωτη) εἶναι ἡ κοπέλλα ποὺ παρ' ὄλη τὴν προσοχὴ τῶν γονιῶν της εἶχε ἐρωτικὲς δόσοληψίες μ' ἓνα νέο, μέχρις ὅτου ἔφθασε στὸ ἀνεπανόρθωτο.

Ποὺ τότες ἔν ἐφάνηκεν ἡ Χριστινοῦ στήθ θρῦσην·
ἐτρύπωσεσ στὸσ σσώσπιτον τζι' ἔμεινεμ μέσα τζεῖ.
Ἐν εἶχαμ ποὺ τὸ δάρκωμαν τ' ἀμμάδκια της πκιὸσ στήσην
τζαί τζεῖνοι ποὺ τ' ἀκούσασιν, ἐμείναν ἐιστητζοί!

¹ Ἰδ. Κυπριακὰ Χρονικὰ Η' (1931) 89

Ὡς φαίνει ἐδκιασέλισεν τραπέζιν τοὺς δαιμόνους
γιατὶ ἔμ μονοκάμμητη ποὺ τὴν τζεφαλαρκάν...
Μιὰ, ποὺ τὸ δικολὸν της, εἶπεν το τοὺς γειτόνους
τζι' ὁ λόος ἔξω ἔδωκεν ὄλα τὴμ πομπουρκάν.

Τζαί τότες εἶπεν ὁ Θεὸς τζεῖ μέσα νὰ θουρήσουν
τὴν ἀλαφροστοισειώτισσαν νὰ δοῦν τὴν Χριστινοῦν,
τὴμ μάναν τζαί τὸν τζύρην της νὰ τοὺς παρηορήσουν,
γιατ' ἡ δουλειὰ ποὺ πάθασιν, νοῦθ θέλει τζι' ἀνανοῦν.

Κάμνει καλὰ νὰ γυρευτῆ τζαί μὲθ βαρυκαλιῆτε,
γιατὶ δίχα τὸ κάλεσμαν ἔν ἔσει γιατρεϊάν,
εἶπασιν οἱ γερόντισσες· εἶντα ἔμ ποὺ περαρκεῖτε;
Τζι' ἔριψαν εἰς τὴμ μάναν της τούτην τὴμ πετριά.

Ἄνοῦτε, φέρτε τὸμ παπᾶν, θουρῶντα νὰ δικιεβάση
τρέξιμον ἡλιοῦ ξορτζισμούς, τζι' ἔμ πρᾶμαμ ποὺ φελᾶ,
ἐπολόγηθη ἡ Τταλλοῦ τοῦ γέρου τ' Ἀναστάση,
γιατὶ τὸ σέρην τοῦ παπᾶ ἔν ἀφταστομ πολλὰ.

Ἐχομε, βλέπετε, ἐδῶ μιὰ σκηνὴ παρόμοια μ' ἐκείνη ποὺ περιγράφει ὁ Θεόκριτος στὶς περίφημες «Φαρμακεῦτριές» του. Εἶναι φοβερὸ πρᾶμα νὰ δρασκελήσῃ κανεὶς τὸ τραπέζι τῶν δαιμόνων! Γιὰ νὰ θεραπευθῆ ὁ παθὼν πρέπει εἶτε ὁ μάγος νὰ κάμῃ «κάλεσμαν» εἶτε ὁ παπᾶς «ἐξορκισμούς» «τρέξιμον ἡλιοῦ», δηλ. τὴν ὥρα ποὺ τρέχει ὁ ἥλιος νὰ πάῃ νὰ δύσῃ. Τὰ ποιήματα τοῦ Λιπέρτη ἔχουν μέσα τους σεξουαλισμὸ μᾶλλον παρὰ ἐρωτισμὸ. Κι' ὄλα αὐτὰ τὰ περὶ δαιμόνων καὶ ζωδίων καὶ καλικαντζάρων ὁ ποιητὴς τὰ σχετίζει κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὸ καταπιεσμένο σεξουαλικὸ ἔνστικτο μέσα σ' αὐτὲς τὲς αὐστηρὲς κοινωνίες.

Ἀλλὰ στὶς σφαῖρες τοῦ ὑπερφυσικοῦ κόσμου δὲ συναντᾶ ὁ Κύπριος μονάχα τὰ ἀσηχημόμουτρα τῶν ζωδίων καὶ τῶν καλικαντζάρων ἀλλὰ καὶ τὶς ὠραίες «Ἀνεράδες», τὶς Νεράϊδες. Τὰ αἰθέρια αὐτὰ πλάσματα σαγηνεύουν, σάν ἄλλες σειρήνες, τοὺς δύσμοιρους ἀλαφροστοιχειώτες, καθὼς τὶς βλέπουν νὰ χορεύουν καὶ νὰ τραγουδοῦν στὶς θρῦσες καὶ στοὺς ποταμούς, ὅπου ἔχουν τὸ ἐνδιαίτημά τους. Μὲ τὰ γυναικεῖα θέλγητρά τους εἶτε παίρνουν τὸ νοῦ τῶν ἀνθρώπων εἶτε τοὺς κάνουν νὰ τὲς ἀκολουθοῦν στὰ ἰδικὰ των θοσίλεια. Ὁ Λιπέρτης παρομοιάζει κάποια κυρία τῆς Λευκωσίας μὲ «Ἀνεράδαν» καὶ τῆς λέει (Α', 78):

Στὲς θρῦσες τζαί στοὺς ποταμούς κρύβουν οἱ Ἀνεράδες·
ποὺ τὰ νερά ποῦριζε, γιατί ἄσ σὲ σσιαστοῦν,
ἔν νὰ σοῦ θκάλουν ἀθανιὰν πὼς εἶστε ἀδερφάδες
τζι' ἔν σ' ἀρπάξουν ἀξιππα τζαί νὰ φαραντζιστοῦν.

Εἶναι γνωστὴ ἡ σημασία τῆς προλήψεως τοῦ ματιοῦ ποὺ «ἐλλεται». Ἄλλοι τὸ ἔχουν γιὰ καλὸ, ὅτι θὰ δοῦν κάποιον ἀγαπημένο

τους ξένο, όπως και στο Θεόκριτο, κι' άλλοι το έχουν για κακό οϊωνό, ότι προαναγγέλλει κάποιο λυπηρό γεγονός. Μ' αυτή τή σημασία το έχει κι' ο Λιπέρτης στο «Δικιαλαλητήν» (Α', 32):

Ἄν ἔλλετον τ' ἀμμάτιν της, ἔθεν νὰ κακοβάλῃ
τζί' ἐν νᾶβρισκεν μιὰν ἀφορμὴν,
νὰ πεταχτῆ μιὰς σταλαμῆν,
πρὶν νὰ μὲ φάῃ τὸ κακὸν τέλεια, νὰ μὲ ποθκάλη.

Στο ἴδιο ποίημα βρίσκεται κι' ἡ πρόληψη γιατὸ τόσο ἀνατριχιαστικὸ κλάμα τῆς κουκουβάγιας.

Ἐνας ἔν ὁ δικιαλαλητής, τζεῖνος ἀνοιεὶ στόμαν,
θέμι ποττὲ ἐν ἀστοχᾶ,
ὁ κουκκουφκιάος μανιχᾶ,
πῶν νᾶνι πᾶ στο κρόδωμαν τζί' ἐγιώ πού κὰ στο χῶμαν.

Ὁ λαὸς πόσο φοβᾶται τὸ μάτιασμα εἶναι γνωστό. Ὡς ἐπίσης εἶναι γνωστό, ὅτι ἀποδιωκτικὸ τῆς θασκανίας εἶναι τὸ κάπνισμα μὲ «ἐλιὰν εὐλογημένην». Ἀλλὰ ὁ Λιπέρτης, ποιητικῆ ἀδείᾳ προσθέτει καὶ τὸν «ξυλαλαῖν». Νὰ τι λέει στο «Γεναικοπίστευτον» (Α', 39):

Ἐκάπνιζέν τμη μέμπα τζαὶ φτονήσουν την
ἐλιὰν τζαὶ ξυλαλαῖν, μὲν τζί' ἀθανίσουν την.

Καὶ τώρα οἱ λαϊκὲς δοξασίες περὶ κόσμου καὶ θίου πολιτείας ἀποτελοῦν τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τόσο τοῦ κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος, ὅσο καὶ τῆς λιπερτικῆς ποιήσεως. Εἶναι κατεσπαρμένες σ' ὅλο τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ. Ἐμεῖς ἐδῶ θὰ φέρουμε τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα. Ὁ κόσμος αὐτός, πού ζοῦμε, κατὰ τὸ λαὸ καὶ τὸ Λιπέρτη εἶναι «ψεματινός». Ἴσως, γιατί ἐπικρατεῖ τὸ ψέμα καὶ ἐν τῇ αὐτῇ περιπτώσει ἡ ἰδέα εἶναι χριστιανικὴ, ἀφοῦ κατὰ τὸν Ἰωάννην (ιε', 30) ὁ Σατανᾶς εἶναι «ὁ τοῦ κόσμου ἄρχων». Ἴσως ὅμως καὶ γιατί ἡ διάβασή μας ἀπ' ἐδῶ εἶναι σὰν ἕνα «ψέμαν» κι' αὐτὴ ἡ ἐξήγηση, νομίζω, εἶναι ἡ πιὸ ὀρθή, ἀφοῦ τὸ λέει ὁ ἴδιος ὁ ποιητῆς σ' ἄλλο τραγούδι του (Α', 93): «σγιάν τὸ θωρεῖς, θρὰ Μαρουλλοῦ, εἴμαστιν οὔλλοι ψέμαν». Δηλ. τόσο ἐφήμεροι, τόσο γοργὰ περαστικοὶ ἀπ' αὐτὸ τὸν κόσμο σὰ νὰ μὴν εἴμαστε πραγματικοί, σὰ νὰ εἶναι ἕνα ψέμα, μιὰ ψευδαίσθηση, ἡ ζωὴ μας. Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι καθαρῶς ἀρχαία ἑλληνικὴ, ὁ ρ φ ι κ ή. Γιατί οἱ ὁ ρ φ ι κ ο ἰ ἐπίστευαν ὅτι ἡ ψυχὴ, πού προῦπήρχεν, δεσμεύεται μέσα στο σῶμα σὰ σὲ μιὰ φυλακὴ—κι' αὐτὴ εἶναι ἡ γήινη ζωὴ μας—κι' ἐκεῖ μένει γιατὸ ἕνα χρονικὸ διάστημα, πού μπροστὰ στὴν αἰωνιότητα εἶναι μηδέν, γιατὸ νὰ ἐλευθερωθῆ κατόπι μὲ τὸ θάνατο καὶ πάη πάλι κοντὰ στο θεῖο, ἀπὸ ὅπου καὶ ἦλθε. Στὸν κόσμο τῶν Ἰδεῶν, ἔλεγε ὁ Πλάτων. Στὸν κόσμο τὸν «ἀληθινόν» λέει ὁ Κύπριος, δηλ. ἐκεῖ, ὅπου τὸ καθετὶ εἶναι «ἀ-

λήθεια», ὄχι «ψέμαν», ὅπως ἐδῶ. Νὰ τοὺς στίχους τοῦ Λιπέρτη (Α', 75):

Ππέφτει τοὺς πκιὸν μακάριση τζαὶ ψυικὸν διούσιν,
γιατὶ πού τὸ ψεματινὸν
πηαίνουον στὸν ἀληθινόν
κόσμον, τζί' ἐν νὰ κριθοῦσιν.

Ὁ Κύπριος ἐπίσης κινεῖται μέσα στις ἀρχαῖες ἑλληνικὲς ἀντιλήψεις περὶ κοσμικῆς τάξεως. Διασάλευση τῆς ἠθικῆς τάξεως τῆς κοινωνίας ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διασάλευση τῆς κοσμικῆς τάξεως. Μιὰ ἀναστάτωση ἠθικὴ ἐπιφέρει ἀναστάτωση στὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως. Οἱ ἀμαρτίες μας λ. χ. προκαλοῦν ἀνομβρίαν κι' ὁ Λιπέρτης σὰ νεώτερος μάντις τὸ διαβλέπει (Γ', 113):

Ἐσύρτημ πίσω ὁ τζαιρὸς τζαὶ νέφαλλον κανέναν
ἐμ πλάσκεται στὸν οὐρανὸν τζί' ἐν ἔγ γιατὸ νὰ φανῆ
ἀλώπως μέσ' στὸν τόπομ μας, ἐν ἔσει διτζιον ἕναν
τζί' ὁ Πλάστης μου παιδεύκει μας τζαὶ πκιὸν ἐμ μᾶς πονεῖ.

Ἀλλὰ πότε ὁ ἄνθρωπος γίνεται δίκαιος, πάλι μᾶς τὸ λέει ὁ Λιπέρτης, πού σὰν ἄλλος Ἡσίοδος συμβουλεύει τὸν ἀδελφὸ του Κύπριο πῶς νὰ ζῆ (Γ', 124—5):

Περάτες κόνευκ' ἔσω σου, φιλεύκου μὲ τοὺς ξένους
τζαὶ κάμνε σγιάν ἐκάμνασιν τζί' οἱ γιοῦδες τοῦ Παλάσκα.
Ρκάδες τζαὶ γέρους τζί' ἀρφανά, φτωχοὺς, νὰ δικιαφεντεύκης
τζί' ὄι μὲ χασομέρηδες φαόπκια νὰ γυρεύκης.

.....
Τρῶει τὸ διτζιον τοῦ φτωχοῦ ὄπκοιος πελλοξοδικιάζει
ἐν ἐδ δικόν του μανιχᾶ τζεῖνομ πῶμ παραπάνω.

Τὸ μόνο λαογραφικὸ στοιχεῖο πού ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Λιπέρτη εἶναι οἱ θρυλοὶ κι' οἱ παραδόσεις. Τὰ κάστρα καὶ τὰ ἐκαστόσπιδκια, οἱ ἀγέρωχες Ρήγαινες μὲ τ' ἀδράχτια τους καὶ τοὺς μαλαματένιους θησαυροὺς τους, οἱ Διγενῆδες κι' οἱ πέτρες τους, μένουσιν ἀφιλοξένητοι. Ἀνήκουν στο μεσαιωνικὸν κόσμο πού δὲν ἐνδιαφέρει τὸν ποιητῆ μας, γιατί εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ σύγχρονη πραγματικότητα. Οἱ παροιμίαι ὅμως καὶ τ' ἀποφθεγματικὰ τοῦ Κυπριώτη λόγια εἶναι πλούσια σκορπισμένα στοὺς στίχους του. Καὶ πῶς νὰ κἀν ἄλλιῶς ὁ ποιητῆς; Ὁ Κυπριώτης δὲ μπορεῖ νὰ μιλήσῃ χωρὶς ν' ἀραδιάσῃ παροιμίαι καὶ γνωμικά. Αὐτὰ ὑπῆρξαν—κι' εἶναι ὡς ἕνα σημεῖο μέχρι σήμερα—ὁ πρακτικὸς ἠθικὸς του νόμος. Αὐτὰ καὶ μονάχα αὐτὰ σ' ἐποχὴ παχυλῆς ἀμάθειας διαφύλαξαν αὐτὸ τὸ λαὸ ἀδιάφθορτο κι' ἀνεκφύλιστο. Ἡ ἠθικὴ τους δύναμη ὑπῆρξε μεγάλη, ἀνυπολόγιστα μεγάλη.

Στὸ ἔργο τοῦ Λιπέρτη συγκρούονται, ὅπως εἶπα καὶ πρωύτερα, δυὸ κόσμοι ἀντίθετοι, ὁ παλιός, ὁ συντηρητικὸς ποὺ φεύγει, κι ὁ νέος, ὁ καταπατητής, ποὺ τὸν διαδέχεται. Ὁ ἀγώνας ποὺ διεξάγει ὁ πρῶτος ἐναντίον τῶν νέων θεσμῶν, τῶν νέων κατευθύνσεων, ποὺ τὶς βλέπει μὲ θλέμμα ὑποπτο, ποὺ τὶς θεωρεῖ ὀλέθριες στὸ κοινωνικὸ οἰκοδόμημα, ξεσπάζει πότε σὲ συμβουλές καὶ πότε σ' αὐστηρὲς παρατηρήσεις. Γιά τὶς συμβουλές ὅμως καὶ τὶς παρατηρήσεις αὐτὲς ὁ κυπριακὸς λαὸς δὲ θά τρέξη στὰ σοφὰ πορίσματα τῶν κοινωνιολόγων νὰ μαζέψη τὰ ἐπιχειρήματά του. Θά τρέξη στὴ λαϊκὴ σοφία, ποὺ εἶναι τὰ πορίσματα μακραιώνης πείρας κι ἡ συνισταμένη τῆς σοφίας πολλῶν ἀτόμων.

Γενικὰ ὁ Λιπέρτης δημιουργεῖ μιὰν ἱστορία, «ποιεῖ μῦθον»—αὐτὸ εἶναι τὸ ποίημά του—καὶ ὡς κατακλειδίδα ἔχει μιὰ παροιμία ποὺ ἐπισφραγίζει τὴν ὀρθότητα τῶν ἐκφρασθεισῶν ἀπόψεων.

Καὶ ἄς ἀρχίσουμε τὴν ἀνάλυσή μας ἀπὸ τὴ γυναίκα. «Πάσης ῥαψωδίας ἀρχὴ καὶ τέλος γυνή» εἶπαν οἱ ἀρχαῖοι. Καὶ ὁ Λιπέρτης δηλ. ὁ κυπριακὸς λαός, διαρκῶς τὴ γυναίκα φέρνει στὸ νοῦ του. Εἴτε ὡς σύζυγο εἴτε ὡς κόρη εἴτε καὶ ἀπλῶς ὡς θῆλυ. Νὰ ὁ πατέρας ποὺ συμβουλεύει τὴν κόρη του πὼς ἡ ὀμορφιά, πάνω στὴν ὀποία παινιέται, δὲν ἐκτιμᾶται καὶ πολὺ, γιατί στὸ κάτω-κάτω σὲ μιὰ ὥρα δυστυχίας «ἡ ὀμορφιά ἐν τρώεται μὲ τὸ κουτάλι» δηλ. δὲ μετατρέπεται σὲ φαγητό.

Παινίεσαι πὰ στὰ κάλλη σου, πάνω στὴν ὀμορφιά σου.
Μὰ τούτη ἐντὶζε τρώεται, κόρη, μὲ τὸ κουτάλι.
βλεπήθου τζι' ἐμ' μ' ἀρέσκουσιν τοῦν τὰ φερσίματά σου,
μὲν τζαὶ γιγῆς πκιὸν τοῦ χαμοῦ τζαὶ τοῦ κακοῦ τ' ἀφφάλιν

(A' 15)

Ὅ,τι πρέπει νὰ προσέξη ἡ γυναίκα δὲν εἶναι ἡ ὀμορφιά ἀλλὰ πὼς νὰ μὴ θγάλη ὄνομα κακό, γιατί ὅπως λέει ἡ παροιμία «παρὰ νὰ βγῆ τ' ὄνομάς σου καλλύττερα τ' ἀμμάτισ σου».

Παρὰ νὰ βγάλης ὄνομα κακόν, μὰ μὴ κακός σου,
κάλιον νὰ βκῆ τ' ἀμμάτισ σου τζαὶ νᾶν τζι' ὁ θάνατός σου.

λέει ὁ πατέρας στὴν κόρη (A', 16).

Ἡ γυναικεία ὀμορφιά εἶναι πράγμα ἐπικίνδυνο γιὰ τὸν ἄντρα, γιατί ἡ ὀμορφὴ «ἔ ψουμὶν ἀμίσητον», «ἐν ἔσει γρουσάφιν νὰ τῆθ βαρήση» καὶ ὡς «τζαὶ Πίσκοπον πεζεύκει¹». Νὰ μερικὲς στροφές ἀπὸ τὸ ποίημα τοῦ Λιπέρτη «Πεζεύκει Πίσκοπον» (A', 29):

Θωρεῖς τὴν Ἐλεγκοῦν τοῦ Νικολῆ
πὸν τέλεια τρυφερὴ σγιάν τὸ τραχούριν;

¹ Παροιμιώδης φράση ὅταν θέλουν νὰ δηλώσουν τὴν καταπληκτικὴ ἔλξη τῆς πολὺ ὀμορφῆς γυναικας, ποὺ καὶ τὸ ἀγιώτατο πλάσμα, τὸν ἐπίσκοπο, τὸν τραβάει κοντά της.

ὀγκοιος τῆδ δῆ γιὰ λλόου της λαλεῖ
πὼς ἔ ψουμὶν ἀμίσητον, καφούριν.

Θωρεῖς τὴν Ἐλεγκοῦν τοῦ Νικολῆ;
Γρουσάφιν ἐν ἔσει νὰ τῆθ βαρήση
τζι' ἐν ἔσει πλάσμμα πὸμ παρακαλεῖ
ὁ νοῦς της πάνω του νὰ μὲγ γυρίση.

Θωρεῖς τὴν Ἐλεγκοῦν τοῦ Νικολῆ...
Βλέπου, τὸν γιόμ μου, τζι' ἐντὶζε χωραττεύκει
τούτης ἡ ὀμορφιά της ἐμ πολλῆ
γιατὶ τζαὶ πίσκοπον θέμι πεζεύκει.

Ἡ γυναικεία ὀμορφιά, ἰδίως τὰ μάτια, σφάζουν τὸν ἐρωτευμένο· τὸν κάμνουν νὰ «ψυχομασῆ τζι' ὁ χάρος νὰ λείπη» κι ὁ ποιητής, ποὺ αὐτὸς εἶναι ὁ ἐρωτευμένος στὴν προκειμένη περίπτωση, παρακαλεῖ τὰ μάτια (A', 17):

Ἄν ἔχ χαρά, χαρὰν νὰ φανερώνουσιν
τζι' ἂν ἐνι λύπη, ἄς πὰ νᾶν τζαὶ λύπη
τζι' ὄι νὰ δκιοῦν ζωὴν τζαὶ νὰ σκοτώνουσιν,
γιατὶ ψυχομαχῶ τζι' ὁ χάρος λείπει.

Ὁ ποιητής ἄλλοῦ διερωτᾶται ποῦ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ γυναικεία θελκτικότητα, αὐτὴ ὄλη ἡ ἔλξη τῆς γυναικας. Ἀσφαλῶς κάτι τὸ μαγικὸ θά εἶναι· θά ἔχουν, λέγει ὁ ποιητής, «κοκκαλούδιν τοῦ πουπούξιου». Νὰ ἡ στροφή (A', 67):

Λιγκρεύκουμ μας, τζαὶ πίσω τους βουροῦμεσ σγιάν τσουρούδιν.
Ἐν νᾶχουσιγ γιὰ νᾶγ γλυτζειές
ὀλλες τους, μιάλες τζαὶ μιτσιές
πουπούξιου κοκκαλούδιν.

Καὶ αὐτὴ ἡ γυναικεία θελκτικότητα, ποὺ εἶναι τόσο προκλητικὴ, γεννᾶ καὶ στὸ γέρο ἀκόμη στιγμιαίαν ἔξαψη, ποὺ τὸν κάνει νὰ λήη ἀπὸ μέσα του «ὄ,τι τρέξ' ἄς κατεβάση», ν' ἀφήνη δηλ. στὴν πάντα κάθε συνέπεια (B', 103):

Ἐμέν, γιὰ νὰ μοῦ κοντοσωρευτῆ καμμιά,
νὰ μοῦ σουσιτῆ τζαὶ νὰ χαμογελάση
φαίνεται μοῦ τζαὶ θέλω δῆμμαμ μὲ σοσινιά·
παιδικίωνω τζι' ὄ,τι τρέξ' ἄς κατεβάση.

Μὰ σὰ νὰ μετάνοιωσε ὁ ποιητής μας γιὰ ὄ,τι εἶπε ἐδῶ στὸ δεύτερο τόμο τῶν ποιημάτων του, ἔρχεται σὰν ἄλλος Στησίχορος νὰ παλινωδήση στὸν τρίτο τόμο (σ. 106). Ὅχι, ὁ γέρος δὲν πρέ-

πει ν' ἀφήνη μιὰ κορασιά νὰ τὸν ξεμουαλίζη. Ἐδῶ, λέγει, δὲν ἐ-
φαρμόζεται ἡ παροιμία «στὴν ἀνεγκάφ φελᾶ τζαὶ τὸ χαλάζιν».

Θαρκέσαι πὼς τὸν ἔχασα ἐγὼ τὸν νοῦμ μου τέλεια;
Ν' ἀφήσω ἕναγ κόρασον γιὰ νὰ μὲ ξηλοῖση;
Ἐφ φελᾶ μέσ' στὴν ἀστοσιὰν χαλάζιν, στὴν ἀγάπην
γέρικον ἐφ φελᾶ κορμίν, πὸν ράηκεν τζι' ἐσάτην.

Ἡ γυναίκα ἐκτὸς τῶν δελεαστικῶν θελγήτρων της παρου-
σιάζεται στὴ λιπερτικὴ ποίηση ἀπαράμιλλη σὲ κατασοσύνη.
«Τζαὶ τὸ ψύλλον καλλικὼννει τον», πὼς νὰ μὴ γαντζώση τὸν ἄν-
τρα; Παράδειγμα ἡ «Ἀθθούσα» (Α, 30), πὸν κάνει τὸν ποιητὴ
μας νὰ σκέπτεται πολὺ τὸ Φίλιππο τοῦ Ττόφα, πὸν ἔπεσε στὰ χέ-
ρια της, στὸ ποίημα πὸν ἀνέφερα πρωτύτερα.

Καὶ σὲ ἄλλο ποίημα ἡ γυναίκα, κατὰ τὸ Λιπέρτη, ἅμα θρη-
ἄντρα τοῦ χεριοῦ της «παίρνει τον εἰς τὴβ θρύσην τζαὶ φέρνει τον
ἄποτον» τὸν κάνει δηλ. ὅ,τι θέλει. Παράδειγμα ὁ «Γεναικοπίστευ-
τος» πὸν «ἐσσιάστην τὸν Ττοφὴν ἔσσω του» καὶ τοῦ κακοφάνη-
κε (Α, 40):

Μὰ τούτη σγιάν τζαὶ τζεῖνον τὸ ξηκλάππων
τζαὶ πὸν τὴβ θρύσην ἔφερνέν τον ἄποτον,

λέει ὁ Λιπέρτης.

Ἄλλα ὅμως αὐτὰ τὰ δεινά, πὸν ὑφίσταται τὸ ἰσχυρὸ φύλο
ἀπὸ τὸ ἀδύνατο, εἶναι μὴδὲν κοντὰ στὸ γυναικεῖο πείσμα πὸν ἐκ-
φράζεται μὲ τὴν παροιμία «Τὸ γτὶν τζαὶ τὸ γτοσέριν». Οἱ γυναί-
κες (Α, 69).

Τὸ πείσμαν ἐνν ἔβ θολετὸν γιὰ νὰ τὸ ξαπολύσουν,
μὲ θάλλουσιμ ποττὲ τους φτίν'
ἐν τὸ γτοσέριν τζαὶ τὸ γτὶν
ὥστι νὰ μᾶ τσακρήσουν.

Ἡ εἰκόνα τῆς γυναίκας ὅπως τὴν παρουσιάζει ὁ Λιπέρτης
μ' αὐτὲς τὲς παροιμίες εἶναι κάπως ζοφερή, ἀλλά, δυστυχῶς, ἅς
μὴ ξεχνᾶ κανεὶς ὅτι γιὰ τὸν Κύπριο «ἄθθρωπος» εἶναι μόνο ὁ ἄν-
τρας κι' ὅτι ἡ γυναίκα εἶναι γυναίκα κι' ὄχι «ἄθθρωπος».

Εἶπε πολλὰ ὁ Λιπέρτης, μὰ, ὅπως λέει κι' ἡ παροιμία, «ἡ
γλῶσσα ἐν ἔσει κουμέρτζιν» δηλ. δὲν μπορείς νὰ τὴν περιορίσης,
ἀφοῦ δὲν μπορείς νὰ τῆς θάλλης τελωνειακὸ δασμὸ — αὐτὸ εἶναι τὸ
«κουμέρτζιν» — καὶ νὰ ἐμποδίσης τὴν ἐξαγωγή τῶν προϊόντων της.
Ἡ μόνη θεραπεία εἶναι «νὰ θάλλης πὸν τῶνασ σου φτίν' τζαὶ νὰ

θκάλλης πὸν τ' ἄλλον». Νὰ πὼς συνταιριάζονται αὐτὲς οἱ δυὸ πα-
ροιμίες στοὺς στίχους τοῦ Λιπέρτη (Β, 95):

Ἡ γλῶσσα ἐντζ' ἔσει ποττὲ κουμέρτζιν, φτὶμ μὲθ θάλλης,
στοῦ πασανοῦ τὸ ξεῖν, τὸ πεῖν'
Νὰ θάλλης πὸν τὸ ἕνασ σου, πὸν τ' ἄλλοσ σου νὰ θκάλλης
γιατ' ἐντζ' ἔχουσι ἀντροπήν.

Γιὰ τὴν πτώχευση πάλι ἡ τὴ φτώχεια ἔχουμε πολλές παροι-
μιώδεις φράσεις, ὅπως: «ἐκάμαν τον τ' ἄη Τζεγκιᾶ μανάλλιν».
Ἄλλο «Ἄγιος Κενδέας εἶναι ἐξωκλήσι 500 μέτρα ἔξω ἀπὸ τὸ δρόμο
μεταξὺ Ἀχνας — Βαρωσιῶν. Λειτουργεῖται μιὰ φορὰ τὸ χρόνο,
τὴ μέρα του στίς 6 Ὀκτωβρίου καὶ ὄλες τὲς ἄλλες μέρες τοῦ χρό-
νου τὸ μανουάλι του εἶναι γυμνὸ ἀπὸ κεριά. Ἄμα λοιπὸν κανενὸς
πάρουν ὄλα τὰ ἔχη του καὶ τὸν ἀφήσουν πάμπτωχο, λέμε «ἐκάμαν
τον τ' ἄη Τζεγκιᾶ μανάλλιν». Νὰ λοιπὸν τί λέει ὁ ποιητὴς γιὰ με-
ρικοὺς πὸν ξεσπιτώνουν μὲ σκληρότητα φτωχοὺς ἀνθρώπους κι'
ἔστερα κάνουν δωρεές στίς ἐκκλησιές γιὰ νὰ τοὺς μνημονεύουν
(Α, 19):

Τούτος τζι' ὄσοι τοῦ μοιάζουσι, ἀφίτις ξησπιτώσουν
τζαὶ κάμουσ σίλια δκυὸ κακὰ τοὺς λάς τζαὶ γερημώσουν
ἀφίτις πκιὸν τοὺς κάμουσι τ' ἄη Τζεγκιᾶ μανάλλιν
τζι' ἐν τοὺς ἀφήσουγ γιὰ νὰ φᾶν, μὲ πρότσαν, μὲ κουτάλιν,
.....
.....

κάμνουσι τζαὶ ταξίματα, στὲς ἐκκλησιές διουσι
γιὰ νὰ τοὺς μνημονεύκουσι, ἀντᾶν νὰ λουτουρκοῦσι.

Ἄλλο «ἄνθρωπος δὲ φτωχαίνει μονάχα ἐξ αἰτίας τῶν περιστά-
σεων, πὸν τοῦ παρουσιάζονται, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ «νοῦν του πὸν
κάμνει τὴσ σόρταν κακορίζιτζην». Παράδειγμα (Α, 27):

Ἄλλο «ἄνθρωπος δὲ φτωχαίνει μονάχα ἐξ αἰτίας τῶν περιστά-
σεων, πὸν τοῦ παρουσιάζονται, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ «νοῦν του πὸν
κάμνει τὴσ σόρταν κακορίζιτζην». Παράδειγμα (Α, 27):

.....
.....

Ἄλλο «ἄνθρωπος δὲ φτωχαίνει μονάχα ἐξ αἰτίας τῶν περιστά-
σεων, πὸν τοῦ παρουσιάζονται, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ «νοῦν του πὸν
κάμνει τὴσ σόρταν κακορίζιτζην». Παράδειγμα (Α, 27):

Ἄλλο «ἄνθρωπος δὲ φτωχαίνει μονάχα ἐξ αἰτίας τῶν περιστά-
σεων, πὸν τοῦ παρουσιάζονται, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ «νοῦν του πὸν
κάμνει τὴσ σόρταν κακορίζιτζην». Παράδειγμα (Α, 27):

Ἄλλο «ἄνθρωπος δὲ φτωχαίνει μονάχα ἐξ αἰτίας τῶν περιστά-
σεων, πὸν τοῦ παρουσιάζονται, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ «νοῦν του πὸν
κάμνει τὴσ σόρταν κακορίζιτζην». Παράδειγμα (Α, 27):

Ἄλλο «ἄνθρωπος δὲ φτωχαίνει μονάχα ἐξ αἰτίας τῶν περιστά-
σεων, πὸν τοῦ παρουσιάζονται, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ «νοῦν του πὸν
κάμνει τὴσ σόρταν κακορίζιτζην». Παράδειγμα (Α, 27):

(Α', 109)

Ἄλλ' ἄς ἀφήσουμε τὸ νοῦ κι' ἄς πᾶμε στὴ «χνώμη» τοῦ πλασμάτου». Ἡ «χνώμη» ποὺ εἶναι γιὰ τὸν Κυπραίῳ τὸ ἦθος, ὁ χαρακτήρας κι' ὄχι ἡ γνώμη τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς, εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ θὰ γεννηθῆ ὁ ἄνθρωπος ὡς τὸν καιρὸ ποὺ θὰ πεθάνῃ.¹⁾ Δὲν μπορεῖ οὔτε ἡ ἡλικία οὔτε ἡ μόρφωση οὔτε καμιὰ ἄλλη δύναμη νὰ ἀλλάξῃ τὴν «χνώμη». Γι' αὐτὸ καὶ λέμε: «Ἡ χνώμη ἔμ ποὺ κάτω ποὺ τὴ ψυσὴν». Νὰ ὁ διάλογος παιδιοῦ μὲ πατέρα πάνω στὸ ζήτημα μιᾶς νέας ποὺ θέλει ὁ γιὸς νὰ τὴν παντρευτῆ καὶ πιστεύει πὼς μὲ τὸν καιρὸ θ' ἀλλάξῃ (Δ', 34).

—Λαλοῦν, ἀφέντη, ἐν νὰ στρώση
γιατ' ἔρ ροκώλα, μὲ τζαιρὸ

—Μὲ τὴ ψυσὴν ἡ χνώμη θκαίννει
τζι' ἐν τοὺς ἀκούω πὼς περνᾶ
τζι' ἀλλάσσει, γιέ μου. Τοῦτον ἔνι.
Ὁ νοῦς, Γιαννῆ, νὰ τζυθερνᾶ.

Καὶ ἐφόσο ἐκάμαμε λόγο γιὰ τὸν γάμο πρέπει νὰ ξέρῃ κα-
νεὶς πὼς «ἄθ θέλ' ὁ γείτος σου παντρεύκεις τὰ παιδικιά σου». Ὡς-
τε πρέπει νὰ περνᾶς καλὰ μὲ τοὺς γειτόνους.

Οἱ λᾶς τζεῖνοι πῶφ φρένιμοι κάθονται νεπαμένα'
μὲ φίλους τζαί μ' ἀχνώριμους πάντα καλὰ περνοῦν,
ἀμμά πολλά καλλύττερα περνοῦν τζι' ἀγαπημένα
μὲ τοὺς γειτόνους πῶμ περνᾶ μέρα νὰ μὲν τοὺς δοῦν.
Κοντολοῆς νᾶφ φρένιμα πικιὸν τὰ φερσίματά σου
γιατὶ ἄθ θέλ' ὁ γείτος σου παντρεύκεις τὰ παιδικιά σου.

(Γ', 117)

Φυσικὰ χωρὶς νὰ θέλ' ὁ γείτος σου δὲν παντρεύεις τὰ παι-
διά σου μὰ κι' ἐσοῦν ν' ἀδράχνης τίς παρουσιαζόμενες εὐκαιρίες:
«ἠῦρες τὸ σῦκον, σήκου το, γιατί σηκώνουν τ' ἄλλοι». Νὰ τί λέει
ὁ Λιπέρτης (Β' 42):

Ἄκρῶστου μου, θρᾶ Χριστινοῦ, τζαί μὲν ἀμπαλαδικιάζης'
ἔμ ποὺ τοὺς πρώτους ὁ Κωστής τζαί ποὺ γενιάγ καλήν,

Τοῦν τὰ προξένια, κόρη μου, γιὰ σὲν ἔν τύχη μιάλη'
ἠῦρες τὸ σῦκον, σήκου το, γιατί σηκώνουν τ' ἄλλοι.

1) Ἄλλωστε τὰ ἴδια περίπου εἶπε κι' ὁ Ἀριστοτέλης (Ἠθικ. 1144, 4):
«πᾶσιν γὰρ δοκεῖ ἕκαστα τῶν ἠθῶν ὑπάρχειν φύσει πῶς».

Συχνὰ λέμε: Ἐσοῦ ἔχεις τοὺς πλούσιους συγγενεῖς σου, φο-
βᾶσαι; . . . Ὁ Κυπραίος ὁμῶς εἶναι πολὺ θετικὸς ἄνθρωπος. «Δικός
σου ἔν ἡ πούγκκα σου» λέει.

*Χωρκανός, δικός τζαί φίλος ἔν ἡ πούγκκα τοῦ πλασμάτου,
τζαί παρηορκᾶ τζαί ζήση, ὡς τὴν ὥραν τοῦ θανάτου,*

λέει ὁ Λιπέρτης (Α', 28).

Ἄλλὰ χωρὶς πείραν καὶ μάλιστα πικρὰν δὲ μαθαίνονται ὄ-
λα αὐτά. «Ἄδ δὲφ φατσήσης εἰς τ' ἀνώφλιν, ἐθ θωρεῖς τὸ κατώ-
φλιν».

*Ἄμ μὲφ φατσήσ' ἡ τζεφαλή τ' ἀθθρώπου πὰ στ' ἀνώφλιν,
λλίομ πολλὸν τζαί νὰ πονῆ,
Ἐντζε δικιλᾶ ποττὲ χαμαὶ νὰ δῆ τζαί τὸ κατώφλιν.
Ἐμ παροιμία τζι' εἶπαν τὴν ἀθθρώποι πρωτινοὶ*

λέει ὁ ποιητῆς (Α', 101).

Εἶναι πολλοὶ ποὺ προσπαθοῦν νὰ κρύψουν κάτι, ὡς ἐὰν εἶναι
δυνατὸ νὰ μείνῃ κρυφῆ, δουλειὰ ποὺ γίνηκε δημοσίᾳ. Γι' αὐτὸ ὑ-
πάρχει ἡ παροιμία «κρυφὸς παπᾶς ἐγ γίνεται» καὶ στὰ ποιήματα
τοῦ Λιπέρτη (Α', 43):

κρυφὸς παπᾶς μὲ γίνεται μὲ γίνηκεν'
τζαί νὰ γινῆ ἐλ λουτουρκᾶ ποττὲ του

ἢ μιὰ ἄλλη παροιμία «τζεῖ ποὺ σιονίζ' ἀσπρίζει τζαί τζεῖ ποὺ θρέ-
σει φαίνεται», τοποθετεῖται ἔτσι στὰ ποιήματα τοῦ Λιπέρτη (Β',
69):

Τζι' ἐσοῦνη ἔλλε τζαί καλὰ θαρεύκεσαι
πὼς εἶσαι ἀνενοιας, τζι' ἐγιώ θωρῶ σε'
τζεῖ ποὺ σιονίζ' ἀσπρίζει, μὲμ μωρεύκεσαι,
τζαί τζεῖ ποὺ θρέσει φαίνεται, χαρῶ σε.

Καὶ τέλος ἡ γνωστὴ παροιμία «ἀπὸ ἴν ἀκρώννεται γονιοῦ
παρὰ γωνιάς τζοιμάται» ἀναφέρεται ἐπανειλημμένα ἀπὸ τὸν Λι-
πέρτη. Νὰ δυὸ παραδείγματα (Α', 49):

Ἐθ θάλλεις φτῖν πικιὸν κανενοῦ, τζι' ἀκρώννεται τοῦ νοῦ σου.
Μμ' ἀπὸ ἴν ἀκρώννεται γονιοῦ, παρὰ γωνιάς τζοιμάται.
Ἡ στράτα τούτη πόπκιασες, ἐν νᾶν τοῦ ξηλειμμοῦ σου'
τζεῖνος ποὺ ἔσει τζαί παιδικιά, γεναίκαν, συλλοᾶται.
Ἐσεις παιδικιά τοῦ ἴσιου σου, τζ' ἔμ μ' ἀγροκιάς τοῦ γέρου,
τζαί παντουρίζεις, τσέλλεσαι, καπρεύκεις οὐλήμέρου.

Κι' άλλου (Β', 45):

Μὲν τοῦ κοντεύκης τοῦ κρεμμοῦ, πὺ νῆσης τὴν εὐτζήμ μου.
Μήτε τοῦ λάκκου, Χριστινοῦ, τζαί πᾶς νὰ σκοτωθῆς.
Ἐν ὠρτοπόδησεν ποττέ παιδίν, πῶς συλλοῶται.
Ἄπο ἄκρῶνεται γονιοῦ, παρὰ γωνιάς τζοιμάται.

Ἄπ' ὅτι παρέθεσα ἀντιλαμβάνεται κανεὶς ἀμέσως τὴ μεγάλη χρήση πὺ κάμνει ὁ Λιπέρτης τῶν γνωμικῶν τοῦ λαοῦ. Ἐδωσα δλόκληρες στροφές στὴν κάθε περίπτωση γιὰ νὰ ἐκτιμηθῆ ἡ ἀριστοτεχνικὴ τοποθέτησή τους μέσα στὸν ποιητικὸ λιπερτικὸ λόγο. Πολλές φορές, ὅπως εἶπα καὶ πρωτύτερα, φαίνεται πῶς ἔγινε τὸ ποίημα γι' αὐτὴ τὴν παροιμία ἢ γιὰ κείνη τὴ φράση.

Ἄλλὰ μὲ ὅλα αὐτὰ δὲν ἐξαντλοῦνται τὰ θέματα τῆς λιπερτικῆς ποιήσεως μὰ οὔτε καὶ ἡ κυπριακὴ πραγματικότης. Ὁ τόπος αὐτὸς εἶναι ὑπόδουλος καὶ ἀγωνίζεται γιὰ τὴ λευτεριά του. Οἱ πόθοι τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ θρῖσκουν ἀπήχηση στὴς λύρας του τὶς χορδές ἰδίως στὸ δεύτερο τόμο πὺ συνέβησαν τόσα συνταρακτικὰ γεγονότα γιὰ τὴν κυπριακὴ ψυχὴ, ὅπως ἡ ἀνακήρυξη τῆς Κύπρου σὲ ἀποικία τοῦ στέμματος στὰ 1925, ὁ ἑορτασμός ἀπὸ τὴν κυπριακὴ κυβέρνηση τῆς πεντηκοταετηρίδος τῆς δουλείας μας στὰ 1928 κι' οἱ πανελλήνιοι ἀγῶνες στὰ γυμναστήρια Λευκωσίας τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1927 καὶ τῆς Λεμεσοῦ τὸ Μάιο τοῦ 1929. Ἄπο τοῦ 1925—1930 εἶναι ἡ περίοδος πὺ κυοφορεῖται τὸ κίνημα τοῦ 1931. Σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ Λιπέρτης ἐτοιμάζει τὰ τραγούδια τοῦ δευτέρου τόμου πὺ θγαίνουν στὰ 1930. Σ' αὐτὸ τὸν τόμο τὰ πρῶτα πέντε ποιήματα εἶναι καθαρῶς πατριωτικά. Ἄπ' ὅλα ξεχωρίζουμε τὸ «καρτεροῦμεν μέραν—νύχταν», πὺ μᾶς δίδει μὲ τόση ἀλήθεια καὶ τόση ἀπλότητα τὸ καθολικὸ αἶσθημα τῆς προσμονῆς τῆς ἁγίας μέρας τῆς ἐνώσεως, πὺ ὁ κυπριακὸς λαὸς περιμένει καρτερικὰ τόσα χρόνια. Νὰ οἱ τέσσερις πρῶτοι στοίχοι :

Καρτεροῦμεν μέραν—νύχταν νὰ φύσῃς ἕνας ἀέρας
στοῦν τὸν τόπον πῶγ καμένος τζι' ἔθ θωρεῖ ποττέ δροσιάν,
γιὰ νὰ φέξη καρτεροῦμεν τὸ φῶς τζείνης τῆς ἡμέρας
πῶν νὰ φέρη στοῦ καθέναν τζαί χαρὰν τζαί ποσπασιάν.

Ἐπίσης πατριωτικὸ πρέπει νὰ θεωρηθῆ καὶ τὸ ἐξάστιχο τὸ ἀφιερωμένο «στὸν ἀσπροπρόσωπον πατριώτην κ. Γιάννην Κυριακίδην» (Β, 49) τὸ μόνον πὺ φέρει ἡμερομηνία 30.12.1928 καὶ πὺ καταλήγει ὡς ἐξῆς:

Τωρ' ἄν ἐγέρασες τζαί πκιὸδ διπλώνεις τὰ φτερά σου,
τὸ πέταμάς σου ξέρουν το τζαί στέκ' ἡ ἀθθρωπικιά σου.

Ἄλλὰ καὶ «οἱ φόροι» εἶναι μιὰ φωνὴ ἐναντίον τοῦ Ἐγγλέζου φορολόγου. Τὰ χρόνια ἐκεῖνα ἀποτελοῦσαν μιὰν ἐποχὴ φτώχειας καὶ κακοριζικιάς τοῦ κυπριακοῦ λαοῦ κι' ὁ ποιητὴς ὑψώ-

νει τὴ φωνή του νὰ ἐκφράσῃ τὸ παράπονό του. Τὸ ποίημά του μᾶς θυμίζει τὸ «Φωτεινὸ» τοῦ Βαλαωρίτη. Παρουσιάζω λίγους στίχους ἀπὸ τὰ δυὸ ποιήματα γιὰ τὴ σύγκριση.

Ἄπο τὸ Βαλαωρίτη :

Ὁ χερολάτης ἔφαγε τ' ἄχαρα, δάχτυλά μου
καὶ στὴν ἀλετροπόδα μου ἔλυῶσαν τὰ ἥπατά μου.
Δυὸ μῆνες ἔρρεψα ἐδιδῶ, ἐσάπησα στὴ νώπη
μ' ἄρρώστια, μὲ γεράματα! Βάσανα, νήστεια, κόποι
γι' αὐτὸ τὸ ἔρμο τὸ ψωμί! Καὶ τώρα, πὺ προβαίνει
σγουρό, χολᾶτο ἀπὸ τὴ γῆ, πὺ πρὶν τὸ φᾶν χορταίνει
τὰ λιμασμένα μου παιδιὰ, νὰ τὸ πατοῦν ἐμπρός μου
μὲ τόση ἀπίστευτη ἀπονιά οἱ δυνατοὶ τοῦ κόσμου!...

Νὰ καὶ τοῦ Λιπέρτη τοὺς «φόρους» τώρα :

Τοῦτα πὺ εἶπες, Νικολῆ, τὸγ γιόμ μου, ἐν ἔν ψέμαν.
Ὀδλλοι μαγκλαβιζοῦμαστιν τζι' οἱ ξένοι ρουκανίζουν
ἐν ζυμωμένον τὸ ψουμίν πὺ τρῶμεν μὲ τὸ γαῖμαν
ἐν τὸ πουπανωγόμερον οἱ φόροι πὺ τσακκίζουν.
Φόρους πὸ τζεῖ, φόρους πὸ δά, φόρους γιὰ κάθε πρᾶμαν,
ξυπνοῦμεν τζαί τζοιμούμαστιν τζαί τρῶμεν μὲ τὸ κλάμαν.

Πατριωτικὰ ποιήματα εἶναι ἐπίσης στὸ δεύτερο τόμο αὐτὸ πὺ φέρει τὸν τίτλο «γιὰ τὴν πεντηκοταετηρίδα» καὶ τὸ τελευταῖο πὺ ἐπιγράφεται «στοὺς ἐξόριστους πατριῶτες Καταλάνον τζαί Ζανέττον». Πατριωτικὸ ποίημα ὑπάρχει ἀκόμη ἕνα στὸν Α' τόμο, πὺ θγῆκε στὰ 1924 καὶ ἐπιγράφεται «στὴν Μάναν μας», ἐνῶ οἱ τόμοι τοῦ 1934 καὶ 1937 δὲν ἔχουν κανένα πατριωτικὸ, γιατί, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἀπαγορευόταν ἀπὸ τὴ λογοκρισία.

Μέσα στὰ ποιήματα τοῦ Λιπέρτη ὑπάρχει ἡ κοινωνία τῆς Κύπρου τοῦ μεσοπολέμου ἀπὸ τὸ 1918—1936. Ὁ κοινωνιολόγος στὰ ποιήματα αὐτὰ θὰ βρῆ ἕτοιμο καὶ ἀκριβὲς ὕλικὸ γιὰ νὰ δώσῃ τὸν ἠθικὸ πολιτισμὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Οἱ νέες ἰδέες εἶχαν πιά εἰσδύσει καὶ ἔρροκάνιζαν τὸν κορμὸ τῶν παλαιῶν πὺ ἦταν πιά ἐτοιμόρροπες. Γι' αὐτὸ ἡ ἀντίδραση τῶν παλαιῶν δὲν σκορπᾶ παρὰ τὰ μειδιάματα. Τὰ ποιήματα τοῦ Λιπέρτη δὲν εἶναι ἐνδιαφέροντα μόνον ἀπὸ γλωσσικῆς καὶ ποιητικῆς ἀπόψεως ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς κοινωνιολογικῆς. Ἐκεῖ ζωγραφίζεται μὲ μεγάλη δεξιότητα ἡ στάση τῆς κυπριακῆς κοινωνίας ἐναντι τοῦ ξένου κυριάρχου ὡς ἐπίσης καὶ ἐναντι τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς τιμῆς, τῶν δεισιδαιμονιῶν καὶ τῶν προλήψεων, τῆς ἀξίας τοῦ χρήματος καὶ τῆς φιλανθρωπίας, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς δίκαιης ἀμοιβῆς, τῆς ἀξίας τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ζημίας τῆς διαφθορᾶς.

Γι' αὐτὸ μέσα στὴ λιπερτικὴ ποίηση ὑπάρχουν παροιμίες καὶ γνωμικά, δεισιδαιμονίες καὶ προλήψεις, νοθεσίες καὶ προτρο-

πές, πατριωτικοί παλμοί, και έρωτικά ειδύλλια, όλα όμως μέσα στην κυπριακή πραγματικότητα. Δεν υπάρχει τίποτε έξω απ' αυτή και το καθετί αποτελεί ένα κομμάτι της κυπριακής ζωής, που προβάλλει μπροστά μας παραστατικά, θελκτικά, σε μια κυπριακή διάλεκτο γλαφυρή και μουσική μ' ένα τόνο ευτράπελο, όπως είναι στην πραγματικότητα ο τόπος του κύπριου αγρότη. Παντού ή ψυχή του λαού της Κύπρου μέσα σ' ένα άγωνά ή σ' ένα ειδύλλιο.

Στην ποίηση του Λιπέρτη δεν υπάρχει τίποτε το έγκεφαλικό, τίποτε το έμπνευσμένο από βιβλία ή από μελέτες. "Ο,τι τον συγκινεί και τον έμπνέει είναι ή σύγχρονη ζωή μακριά από κάθε μεταφυσική, ή ζωή όμως ή γεμάτη θυμοσοφία. Γι' αυτό τα ποιήματα του Λιπέρτη είναι απλά, χαριτωμένα, και αποπνέουν το άρωμα των άγριοιουλουδιών του κυπριακού κάμπου και του βουνού.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΑΤΖΩΡΟΥ

Η ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ 1821

Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους. Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους.

Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους. Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους.

Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους. Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους.

Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους. Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους.

Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους. Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους.

Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους. Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους.

Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους. Η αξιολογηση της επανάστασης της Ελλάδας είναι ένα θέμα που έχει συζητηθεί πολύ και από τους Έλληνες και από τους ξένους.

Η ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΙΣ ΤΟΥ 1821

Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακροαίωνος ἱστορίας της ἀνέλαθε πολλοὺς καὶ σκληροὺς ἀγῶνας διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ὄχι μέρος τῆς ἐλευθερίας της, ἀλλὰ αὐτὴν ταύτην τὴν ὑπαρξίν της.

Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἑλλάδος, εὐρισκομένης εἰς τὸ μεταίχμιον τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ὑπεχρέωσε τοὺς Ἕλληνας νὰ παίξουν τὸν ρόλον κυματοθραύστου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθραύσθησαν κατὰ καιροὺς τὰ κύματα τῶν βαρβάρων, τὰ ὁποῖα ἠπειλίησαν πολ- λάκις νὰ καταποντίσουν τὸν Ἑλληνικὸν καὶ Χριστιανικὸν πολιτι- σμόν. Ὁ ρόλος αὐτὸς τῆς Ἑλλάδος καθαρὰ διεγράφη καὶ ἔγινεν ἀντιληπτὸς κατὰ τὴν πτῶσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅταν ὁ Μω- άμεθ ὁ Πορθητὴς κατάρθωσε νὰ σπάσῃ τὸν κυματοθραύστην καὶ νὰ δυναστεύσῃ λαοὺς Χριστιανικοὺς, ἀφήνων εἰς τοὺς διαδόχους του εὐρὺ πεδίον δράσεως ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἡπείρου.

Ἐφ' ὅσον ὑπῆρχεν ὁ Ἑλληνικὸς μεσότοιχος, οἱ λαοὶ τῆς Δύσε- ως ἐλάχιστα ὑπώπτευσον τὸν ἐξ Ἀνατολῶν κίνδυνον, ἀλλὰ διὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν εὐστοχωτάτην φράσιν τοῦ ἀειμνήστου Καρολί- δου «ἀρθέντος τοῦ μεσοτοίχου οἱ δύο κόσμοι ἔρχονται εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν καὶ σύγκρουσιν».

Ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Μωάμεθ ὁ Σουλεϊμάν ὁ Μεγαλοπρεπῆς ὀδηγεῖ τὰ στρατεύματά του εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Βιέννης καὶ ἐμβάλ- λει εἰς τὰ Ἀνακτοβούλια τῆς Εὐρώπης φόβον αὐτόχρημα πανικόν. Οἱ ἰσχυροὶ τῆς Δύσεως προσπαθοῦν μὲ ἐπιγαμίας καὶ ἄλλας ἤκι- στα κολακευτικὰς προσφορὰς νὰ μεταβάλουν τὰς διαθέσεις τοῦ πολεμοχαροῦς Ἀσιάτου.

Τὸ εὐτύχημα εἶναι, ὅτι τὸ Βυζάντιον, ἀγωνιζόμενον ἐπὶ αἰῶνας τὸν ὑπὲρ ὑπάρξεως ἀγῶνα, ἔδωκεν εἰς τοὺς Εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς τὸν χρόνον καὶ τὴν δυνατότητα νὰ ἀνδρωθοῦν, νὰ συμπτυχθοῦν εἰς Ἐθνότητος καὶ νὰ ἀποθοῦν ἀργότερον φορεῖς καὶ κληρονόμοι τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ὑπηρεσία τὴν ὁποίαν προσέφερε τὸ Βυζάντιον εἰς τοὺς Εὐ- ρωπαϊκοὺς λαοὺς εἶναι ἀνεκτιμήτου ἀξίας. Τὸ θλιβερόν δὲ εἶναι,

ὅτι ἡ ἀναγνώρισις τῆς ὑπηρεσίας ταύτης ὄχι μόνον ἐθράδυνεν, ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε ἐπακριθῶς καθωρίσθη. Ἐφθονα δὲ εἶναι τὰ ἐμπαικτικὰ καὶ λοῖδορα λόγια, τὰ ὁποῖα ἐξεστόμισαν αὐθαιρέτως μερικοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τῆς Δύσεως. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Βυζαντίου δὲν εἶναι ἡ πρώτη, τὴν ὁποίαν προσέφερον ὁ ἑλληνισμός, καὶ παραλείποντες ἄλλας μικροτέρας σημασίας, ὑπενθυμίζομεν τὸν ρόλον τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος.

Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐξ Ἀνατολῶν ὁ κίνδυνος μέγας καὶ φοβερός. Μόνη δὲ ἡ γνωστὴ αὐτοθυσία τῶν Ἑλλήνων κατάρθωσε νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν Ἀσιατικὸν δεσποτισμὸν.

Δι' ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας οἱ νικηταὶ τοῦ Μαραθῶνος καὶ οἱ μάρτυρες Αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου εἶναι ἠθικὰ κεφάλαια ἀνεκτιμήτου σημασίας. Καὶ μόνη ἡ ἀνάμνησις των γεμίζει τὴν ψυχὴν μας ἀπὸ Ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν καὶ αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης. Παρὰ τὴν κοσμοϊστορικὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ ἀγῶνες τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τοῦ Βυζαντίου, ἐὰν ἡμεῖς οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἐκαλούμεθα ποτε νὰ ἀξιολογήσωμεν τὰς θυσίας τῶν προγόνων μας ἐκ τῆς μελέτης τῆς Ἐθνικῆς Ἱστορίας, θὰ ἐδίδομεν ἀσφαλῶς τὴν πρώτην θέσιν ὄχι εἰς τοὺς νικητὰς τοῦ Ξέρξου οὐδέ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀλλὰ εἰς τοὺς δημιουργοὺς τῆς ἐποποιΐας τοῦ 1821, διότι ἐκ τῆς διερευνήσεως τῶν ἱστορικῶν δεδομένων Εἰς τοὺς Ἑλληνας τοῦ 1821 ἀνήκει Δικαίωμα τικῶς ἡ Πρωτοκαθεδρία εἰς τὸ Πανθεὸν τῶν ἠρώων τοῦ ἔθνους. Καὶ διὰ νὰ μὴ χαρακτηρισθῇ αὐθαίρετος ἡ κρίσις αὕτη θὰ προσπαθῆσωμεν νὰ δώσωμεν περισσοτέρας ἐξηγήσεις.

Ἐξεταζομένη ἀπὸ ἀπόψεως παγκοσμίου ἢ καὶ Εὐρωπαϊκῆς ἢ Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκριθῇ κατὰ τὴν σημασίαν πρὸς τὴν νίκην τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς Σαλαμίνας, διότι ἐνῶ ὁ Μαραθῶν καὶ ἡ Σαλαμίς ἀποτελοῦν σταθμὸν διὰ τὴν καθολικὴν ἱστορίαν, τὸ Χάνι τῆς Γραβιάς ἢ τὸ Μανιάκι δὲν ἀποτελοῦν οὐδέ ἀπλῆν αὐτῆς λεπτομέρειαν καὶ τοῦτο διότι, ἂν ὑπετάσσετο ἡ Ἑλλάς εἰς τοὺς Πέρσας, δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ εἴπη κανεὶς, ὅτι ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς, ὅστις διεμορφώθη ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεῦθεν, θὰ εἶχε στερηθῇ τοῦ θάθρου τοῦ ἀσφαλοῦς, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐξησφάλισεν ἡ Ἑλληνικὴ Ἀρχαιότης. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι κατὰ τὴν κοσμοϊστορικὴν ἡμέραν τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας τεσσαρακονταπενταετῆς ὁ Αἰσχύλος ἔλαθε μέρος, δεκαεξαετῆς ὁ Σοφοκλῆς ἔσυρε πρῶτος αὐ-

τὸς γυμνὸς καὶ μὲ τὴν λύραν ἀνὰ χεῖρας τὸν ἐπίσημον χορὸν τῶν ἐφήβων κατὰ τὰ ἐπινίκια, ὁ δὲ Εὐριπίδης κατὰ τὴν παράδοσιν εἶδε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ναυμαχίας ἔπειτα ἀπὸ μίαν δεκαετίαν ὁ Σωκράτης, ὀλίγον ἀργότερον οἱ μαθηταὶ τοῦ Πλάτων καὶ Ξενοφῶν, κατόπιν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ ἄλλοι θεμελιωταὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

Θὰ εἶναι ἄραγε ὑπερβολὴ καὶ ναρκισσισμός, ἂν ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ὁ περιοῦσιος αὐτὸς λαὸς ἠτοίμασε τὰς τρίβους τοῦ Θεανθρώπου, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸν, ὅτι οἱ Μεγάλοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες καὶ Οἰκουμενικοὶ Διδάσκαλοι ἐμαθήτευσαν εἰς τὰς Σχολὰς, αἵτινες προήλθον ἀπὸ τὴν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν;

Κοινὴ εἶναι ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ μηχανικὸς πολιτισμὸς πολλὰ ὀφείλει εἰς τὸν Πυθαγόραν καὶ τὸν Εὐκλείδην, εἰς τὸν Ἀρχιμήδη καὶ τὸν Ἀρίσταρχον τὸν Σάμιον, ἀλλὰ ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου δημιούργημα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Καὶ ἂν ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη ὑπερέβαλε τοὺς πρώτους αὐτῆς μύστας καὶ θεράποντας, ὁ Μέγας Σταγυρίτης οὐδέποτε ἔχασε τὴν ἐπικαιρότητα του.

Ἐκ τούτων εὐκόλως ἀντιλαμβάνεται τις τὴν κοσμοϊστορικὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἐνέχει ἡ δράσις τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Καὶ τίθεται αὐτομάτως τὸ ἐρώτημα: Διατί ἡμεῖς ἐχαρακτηρίσαμεν τὴν προσφορὰν τοῦ 1821 ἀνωτέραν πάσης προηγουμένης;

Βραχεῖα ἀνασκόπησις τῶν γεγονότων ἐλπίζομεν, ὅτι θὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀρθότητα τῆς ἀπόψεως ταύτης.

Εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος ἀπέκρουσε τὴν βαρβαρότητα τῶν Περσῶν μικρὰ κατὰ τὸν ἀριθμὸν δύνამις, ἀλλὰ στρατὸς ὀργανωμένος καὶ συγκεκροτημένος ἀπὸ ἐπιλέκτους πολίτας τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας, ἀπὸ πολίτας οἱ ὁποῖοι εἶχον γαλουχηθῆ με τοὺς ὕμνους τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Σόλωνος, εἶχον λάθει μέρος εἰς τὰς συνελεύσεις τῆς Πνυκὸς καὶ ἐξ ἀνατροφῆς καὶ παιδείας εἶχον σαφῆ ἐπίγνωσιν τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων. Διέθετον ἀρχηγοὺς τῆς πείρας καὶ ἰκανότητος ἐνὸς Μιλτιάδου καὶ ὀπισθεν αὐτῶν ἴστατο μὲ ὄλην τὴν αἴγλην τῆς λαμπρᾶς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὀργανώσεώς της ἡ πόλις τῆς Παλλάδος, αἱ Ἀθηναῖοι. Τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου, αἱ πολυάριθμοι κτήσεις, αἱ ἐξικνούμεναι ἐκεῖθεν τῆς Χαλκιδικῆς καὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἡ τε-

ραστία ανάπτυξης και ο αξιόλογος έμπορικός και πολεμικός στόλος της 'Αθηναϊκής Δημοκρατίας ήσαν παράγοντες ισχύος και δυνάμεως, τούς οποίους δέν δυνάμεθα νά παραγνωρίσωμεν.

Οί πολιτικοί άγώνες τών χρόνων του Σόλωνος και του Πεισιστράτου είχον σφυρηλατήσει τὸ 'Εθνικὸν φρόνημα και τήν πολιτικήν άρετήν, τὰ όποία έκληροδότησαν είς τούς πολεμιστάς του Μαραθῶνος.

'Εκφωνῶν τὸν περίφημον έπιτάφιον είς τούς νεκρούς του πρώτου έτους του Πελοποννησιακού πολέμου ο Μέγας Περικλής και έξετάζων τήν συμβολήν έκάστης γενεάς είς τὸ μεγαλείον τής πόλεως λέγει: «'Αρξομαι δέ άπό τών προγόνων πρώτον' δίκαιον γάρ αύτοίς και πρόπον δέ άμα έν τῷ τοιῷδε τήν τιμήν ταύτην τής μνήμης δίδοσθαι. Τήν γάρ χώραν οί αύτοί άει οίκουντες διαδοχή τών έπιγιγνομένων μέχρι τουδε έλευθέραν δι' άρετήν παρέδοσαν. Και εκείνοί τε άξιοι έπαίνου και έτι μάλλον οί πατέρες ήμῶν' κτησάμενοι γάρ πρὸς οίς έδέξαντο ὄσσην έχομεν άρχήν οὐκ άπόνως ήμῖν τοίς νῦν προσκατέλιπον».

Οί πρόγονοι, και έννοεί προγόνους τούς 'Αθηναίους άπό κτήσεως τών 'Αθηνῶν μέχρι τών πατέρων δηλαδή τών Μαραθωνομάχων, με τήν άρετήν τους παρέδοσαν είς τούς Μαραθωνομάχους έλευθέραν και ισχυράν Πατρίδα. Οί δέ Μαραθωνομάχοι είς τήν δύναμιν τής πόλεως, τήν όποίαν έκληρονόμησαν, προσέθεσαν και άλλην δηλαδή τήν ήθικήν δύναμιν, τήν άντληθεΐσαν έκ τών Περσικῶν πολέμων. Τήν δύναμιν δέ ταύτην τήν άπέκτησαν οὐκ άπόνως λέγει ο Περικλής. Συμφωνοῦμεν άπολύτως. Οί Μαραθωνομάχοι προσήύξησαν τήν πατρικήν κληρονομίαν οὐκ άπόνως.

'Εάν ὄμως είναι πόνος και μόχθος ή διατήρησις και προσαύξησης τής προγονικής κληρονομίας τών 'Αθηναίων, πῶς πρέπει νά χαρακτηρισθῇ τὸ έργον τών ήρώων του 1821; Ποίαν προγονικήν κληρονομίαν έδέχθησαν οὔτοι; Τι οί πατέρες κατέλιπον είς αύτούς έκτός τής δουλείας και τών θασάνων;

Δύναται άράγε νά υπάρξη σύγκρισις μεταξὺ τών ήθικῶν και υλικῶν δυνάμεων, τὰς όποίας διέθετον αί 'Αθῆναι του 5ου π.Χ. αΐῶνος, με τήν πενίαν και τήν άμάθειαν τών 'Ελλήνων του 1821;

Δεύτερος συντελεστής τής νίκης τών 'Ελλήνων κατά τών Περσῶν ήτο και ή Σπάρτη, ή πόλις ή συγκροτουμένη μάλλον άπό στρατιώτας παρά πολίτας, άφού είναι γνωστὸν ότι έκαστος τών Σπαρ-

τιατῶν άπό του 18ου έτους τής ήλικίας του μέχρι του 60ου άπετέλει υπόδειγμα τολμηροῦ και πειθαρχικού στρατιώτου, άσκούμενος συνεχῶς είς τὰ ὄπλα και έχων ὡς σκοπὸν τής ζωής του τήν πραγμάτωσιν τής πολεμικής άρετής. "Αξιοι έπαίνου θεβαίως, διότι ένστερνισθέντες τὰ εὐγενέστερα ιδεώδη άπετέλεσαν και άποτελοῦν φωτεινὸν υπόδειγμα φιλοπατρίας και άρετής. Οί νεώτεροι λαοί φρονηματίζουσι τούς νέους, διδάσκοντες τήν ιστορίαν και τὰ ήθη τών Σπαρτιατῶν.

"Ας μη παραγνωρίζωμεν λοιπὸν τὸ γεγονός ότι οί άγωνισθέντες είς τὰς Θερμοπύλας και τὰς Πλαταιάς ήσαν τέκνα τής άγερώχου Σπάρτης' ήσαν στρατιῶται τούς όποίους άνέθρεψαν Λάκαιναι μητέρες και άπέστειλαν είς τὸ πεδίο τής τιμής με τήν πατροπαράδοτον εὐχήν «ή τάν ή επί τὰς».

Διά τών ήθικῶν και υλικῶν δυνάμεων τής 'Αθηναϊκής δημοκρατίας και διά τής στρατιωτικής ὀργανώσεως τής Σπάρτης άπεκρούσθη τὸ πλῆθος τών Περσῶν.

Οί Αὐτοκράτορες του Βυζαντίου άπέκρουσαν πολλάκις τὰς έχθρικές έπιδρομάς, αλλά πρέπει νά ὁμολογηθῇ, ότι διέθετον πολυαριθμούς στρατούς και στόλους, τεραστίους οικονομικούς πόρους και τήν συμπάραστασιν θαυμασίας 'Εκκλησιαστικής ὀργανώσεως.

"Εναντι του μεγαλείου τών 'Αθηνῶν και τής Σπάρτης, έναντι τής αΐγλης τών Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων τί διέθετεν ο 'Ελληνισμὸς τών χρόνων τής 'Εθνεγερσίας;

'Εκ τής μελέτης τής ιστορίας έξάγονται τὰ έξής συμπεράσματα: Μετά τήν πτώσιν του Βυζαντίου ο 'Ελληνισμὸς συνεσπειρώθη περι τήν 'Εκκλησίαν και άνέπτυξε τήν 'Εθνικήν του συνείδησιν. 'Ο έξοχος ιστοριοδίφης τής Νεωτέρας 'Ελλάδος Νικόλαος Δραγούμης είς τὰς 'Ιστορικές αύτου 'Αναμνήσεις λέγει, ότι οί Βυζαντινοί είχον έλληνικήν συνείδησιν, ὄσσην Ρωμαϊκήν συνείδησιν είχον οί άνθρωποι τής 'Αγίας Ρωμαϊκής Αὐτοκρατορίας του Γερμανικού 'Εθνους.

Τήν άντίληψιν ταύτην δέν συμμεριζόμεθα. Οί Βυζαντινοί οὐδέποτε έλησμόνησαν, ότι είναι κληρονόμοι τής 'Αρχαίας 'Ελλάδος, ή δυστυχία δέ τής υποδουλώσεως έδυνάμωσε τήν 'Εθνικήν συνείδησιν και κατέστησεν ισχυροτέρους τούς 'Εθνικούς δεσμούς' έκκαλιέργησε τήν πίστιν είς τὰ πεπρωμένα τής Φυλής και διακαής ήγέρθη ο πόθος τής 'Εθνικής άποκαταστάσεως. Δικαίως δέ ο 'Ε-

θνικός ποιητής χαιρετίζει την ἐλευθερίαν «ἀπ' τὰ κόκκαλα θγαλμένη τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά».

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν Πατρίδα ἦτο τὸ πλέον σημαντικὸν κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον διέθετεν ὁ ἑλληνισμός, ὅταν ἀπεφάσιζε νὰ διεκδικήσῃ τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματά του. Μὲ τὴν ζωηρὰν Ἐθνικὴν συνειδησιν καὶ τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν κατώρθωσε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰς προϋποθέσεις τῆς νίκης καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἔθνους. Οἱ Ἕλληνες δηλαδὴ κατήρχοντο εἰς τὸν ἄνισον τοῦτον ἀγῶνα, διαθέτοντες κεφάλαια μᾶλλον ἠθικὰ παρὰ ὑλικά.

Εἰς αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ἀναγκαίως καταλήγει κανεὶς, ὅταν ἐξετάσῃ τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἠγωνίσθησαν οἱ Ἕλληνες ἐπὶ ὀκτῶ συνεχῆ ἔτη.

Ἀναλαμβάνοντες τὸν ὑπὲρ τῶν ὄλων ἀγῶνα ἐγνώριζον, ὅτι ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν αὐτοκρατορίαν παρακμάζουσαν μὲν, ἀρκούντως ὁμως ἰσχυράν.

Μελετώντες τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρέθησαν οἱ ἐπαναστατήσαντες Ἕλληνες καὶ προσπαθοῦντες νὰ ἀξιολογήσωμεν τὴν ἔκτασιν τῶν θυσιῶν, τὰς ὁποίας ἀπήτησεν ἡ πραγματοποίησις τῆς Ἐθνεγεροσύνης, κινδυνεύομεν νὰ καταλήξωμεν εἰς πλημμελὴ ἀντίληψιν, ἐὰν παραγνωρίσωμεν τὸν ἐξῆς σοβαρώτατον παράγοντα.

Οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 δὲν εἶχον νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐπερχόμενον εἰσβολέα, ὅπως συνέβη κατὰ τὰ Μηδικὰ ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Βυζαντινῶν, ὅτε ἀπεκρούσθησαν οἱ διάφοροι Γότθοι, Ἄραβες, καὶ οἱ ἄλλοι ποικιλῶν μορφῶν ἐπιδρομεῖς. Οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 εἶχον νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐχθρόν, ὅστις ἐπίστευεν ἀπολύτως, ὅτι ἔχει δικαιώματα ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, τὴν ἀντίληψιν δὲ ταύτην τῶν Τούρκων δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ χαρακτηρίσωμεν ἐντελῶς αὐθαίρετον, διότι ἡ Ἑλληνικὴ γῆ ἀνήκε κληρονομικῶς δικαίωματι εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἀλλὰ κατακτητικῶς δικαίωματι ἀνήκεν εἰς τὸν Ὀθωμανὸν Σουλτᾶνον.

Οἱ Τούρκοι οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γῆν κατὰ τὸ 1821 ἐθεώρουν τὴν χώραν ταύτην πατρίδα των ὅσον καὶ οἱ Ἕλληνες. Ἐὰν σκεφθῶμεν, ὅτι κατώκουν τὴν χώραν ταύτην ἐπὶ 400 ἔτη καὶ ὅτι δώδεκα γενεαὶ Τούρκων εἶχον ζῆσει καὶ ἀποθάνει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γῆν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι τὰ προβαλλόμενα ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν δικαιώματα ὅσον εὐθαίρετα ἦσαν, το-

σοῦτον καὶ εὐλογα. Μήπως ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης δὲν εὐρίσκοντο τὰ ἱερά αὐτῶν τεμένη, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἤκουον καθ' ἑκάστην τὴν φωνὴν τοῦ Μουεζίνη; Μήπως ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης δὲν ὑπῆρχον οἱ τάφοι τῶν πατέρων των; Μήπως δὲν περιῆλθεν εἰς αὐτοὺς διαδοχικῶς ἀπὸ τοὺς προγόνους καὶ μάλιστα τόσον ἀπομεμακρυσμένης ἐποχῆς, ὥστε ἡ ἀρχικὴ ἐγκατάστασις τῆς φυλῆς των νὰ ἐγγίξῃ τὰ ὄρια τοῦ θρύλου διὰ τοὺς ἀμαθεστέρους τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, οἵτινες ἀπετέλουν καὶ τὴν πλειονότητα; Οὐδένα λόγον εἶχον νὰ ἐξετάσουν τὰ τῆς ἀρχικῆς ἐγκαταστάσεως τοῦ παρὰ τὸν Βόσπορον αὐθέντου των. Ἐπίστευον ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γῆ ἦτο ἰδία πατρίς, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχον ἀποκτήσει ἀπαράγραπτα δικαιώματα, τὰ ὁποῖα καὶ λυσσαλέως διεξεδίκησαν.

Οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 καλῶς ἐγνώριζον τὰς ἀντιλήψεις ταύτας τῶν Τούρκων καὶ τοὺς δεσμούς, οἱ ὁποῖοι ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς.

Ἐξετάζοντες τὸ μέγεθος τοῦ ἐγχειρήματος, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβον οἱ ἐπαναστατήσαντες Ἕλληνες, δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν καὶ τὰς διαθέσεις τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἀνακτοβουλιῶν ἔναντι τῶν λαῶν τῶν διεκδικούντων ἔθνικὴν ἀποκατάστασιν.

Δεσπόζουσα μορφή ἐπὶ τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἱπείρου ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπαναστάσεως ὁ πολὺς Καγκελλάριος τῆς Αὐστρίας Μέττερνιχ, διὰ τῶν παρορμηῶσεων τοῦ ὁποίου εἶχε δημιουργηθῆ ἡ λεγομένη Ἱερά Συμμαχία, μὲ σκοπὸν καὶ πρόγραμμα τὴν ἐξουδετέρωσιν πάσης κινήσεως, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς καταστάσεως, τῆς ἐπικρατοῦσης εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν.

Πᾶσα ἐξέγερσις τῶν ὑποδούλων λαῶν θὰ προσέκρουεν εἰς τὴν ἀντίδρασιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο περιήγαγε πολλάκις τοὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας εἰς ἀληθῶς τραγικὴν θέσιν.

Ποῖα δὲ ὑλικά μέσα διέθετον διὰ νὰ πολεμήσουν τοὺς πολυαριθμούς στρατοὺς τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας; Ὅσον καὶ ἂν ὁ θρύλος παρεποίησε τὰ γεγονότα, ἀληθές εἶναι, ὅτι κατὰ τὸ 1821 ἐλάχιστος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων ὀπλοφόρων.

Εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα ὑπῆρχον οἱ Ἀρματολοὶ καὶ Κλέφτες τῶν Ἀγράφων καὶ τῆς Ρούμελης, εἰς δὲ τὴν Πελοπόννησον μετὰ τὸ 1805, δηλαδὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Κλεφτῶν, ἂν ἐξαιρέσωμεν

τούς Μανιάτες οί όπλοφοροῦντες δέν ἀνήρχοντο οὐδέ εἰς 100, πολλοί δέ δέν ἐγνώριζον οὐδέ τήν χρήσιν τῶν όπλων. Ἐξ αὐτῶν οί ἀρχηγοί τοῦ Ἄγῶνος ὑπεχρεώθησαν νά σχηματίσουν τόν ἐπαναστατικόν στρατόν. Ἀφάνταστοι δέ εἶναι αἱ δυσκολίαι, τὰς όποίας συνήντησαν διὰ τήν ἐξάσκησιν τοῦ στρατοῦ τούτου.

Ἐκ δισχιλίων ἀνδρῶν, τούς όποίους ᾠδήγει ὁ Κολοκοτρώνης κατά τήν ἔναρξιν τοῦ Ἄγῶνος εἰς συμπλοκὴν παρά τήν Καρύταιναν, ἔμειναν μόνον 50, τῶν λοιπῶν τραπέντων εἰς φυγὴν, πρὶν ἀρχίσῃ ἡ μάχη. Στρατοπεδεύσας ὁ Ὑψηλάντης παρά τὰς Θήβας με δισχιλίους ἐπίσης πολεμιστάς καὶ προτιθέμενος νά ἐπιτεθῆ τήν ἐπομένην κατά τῶν Τούρκων, ἀντελήφθη τήν πρῶταν, ὅτι ἦτο ὁ μόνος ἐναπομείνας εἰς τὸ στρατόπεδον.

Τὰ φαινόμενα ταῦτα δέν πρέπει νά μᾶς ἐκπλήττουν, ἂν σκεφθῶμεν, ὅτι ἐκ τῶν ἀνδρῶν τούτων οἱ πλεῖστοι ὄχι μόνον ἄπειροι πολέμου ἦσαν, ἀλλ' οὐδέ τήν χρήσιν τῶν όπλων ἐγνώριζον.

Μὲ τούς Ἀρματολούς καὶ τούς Κλέφτες καὶ πρὸ παντός με τήν φιλοπατρίαν πάντων τῶν Ἑλλήνων συνεκροτήθη ὁ ἐπαναστατικὸς στρατός, αἱ πράξεις τοῦ όποίου ἐπέσυραν τόν θαυμασμόν τοῦ κόσμου καὶ συνεκίνησαν θαυμάσια τούς λαούς· καὶ ἐκεῖνοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων, οἱ όποιοι κατ' ἀρχὰς ἔμειναν διστακτικοί, ἐντὸς ὀλίγου μετεβλήθησαν εἰς θαυμασίους ἀγωνιστάς τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος.

Μὰ ἂν θαυμάζωμεν τήν δημιουργίαν τοῦ κατὰ ξηρὰν ἐπαναστατικοῦ στρατοῦ, πῶς εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνεύσῃ τις τήν δημιουργίαν καὶ τήν δράσιν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τοῦ ἐπαναστατημένου Ἑλληνισμοῦ;

Καὶ ἄλλα ἔθνη ἐδημιούργησαν ἐπαναστατικούς στρατούς καὶ δράσιν ἀξιόλογον ἐσημείωσαν με σημαντικὰς ἐπιτυχίας, ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τῆς δημιουργίας τοῦ πολεμικοῦ στόλου τῶν ἐπαναστατησάντων Ἑλλήνων εἶναι γεγονός, ὅμοιον τοῦ όποίου δέν ἔχει νά ἐπιδείξῃ ἡ Παγκόσμιος Ἱστορία.

Τήν δημιουργίαν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων οὐδεμία ἄλλη ἠθικὴ ἢ ὕλικὴ δύναμις ἦτο ἱκανὴ νά δημιουργήσῃ, ἐκτὸς τῆς ἀντιλήψεως τῶν Ἑλλήνων, ὅτι ἡ Ἐθνικὴ ὑπόστασις εἶναι ἀδιασπᾶστος ἠνωμένη με τήν ἠθικὴν καὶ ὕλικὴν ἐκάστου ὑπαρξιν.

Κηρύξαντες οἱ Ἕλληνες, ὅτι θά δημιουργήσουν ἡ Ἑλλάδα ἐλευθέραν, ἢ νεκροταφεῖον, καθώρισαν ἀπολύτως τὰς μελλούσας

πράξεις καὶ τήν ἀπόφασιν ταύτην οὐδέποτε μετεῴαλον. Μόνον λοιπὸν ὁ ἀναλογιζόμενος τήν ἀπόφασιν ταύτην δύναται νά ἀντιληφθῆ πῶς συνετελέσθη τὸ θαῦμα τῆς δημιουργίας τοῦ ἐπαναστατικοῦ στόλου, τοῦ όποίου τήν συμβολὴν εἰς τήν τελικὴν νίκην νομίζομεν περιττὸν νά τονίσωμεν.

Ποῖοι δέ ὑπῆρξαν οἱ οἰκονομικοὶ πόροι, ἐπὶ τῶν όποίων ἐβασίσθησαν οἱ Ἕλληνες; Κρατικὸς προϋπολογισμὸς θεβαίως ὑπάρχει εἰς ὑφιστάμενα κράτη, ἀλλὰ ἡ Ἑλλάς οὐδεμίαν κρατικὴν ὀργάνωσιν διέθετε· ὅθεν τὰ πάντα ἐξήρτησεν ἀπὸ τῆν Θείαν Πρόνοιαν καὶ τήν φιλοπατρίαν τῶν οἰκονομικῶς εὐρώστων ὁμοφύλων. Καὶ εὐτυχῶς εἰς τὰς προσδοκίας των δέν διεψεύσθησαν. Οἱ Ἕλληνες ἔμποροι καὶ πλοιοκτῆται διέθεσαν περιουσίας ὀλοκλήρους, ἀλλ' αἱ ἀνάγκαι τοῦ Ἄγῶνος ἦσαν τόσον μεγάλαι, ὥστε τὰ χορηγηθέντα, καὶ ἂν καλῶς διεχειρίζοντο αὐτά, ἦτο ἀδύνατον νά ἐπαρκέσουν, αἱ δέ στερήσεις τὰς όποίας ὑπέστησαν εἶναι ἀδύνατον νά ἀποδοθοῦν με ψυχροὺς λόγους. Ὁ μελετῶν τὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς στερήσεις καὶ τήν πείναν τῶν Ἑλλήνων, δέν δύναται νά συγκρατήσῃ τὰ δάκρυά του.

Εἴπομεν ἀνωτέρω, ὅτι καὶ ἂν καλῶς διεχειρίζοντο τὰ χρήματα, καὶ τοῦτο, διότι ἐλέγχθη ὅτι ἡ διαχείρισις τῶν κοινῶν κατὰ τούς χρόνους ἐκείνους δέν ὑπῆρξεν ἡ πρέπουσα. Ἐπειδὴ τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι συνδεδεμένον με τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς διοικήσεως καὶ ἀρχηγίας τοῦ Ἄγῶνος, νομίζομεν, ὅτι δέν δύναται νά ἐξετασθῆ κεχωρισμένως, ἀλλὰ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐλλείψεως ἰθυνούσης ἀρχῆς κατὰ τήν διεξαγωγὴν τοῦ Ἱεροῦ Ἄγῶνος.

Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς διοικήσεως πολλὰ ἐγράφησαν καὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἱστορικῶν καὶ ὑπὸ τῶν ξένων καὶ ἡ αἰτία τῆς κακοδιοικήσεως κατὰ τούς χρόνους ἐκείνους ἀνεζητήθη πολλάκις ἐκεῖ, ὅπου δέν ὑπῆρχε, καὶ ἀπεδόθησαν εὐθῦναι καὶ κατηγορίαι εἰς τούς οὐδὸλως ἢ ἐλάχιστα ἐνόχους.

Ἐπειδὴ πρόκειται διὰ τὸ πλέον σημαντικὸν κεφάλαιον τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐπαναστάσεως, θεωροῦμεν ἀναγκαίαν τήν δι' ὀλίγων ἐπισκόπησιν αὐτοῦ.

Ἡ μεγαλυτέρα τῶν δυσκολιῶν, τὰς όποίας εἶχε νά ἀντιμετωπίσῃ ὁ ἐπαναστατημένος Ἑλληνισμὸς, ἦτο ἡ ἔλλειψις διοικήσεως.

Ἡ συμβίωσις ἀνθρώπων ἄνευ καθιερωμένων νόμων καὶ θεσμῶν εἶναι ἀδύνατος. Προκειμένου μάλιστα περὶ ἀγωνιζομένου

Ἔθνους ἢ διοικήσεις ἔπρεπε νὰ εἶναι ἰσχυρὰ καὶ αὐστηρῶς συγκεντρωτικὴ, ἢ δὲ συμβολὴ τῆς ἰσχυρᾶς προσωπικότητος κατὰ τὰς στιγμὰς αὐτὰς δύναται νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς θεῖον δῶρον.

Ἄτυχῶς κατὰ τὸν μακροχρόνιον Ἀγῶνά του ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἀνεῦρε τὴν ρωμαλεὰν μορφήν, τῆς ὁποίας εἶχεν ἀνάγκην καὶ τοῦτο, διότι κατὰ τὰς στιγμὰς τῆς ὑπερόχου ἐκείνης Ἑθνικῆς ἐξάρσεως μετὰ τῶν ἀρετῶν τοῦ Ἔθνους ἀνεφάνησαν ἐκ παραλλήλου καὶ ὄλαι αἱ κακίαι τῆς Φυλῆς, πρώτη δὲ ἡ ἀείποτε ἐν Ἑλλάδι ἐνδημοῦσα φιλοπρωτία καὶ ἡ ἀπότοκος αὐτῆς δημαγωγία.

Ὁ μέγας ἱστορικὸς τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, ἐξετάζων τὰ αἷτια τῆς παρακμῆς τῶν Ἀρχαίων Ἑλληνικῶν Πολιτειῶν, θεωρεῖ ὡς κυρίαν αἰτίαν τοῦ προώρου μαρσαμοῦ αὐτῶν τὴν φιλοπρωτίαν καὶ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους.

Οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 διατηροῦντες τὰς ἀρετὰς τῶν προγόνων, διετήρησαν ἀτυχῶς καὶ ὄλα τὰ ἐλαττώματα, τὰ δὲ ἀποτελέσματα τῶν περὶ Ἀρχῆς διενέξεων ὀλίγον ἔλειψε νὰ εἶναι μοιραῖα καὶ ἀνεπανόρθωτα.

Ἐξοχος Νεοέλλη, ὁ ὁποῖος ἐπιτυχέστατα ἐθεράπευσε τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ τὴν ἱστορίαν, ὁ ἀείμνηστος Ἀλέξανδρος Μαζαράκης Αἰνιάν, ἀγορεύων ἐν ἔτει 1937 εἰς πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἐξέφρασε τὴν πεποιθήσιν, ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἠδύνατο καὶ δι' ἰδίων καὶ μόνον δυνάμεων νὰ ἀπαλλαγοῦν τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ, ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ἐν ἀγαστῇ συμπνοίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ διεξαγωγῆς τοῦ Ἀγῶνος, πειθαρχούντων πάντων εἰς ὑπερτάτην τινὰ Ἀρχήν, συντονίζουσαν τὰς πολεμικὰς προσπάθειας.

Τὴν σημασίαν τῆς ἐνιαίας διοικήσεως, ἢ ὁποία θὰ ἠδύνατο, καλῶς διαχειριζομένη τὰ πενιχρὰ μέσα, νὰ φέρῃ τὸν Ἀγῶνα εἰς αἴσιον πέρας, καλῶς ἀντελήφθησαν οἱ Ἕλληνες. Ἐὰν δὲν κατάρθωσαν νὰ ἀνεύρουν τὸν ἰθύνοντα νοῦν καὶ ἐὰν δὲν ἀνευρέθησαν σιθαραὶ χεῖρες νὰ ἀναλάβουν τὸ πηδάλιον τοῦ χειμαζομένου ἐθνικοῦ σκάφους, τοῦτο δὲν ὀφείλεται οὔτε εἰς λειψανδρίαν, οὔτε εἰς τὸ ὅτι οἱ ἀγωνισταὶ δὲν κατνόησαν τὴν ἀνάγκην τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας. Ἡ αἰτία τῆς ζοφερᾶς εἰκόνας, τὴν ὁποίαν πολλάκις κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος ἐπαρουσίασαν, ὀφείλεται εἰς τὸν μοναδικὸν λόγον, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδυνήθησαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, νὰ φανοῦν ἀνώτεροι τῆς ἰδίας αὐτῶν φύσεως.

Ἐλέχθη μεθ' ὑπερβολῆς, ὅτι ὁ ἐγωϊσμὸς καὶ ἡ μικροφιλοδοξία μερικῶν ἀγωνιστῶν, ἀδυνατούντων νὰ ἐξαρθοῦν εἰς τὸ ὕψος τῶν περιστάσεων, ἐπέφερε τὰ δεινὰ τῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος ἐμφυλίων διενέξεων.

Τὴν ἀντίληψιν ταύτην πρέπει νὰ τὴν θεωρῶμεν ἄδικον καὶ διὰ νὰ ἀποδειχθῆ ἢ πλάνη, ἅς ἐπιτραπῆ θραχεῖα ἀνασκόπησις τῶν προσπαθειῶν, τὰς ὁποίας κατέβαλον οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες πρὸς συνένωσιν τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν δυνάμεων τοῦ Ἔθνους.

Συγχρόνως μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ Ἀγῶνος καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τῶν Καλαμῶν συνεκροτήθη ἡ Μεσσηνιακὴ Γερουσία, Σῶμα μετὰ καθαρῶς τοπικὸν χαρακτήρα, ἐπιφορτισμένον μετὰ τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου ἐκείνου. Τὴν 26ην Μαΐου τοῦ 1821 οἱ Πρόκριτοι τῆς Πελοποννήσου συνήλθον εἰς τὴν Μοῦνην τῶν Καλτεζῶν πλησίον τῆς Τριπόλεως καὶ ὑπέγραψαν πρᾶξι, διὰ τῆς ὁποίας ἰδρύετο Πελοποννησιακὴ Γερουσία καὶ ἀνεγνωρίζετο ὡς ἀρχιστράτηγος ὁ Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης. Αἱ ἀρμοδιότητες τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας καθωρίζοντο ἐκ τῆς κατωτέρω παραγράφου τῆς πράξεως ταύτης, τῆς ὁποίας ἀναφέρομεν ἀπόσπασμα καὶ ἥτις ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον δημόσιον ἔγγραφο τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

«Τοὺς διορίζομεν διὰ νὰ παρευρίσκωνται μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου κοινοῦ ἀρχιστρατήγου μας Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, καὶ πάντες οἱ ἄνωθεν ἐπέχοντες τὴν γερουσίαν ὄλου τοῦ δήμου τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου, προηγουμένου τῆς ἐνδοξότητος του, νὰ συσκέπτωνται, νὰ προβλέπωσι καὶ διοικῶσι καὶ κατὰ τὸ μερικὸν καὶ κατὰ τὸ γενικὸν ἀπάσας τὰς ὑποθέσεις, διαφορὰς καὶ πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τὴν κοινὴν εὐταξίαν, ἀρμονίαν, ἐξοικονομίαν τε καὶ εὐκολίαν τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος μας καθ' ὅποιον τρόπον ἢ Θεία Πρόνοια τοὺς φωτίσει καὶ γνωρίσωσιν ὠφέλειαν ἔχοντες κατὰ τοῦτο κάθε πληρεξουσιότητα, χωρὶς νὰ ἡμπορῆ τινὰς νὰ ἀντιτείνῃ ἢ νὰ παρακούσῃ εἰς τὰ νεύματα καὶ διαταγὰς των.

Καὶ τοῦτο τὸ ὑπουργημὰ των καὶ ἡ ἡμετέρα ἐκλογή θέλει διατρέξει καὶ θέλει ἔχει τὸ κύρος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτιάς καὶ δευτέρας κοινῆς σκέψεως...».

Ἡ ἐξουσία ἢ ὁποία ἐδόθη πρὸς τὴν Πελοποννησιακὴν Γερουσίαν ἦτο ἀκαθόριστος, ἀλλὰ ἡ χρῆσις αὐτῆς ἐγένετο λίαν λελογισμένη καὶ συνετὴ πρὸς μεγάλην τιμὴν τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων.

Τὴν 12ην Ἰουνίου ἔφθασεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Βερβένων, ὅπου ἡ ἔδρα τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, ὁ Δημήτριος Ὑψηλάν-

της. Εὐθύς ἀνέγνωσε γράμματα τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς Πελοποννησίους· ἐπίσης δὲ καὶ γράμματα τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχῆς πρὸς τοὺς ἰδίους ἀπευθυνόμενα, καθόσον οἱ Πελοποννήσιοι ἠγνόουν αὐτὸ τὸ ὁποῖον καλῶς ἐγνώριζεν ὁ Ὑψηλάντης, ὅτι δηλαδὴ τὰ περὶ Ὑπερτάτης Ἀρχῆς ἦτο ἓνας ἀπλοῦς μῦθος. Ἐν ὄνοματι λοιπὸν τοῦ μύθου τούτου καὶ κατ' ἐντολήν τῆς ἀνυπάρχτου Ἀρχῆς ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ἐζήτησε τὴν διάλυσιν τῆς Γερουσίας καὶ τὴν εἰς χεῖράς του συγκέντρωσιν πάσης ἐξουσίας. Τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ἀπέκρουσαν οἱ Πρόκριτοι, ἐδήλωσαν δὲ εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ὅτι τοῦ παραχωροῦν τὴν Προεδρίαν τῆς Γερουσίας καὶ ὑπεσχέθησαν, ὅτι εἰς οὐδεμίαν ἐνέργειαν θὰ προέβαινον ἄνευ τῆς συγκαταθέσεώς του.

Ἀτυχῶς κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην περίστασιν ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης δὲν ἐπέδειξε πολιτικὴν δεξιότητα, ἀνάλογον πρὸς τὴν κατὰ τὰς μάχας ἐπιδειχθεῖσαν ἀνδρείαν. Ἀπήτησε τὴν εἰς χεῖράς του συγκέντρωσιν πάσης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ ἤθελε νὰ εἶναι ἐν Ἑλλάδι, ὅτι ὁ ἀδελφός του ἐν τῇ Βλαχομολδαθίᾳ. Καὶ εἰς τοῦτο συνίσταται ἡ πλάνη του· ἐνόμιζε δηλαδὴ ὅτι ἦτο δυνατὸν ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος καὶ ὡς διὰ μαγείας νὰ ἐξελιχθοῦν εἰς πειθαρχικοὺς στρατιώτας ἄνδρες, ὅπως ὁ ἀρχηγὸς τῶν Μανιατῶν, λαοῦ ἐνόπλιως ἀντιστάντος εἰς τὰς διαθέσεις τῆς κραταιᾶς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης, τὸν ὁποῖον δὲν κατάρθωσε νὰ δαμάσῃ οὐδὲ ὁ πανοῦργος Ἀλῆς τῶν Ἰωαννίνων καὶ ὅπως ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὅστις ἀπὸ τοῦ δωδεκάτου ἔτους τῆς ἡλικίας του διῆγε μὲ τὸ καριοφίλι ἀνὰ χεῖρας, ὁ γόνος τῆς οἰκογενείας, τῆς ὁποίας κανὲν ἀρσενικὸν μέλος δὲν ἀπέθανεν φυσιολογικῶς καὶ εἰς τὴν κλίνην του.

Δυσηρεστημένος διὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς ἀνεδαφικῆς ταύτης ἀπαιτήσεώς του ὁ Ὑψηλάντης ἐγκαταλείπει τὸ στρατόπεδον καὶ κατευθύνεται πρὸς Καλάμας. Μέγα μέρος τοῦ στρατοῦ, ὁ ὁποῖος εἶδε τὸν Ὑψηλάντην ὡς Μεσσίαν, ἀποδίδει τὰς εὐθύνas εἰς τὴν Γερουσίαν, στρέφεται ἐναντίον αὐτῆς καὶ οὕτω ἀρχίζουν αἱ διενέξεις, αἱ ὁποῖαι ἐπέπρωτο νὰ ἔχουν μοιραίας συνεπειάς διὰ τὸν Ἀγῶνα, καθότι παρακληθεῖς ὑπὸ φίλων του ἐπιστρέφει ὁ Ὑψηλάντης, ἀναλαμβάνει μέρος τῆς διοικήσεως, ἐνῶ ὑπῆρχεν ἐκ παρᾶλλήλου ἀντιστρατευομένη αὐτὸν πάντοτε ἡ Γερουσία.

Κατὰ τὰ προσεχῆ ἔτη καὶ Ἐθνικαὶ συνελεύσεις ἐπραγματοποιήθησαν καὶ συνταγματικοὶ ὀργανισμοὶ ἐδημοσιεύθησαν καὶ

πολλὰς ἐν γένει προσπαθείας κατέβαλον οἱ Ἕλληνες, διὰ νὰ ἐξασφαλίσουν χρηστὴν καὶ ἐπωφελῆ διὰ τὸ Ἔθνος διοίκησιν· πᾶσαι ὁμως αἱ προσπάθειαι αὗται ἀπέβησαν ἄκαρποι· τραγικὰ δὲ ὑπῆρξαν τὰ ἀποτελέσματα διὰ τὸ ἀγωνιζόμενον Ἔθνος. Ὅτι ἐδημιούργει τὸ μαχόμενον Ἔθνος κατέστρεφεν ἡ ἀπουσία χρηστῆς διοικήσεως. Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ κραυγὴ: «Φιλέλληνες σώσατε τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας».

Διὰ τὰ θλιβερά γεγονότα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ἐπιρρίπτωνται εὐθύναι εἰς τὸ Ἐπαναστατημένον Ἔθνος. Ἐγένετο ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ. Ὁ ἀμφιβάλλων ἄς ἀναλογισθῇ τὴν τύχην τοῦ πρώτου Κυβερνήτου. Ἐκλήθη εἰς τὴν ἐξουσίαν οὐχὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης, ἀλλὰ ὅταν ἡ Ἑλλάς εἶχε μεταβῆ ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Ἀνεγνωρίσθη παρ' ὄλων τῶν Ἑλλήνων διὰ τὰ μοναδικὰ ἀληθῶς πολιτικά του προσόντα καὶ τὴν σπανίαν μόρφωσίν του. Παρὰ τὸ κύρος ὁμως τὸ ὁποῖον διέθετε, παρὰ τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ὀριμότητα, ἤρκεσε μικρὰ ἀψυχολόγητος ἐνέργεια αὐτὸν μὲν νὰ ὀδηγήσῃ προῶρος πρὸς τὸν τάφον ἐπὶ μεγίστη ζημίᾳ τοῦ Ἔθνους, ἄνδρας δέ, πλείστας ὑπηρεσίας πρὸς τὴν Πατρίδα προσενεγκόντας, ὑπεχρέωσε νὰ κατέλθουν εἰς τάξιν ἐκτελεστοῦ καὶ φονέως.

Τοῦτο καὶ μόνον τὸ γεγονὸς τοῦ φόνου τοῦ Κυβερνήτου εἶναι, νομίζομεν, ἄρκετὸν νὰ καταδείξῃ τὰς δυσχερείας τῆς διοικήσεως τοῦ Ἐπαναστατημένου Ἔθνους.

Οἱ Ἕλληνες τοῦ 1821 καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκανθώδους ζητήματος τῆς διοικήσεως ἔπραξαν πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ πράξουν. Διὰ τὰς δυσχερείας δὲ τὰς ὁποίας συνήνησαν πρέπει νὰ μᾶς εἶναι ἔτι μᾶλλον συμπαθεῖς.

Γνώρισμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ἀπετέλεσεν ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὰ εὐγενῆ ἰδεώδη, διὰ τῶν ὁποίων λαμπρύνονται οἱ λαοὶ καὶ μεγαλοουργοῦν αἱ Πατρίδες.

Καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα οἱ Ἕλληνες ἐξεδήλωσαν πάντα τὰ χαρακτηριστικά, τὰ προδίδοντα λαὸν μὲ φρόνημα ὑψηλὸν καὶ ἀρετὴν ἐπίζηλον. Ἡ ρώμη τῆς Ἐθνικῆς φυσιογνωμίας πολλάκις ἐξεδηλώθη καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον, ἡ Ἐθνικὴ ὁμως ἀνάτασις ἡ σημειωθείσα τὸ 1821 ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι εἶναι ἀνωτέρα πάσης προηγουμένης, διότι ἐνῶ οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐκλήθησαν νὰ διαφυλάξουν κινδυνεύου-

ΕΟΡΤΗ ΛΙΠΕΡΤΗ

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΙΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΕΠΟΚ κ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΙ ΕΙΣ ΤΗΝ
ΜΟΥΣΙΚΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗΝ ΕΟΡΤΗΝ ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΛΙΠΕΡΤΗ ΕΝ ΤΩΙ ΘΕΑΤΡΩΙ «ΡΟΓΙΑΛ» ΤΗΝ 22. ΜΑΪΟΥ 1955

Ὁ Ἑλληνικὸς Πνευματικὸς Ὀμιλος Κύπρου ὠργάνωσε τὴν σημερινὴν ἑορτὴν εἰς μνήμην τοῦ ποιητοῦ Δημητρίου Λιπέρτη, τὴν ἴδρυσιν προτομῆς τοῦ ὁποίου ἐν Λευκωσίᾳ ἀπεφάσισεν οὗτος πρότινος χρόνου ὡς ἐλαχίστην ἔνδειξιν τιμῆς καὶ εὐγνωμοσύνης τοῦ παγκυπρίου κοινοῦ πρὸς αὐτόν, τὸ ἐκλεκτὸν τοῦτο τέκνον τῆς νήσου μας.

Ὀλίγα πνευματικὰ μορφαὶ τῆς Κύπρου κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους κατέκτησαν τὸ παγκύπριον κοινὸν τόσον ὅσον ἡ μορφή τοῦ Δημητρίου Λιπέρτη. Τὸ ὄνομά του φέρεται εἰς τὸ στόμα πάντων καὶ θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ κυριαρχῇ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου μας καὶ τώρα καὶ εἰς τὸ μέλλον. Οὕτω μεταβάλλεται ὁ ποιητὴς οὗτος ὑπὸ τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς λέξεως εἰς κλασσικὸν διὰ τὴν νήσόν μας ποιητὴν, παρ' ὅλον ὅτι κλασσικὸς ὑπὸ τὴν στενὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως ὡς ποιητὴς δὲν εἶναι. Ἡ ποίησις τοῦ Λιπέρτη διὰ τὸ παγκύπριον κοινὸν ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστην ἐπιτυχίαν τῆς συγχρόνου Κυπριακῆς πνευματικῆς παραγωγῆς. Διὰ τοῦτο ἡ σημερινὴ συγκέντρωσις ἔχει διπλοῦν χαρακτήρα. Πρῶτον μὲν νὰ τιμῆσῃ διὰ τοῦ λόγου τὸν ἐκλεκτὸν μας ποιητὴν καὶ νὰ δώσῃ ἔκφρασιν εἰς συναισθήματα ἀγάπης καὶ ἐκτιμῆσεως πρὸς αὐτόν, τὰ ὁποῖα κατέχουσι πάντα Κύπριον. Δεύτερον νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπαρχὴ ἐξορμήσεως πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἀποφάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Πνευματικοῦ Ὀμίλου Κύπρου, νὰ ἰδρῦσῃ, ὡς εἶπον, τὴν προτομὴν του ἐν Λευκωσίᾳ διὰ παγκυπρίων ἐράνων. Ἐλπίζομεν ὅτι τόσον ὁ πρῶτος ὅσον καὶ ὁ δεύτερος σκοπὸς θὰ εὕρωσι τὴν ἐνδεδειγμένην ἀπήχησιν παρὰ τῷ παγκυπρίῳ κοινῷ. Διότι μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς προτομῆς τοῦ ἔθνικοῦ μας ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, ἡ ὁποία ἐπραγματοποιήθη πρότινος χρόνου διὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ὀμίλου μας καὶ χάρις εἰς τὴν συμπαραστάσιν τοῦ παγκυπρίου κοινοῦ, ἐπιτακτικῇ προέβαλλε κατὰ τὴν ἀντίληψίν μας ἡ ἀνάγκη, ἵνα παρὰ τὸ ἕτερον ἐκλεκτὸν τέκνον τῆς Κύπρου, τὸν Βασίλην Μιχαηλίδην, τὸν ὁποῖον ἐτίμησεν ἡ Λεμεσός, τιμηθῇ ὁ Δημήτριος Λιπέρτης, ὁ ὁποῖος εἶναι καθ' αὐτὸ ἐκπρόσωπος τῆς κυπριακῆς ζωῆς καὶ τῆς κυπριακῆς ψυχῆς, τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἠθῶν αὐτῆς.

Τί εἶναι ὁ Λιπέρτης διὰ τὴν Κύπρον, θὰ ἀναπτύξῃ ὁ κύριος ὀμιλητὴς τῆς σημερινῆς ἑορτῆς, ὁ ἐν τῷ Παγκυπρίῳ Γυμνασίῳ εὐπαί-

δευτος ὑποδιευθυντής κ. Χρ. Παπαχρυσόστομου εὐγενῶς ἀναλαβὼν τὸ ἔργον τοῦτο. Δείγματα τῆς ποιήσεώς του θὰ δώσωσιν ἔπειτα εἰς ἡμᾶς αἱ εὐγενῶς ἀναλαβοῦσαι τὴν ἀπαγγελίαν ποιημάτων του κυριακαὶ καὶ δεσποινίδες. Πῶς ἐν τέλει ἡ ποίησις τοῦ Λιπέρτη δύναται νὰ ἀποτελέσῃ πηγὴν ἐμπνεύσεως πρὸς μουσικὰς συνθέσεις θὰ μᾶς δείξῃ ἡ ἐκτέλεσις τοιούτων συνθέσεων ὑπὸ τῆς ὀρχήστρας καὶ μελῶν τῆς χορωδίας τοῦ μουσικοῦ συλλόγου «Μότσαρτ» ἀσμένως ἀνταποκριθέντων εἰς τὴν παράκλησίν μας. Πάντας εὐχαριστοῦμεν θερμῶς διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν τῶν εἰσφορὰν, ἰδιαιτέρα δὲ διὰ τὴν οὕτω παρεχομένην ἠθικὴν πρὸς ἡμᾶς ἐνίσχυσιν, ἄνευ τῆς ὁποίας ὁ ἐπιδιωχθεὶς, ὡς ἀνωτέρω διεγραφή, διπλοῦς σκοπὸς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῇ. Θερμότερα ὡσαύτως εὐχαριστοῦμεν τὴν διεύθυνσιν τῶν Κινηματογραφικῶν Ἐπιχειρήσεων «Λουκούδι» διὰ τὴν δωρεάν παραχώρησιν τοῦ θεάτρου «Ρόγιαλ» πρὸς τέλει τῆς σημερινῆς ἑορτῆς.

Κατερχόμενος τοῦ θήματος καὶ παραδίδων τοῦτο εἰς τόν, ὡς εἶπον, κύριον ὀμιλητὴν κ. Χρ. Παπαχρυσόστομου θερμὴν ἀπευθύνω ἔκκλησιν πρὸς πάντας τοὺς συμπολίτας καὶ συμπατριώτας μας νὰ ἐνισχύσωσιν ὕλικῶς καὶ ἠθικῶς τὴν προσπάθειάν μας, ἵνα ἡ προτομὴ τοῦ ποιητοῦ μας καλλιμάρμαρος στηθῇ τὸ συντομώτερον εἰς τὴν πόλιν, τὴν ὁποίαν κατ' ἐξοχὴν ἠγάπησεν ἐκεῖνος, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔζησεν, ἔδρασε καὶ προσέφερε τὸν ἑαυτὸν του. Συγχρόνως ἐπὶ τῇ σημερινῇ εὐκαιρίᾳ ἐκφράζω διάπυρον εὐχὴν, ἵνα καὶ τὰ νεώτερα ἐκλεκτὰ τέκνα τῆς μικρᾶς μας πατρίδος, ἀποτελούσης ἀναπόσπαστον τμήμα τῆς μεγάλης ἑλληνικῆς μας πατρίδος, τὰ ὁποῖα συνεχίζουν τὸ πνευματικὸν ἔργον τῶν παλαιότερων, εὐρίσκωσι πάντοτε τὴν ἠθικὴν ἐνίσχυσιν, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖται πρὸς καλλιέργειαν τοῦ ὕψηλοῦ καὶ τοῦ ὠραίου, ἵνα γνωρίσῃ ἡ νῆσός μας πνευματικὴν ἀκμὴν, τῆς ὁποίας εἶναι αὕτη πραγματικῶς ἀξία. Εἶναι ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ προσβλέψῃ ἡ κοινωνία μας μὲ στοργὴν πρὸς πάντας τούτους τοὺς ἐργάτας τοῦ πνεύματος καὶ τοὺς δημιουργοὺς πραγματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ ἐκδηλώσῃ ἐμπράκτως τὴν ἐπιβεβλημένην στοργὴν καὶ ἐκτίμησιν.

Διότι ὁ πνευματικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ζῆ αἰωνίως, ἐνῶ ἡ ὕλη χάνεται εἰς τὰ θάθη τῆς ἀθύσσου καὶ τοῦ παρελθόντος.

ΧΡΙΣΤ. ΠΑΠΑΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΛΙΠΕΡΤΗΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

ΤΙ ΕΙΝΑΙ Ο ΛΙΠΕΡΤΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ¹⁾

Ὁ ποιητής εἴτε μέγας ἐπικός θάρδος εἶναι, εἴτε θαυὸς στοχαστὴς τῶν περασμένων καὶ τῶν τωρινῶν, εἴτε θαυὸς ὄραματιστὴς τῶν μελλομένων, εἴτε συναισθηματικὸς τραγουδιστὴς τῶν προσωπικῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ἀνησυχιῶν καὶ τῶν συγκινήσεων τοῦ ἔθνους τοῦ καὶ τοῦ καιροῦ τοῦ, εἶναι ἀπαραίτητα ὁ κήρυκας, ὁ ζωγράφος, ὁ δάσκαλος, ὁ ἠθικός καὶ πνευματικὸς καθοδηγητὴς τῶν γύρω τοῦ. Τὲς σύγχρονες ἀξίες, τὰ σύγχρονα προβλήματα, τὲς σύγχρονες κατευθύνσεις εἶναι ἀνάγκη νὰ τὲς ἀντικρῦσει ὀρθά, νὰ τὲς ἐκτιμήσει, νὰ τὲς κάμει τραγούδι, πίνακα, κήρυγμα, δράμα, ὑπόθεκη, καὶ νὰ τὲς προβάλλει στοὺς γύρω τοῦ.

Ἄν ὁ κύκλος τῆς ἔμπνευσης καὶ τῆς ἐπίδρασής τοῦ ξεπερνᾷ τὰ ὄρια τῆς πατρίδας τοῦ, γίνεται παγκόσμιος, ἂν μένει μέσα στὰ ὄρια τοῦ ἔθνους τοῦ γίνεται ἐθνικός, κί' ἂν μὲ τὸ θάνατό τοῦ πεθαίνει καὶ τὸ ἔργο τοῦ, δὲ μένει παρὰ φωτεινὸ μετέωρο, πού, ἀφοῦ λάμψει προσωρινά, σθῆται ὀριστικά.

Στὴ δευτέρα τάξη μπορεῖ νὰ καταταχθεῖ ὁ Λιπέρτης. Ὁ κύκλος τῆς ἔμπνευσης καὶ τὰ ὄρια τῆς ποιητικῆς τοῦ ἐπίδρασης δὲν ἐπεκτείνονται πρὸ ἔξω ἀπὸ τὸ Νησί τοῦ. Εἶναι ποιητὴς ἰδιωματικὸς, γράφει στὸ καθαρὸ Κυπριακὸ ἰδίωμα, καὶ συγκινεῖται ἀποκλειστικά καὶ μόνο ἀπὸ τὰ γεγονότα, τὲς ἀξίες καὶ τοὺς ἀνθρώπους πού ζοῦν καὶ κινοῦνται γύρω τοῦ καὶ μέσα στὴν ἐποχὴ τοῦ. Τὰ μέγαρα πνευματικά καὶ κοινωνικά προβλήματα, ἡ πάλη τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, οἱ μεγάλες ἰδεολογικὲς ἀναστατώσεις καὶ ἡ σύγχρονη κοσμολογικὴ ἀναδημιουργία πού συντελεῖται γύρω τοῦ δὲν τὸν ἀνησυχοῦν. Ἡρεμὸς μὲ τὴ βιβλικὴ γαλήνη διάχυτη στὴ μορφή ὅσο καὶ στὴ ψυχὴ, προσκολλημένος στὸ περιβάλλον τοῦ Κυπριακοῦ χωριοῦ, λάτρης τοῦ ἀγροτικοῦ περιβάλλοντος, εἰλικρινὴς ἐκτιμητὴς τῶν ἀξιῶν πού ζοῦν γύρω τοῦ, ἀμείλικτος περιφρονητὴς κάθε τάσης πού ἐπιδιώκει νὰ ἀνατρέψει τὰ παλιά, συντηρητικὸς στὰ αἰσθήματα, τὲς σκέψεις, τὲς πεποιθήσεις καὶ τὸν τρόπο ζωῆς, ὁ Λιπέρτης εἶναι ὁ γνησιώτερος ἀντιπρόσωπος τοῦ Κυπρίου τῆς προπολεμικῆς ἐποχῆς, πού δὲν εἶχε διαφθεῖρει ἡ συχνὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν πόλη καὶ ἡ σωματειακὴ ζωὴ μὲ τὲς ἀμφίβολες διδασκαλίες καὶ τὰ προπαγανδιστικὰ φυλλάδιά της. Εἶναι ὁ πιστὸς καὶ καθολικὸς ὕμνητὴς μιᾶς ἐποχῆς, πού, ὅσο κί' ἂν ἔχει ἐξελιχθῆ, στὸ θάθος μένει πάντα ἡ ἴδια. Ὁ Κύπριος ἀγρότης, τὰ αἰσθήματά τοῦ, οἱ ἠθικὲς καὶ ἡθρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ, ἡ νοοτροπία τοῦ, τὰ ἔθνηκα τοῦ ὕνειρα, τὰ θουνά τοῦ νησιοῦ τοῦ, τὰ χωράφια, τὰ δένδρα, τὰ λουλούδια,

(1) Διάλεξη πού δόθηκε ἀπὸ τὸν Πνευματικὸ Ὁμιλο στὸ θέατρο «Ρόγιαλ» στὲς 22 Μαΐου 1955.

τά ζωά, γενικά όλες οι απόψεις της ζωής του Κυπριακού χωριού, στο βάθος, όσο κι' αν μερικές εκδηλώσεις των ανθρώπων έχουν μετασηματισθή, μένουν πάντα οι ίδιες.

Για' όλ' αυτά η επίδραση του Λιπέρτη στη ψυχή του Κυπρίου είναι πολύ έντονη. Δεν πρέπει όμως να νομισθεί πως η επίδραση του Λιπέρτη δεν απλώνεται και πιο έξω από την Κύπρο, στην Ελλάδα. Η Κυπριακή ψυχή που τραγουδεί ο ποιητής είναι μια πτυχή της Έλληνικής από τις πιο γνήσιες, που τραγουδώντας την ο ποιητής τόσο πιστά και με τόση θερμότητα δεν κάνει τίποτε άλλο, από το να την κάνει γνωστή και πιο έξω από την Κύπρο, στην ελεύθερη Ελλάδα. Έτσι η επίδραση του απλώνεται, αν όχι άμεσα μα έμμεσα, και στο έθνος του. Αν εξαιρέσει κανένας μερικές διαλεκτικές διαφορές, με τις οποίες εύκολα εξοικειούται ο άναγνώστης, τα ποιήματα του Λιπέρτη είναι αρκετά γνωστά στην Ελλάδα κι' εκτιμούνται εξαιρετικά σε μεγάλο κύκλο.

Στην Κύπρο, και σήμερα ακόμα, που η ποίηση κατάντησε είδος άσχετο με τη ζωή των πολλών, αν δεν εξυπηρετεί το τραγούδι και μάλιστα το κακής ποιότητας, η ποίηση του Λιπέρτη εξακολουθεί να ζει ανάμεσα στο λαό.

Ποιά είναι τα στοιχεία που την κάνουν τόσο αγαπητή στο λαό;

Αναμφισβήτητα η γλώσσα είναι ένα από τα στοιχεία αυτά. Ο Λιπέρτης έγραψε στο γνήσιο Κυπριακό ιδίωμα με μια ελευθερία και μια άνεση καταπληκτική. Κανένας ποιητής πριν απ' αυτόν δεν είχε χρησιμοποιήσει το Κυπριακό ιδίωμα εκτός από τον Μιχαηλίδη. Μα και του Μιχαηλίδη η παραγωγή ποσοτικά είναι περιορισμένη. Εκτός από την 9η Ίουλιού και τη Χιώτισσα, τα άλλα του ποιήματα στο Κυπριακό ιδίωμα είναι πολύ λίγα και κατώτερα μάλλον δοκίμια. Ο Λιπέρτης στο κεφάλαιο της γλώσσας δημιουργεί παράδοση. Πολύ λίγα στοιχεία θρήκε. Τα πιο πολλά τα δημιούργησε. Η συμβολή των ποιητάρηδων στο κεφάλαιο τουτο είναι πολύ περιορισμένη, γιατί ο κύκλος των θεμάτων που πραγματεύονταν είναι πολύ περιορισμένος και η πνευματικότητα με την οποία τ' αντικρύζουν πολύ χαμηλή· σχεδόν ανύπαρκτη. Στον Λιπέρτη οι λέξεις, οι φράσεις, ή όλη έκφραση, το χρώμα της γλώσσας, έχουν ένα τόνο έντελως προσωπικό. Ξεκινά βέβαια από το λαϊκό θησαυρό. Οι λέξεις υπάρχουν, ο ποιητής όμως τις διαλέγει, τις τοποθετεί σε σειρά ψυχολογική και καλαισθητική που να τονίζονται τα σημεία που πρέπει, και να επιτυγχάνεται και έξωτερική αρμονία υποβοηθητική της έσωτερικής. Όσο για το χρώμα, αυτό αποτελεί ένα απ' τα μυστικά του Λιπέρτη· είναι καθαρό αγροτικό, άβιαστο και δεν έχει τίποτε που να θυμίζει πόλη, γραφείο, σκέψη, προσπάθεια. Καμμιά ρητορική επιτήδευση. Όλα λέγονται άβιαστα, φυσικά και ώραία.

Ακόμα και στη μετρική καινοτομεί ο Λιπέρτης. Χρησιμοποιεί αναμφισβήτητα τους παραδομένους ρυθμούς της πανελληνιας ποίησης, μα χρησιμοποιεί, πρώτος αυτός από τους Κυπριούς ποιητές, τους τοπικούς Κυπριακούς ρυθμούς, που χρησιμοποιούν και οι ποιητάρηδες για λόγους προσαρμογής στις τοπικές λαϊκές μελωδίες (φωνές). Έτσι πολλά ποιήματα της πρώτης συλλογής, το κλάμαν, νήεν καεί ή σταλαμή, ο λωρός, ή άππωμένη, ή παρηγορά της μάννας, τάχιν της, στην Τουρτζιάν 1912 - 13, το τσιούριν το περιπλοκάδιν, τα μμάδκια της, και το λυρικό του άριστούργημα «Βρούττημαν ήλιου», είναι γραμμένα σε ιδιόρρυθμες, τετράστιχες στροφές με τον α' στίχο δεκαπεντασύλλαθο, τον β' και τον γ' όκτασύλλαθους, και τον δ' έπτασύλλαθο, όπως άπαιτεί ο ρυθμός πολλών λαϊκών Κυπριακών φωνών και ιδίως της Ακαθκιώτισσας.

Το σπουδαιότερο όμως στοιχείο, που κάνει τόσο λαϊκή την ποίηση του Λιπέρτη, είναι εκείνο που αποτελεί τον ουσιώδη της χαρακτήρα και το κύριο γνώρισμα της, το βουκολικό. Ο Λιπέρτης είναι πρώτ' απ' όλα ποιητής βουκολικός με την πλατειά σημασία του όρου. Γι' αυτό κι' ο λαός τον νοιώθει σα δικό του, γιατί θρίσκε στο τραγούδι του τον έαυτό του. Μα κι' ο μορφωμένος Κύπριος, ο άνθρωπος της πόλης, φεύγοντας τη ζάλη του γραφείου και τη σκουτούρα της πόλης, τις ψεύτικες άπολαύσεις και τις πλαστές εκδηλώσεις της ζωής της πόλης, μπορεί ν' ανασάνει στο αγροτικό περιβάλλο της ποίησης του Λιπέρτη, που τραγουδάει τα βουνά και τα χωράφια του χωριού, τα δένδρα του και τα λουλούδια του, τους ανθρώπους του και τη ζωή τους, την άφέλειά τους και τα άγνά τους αισθήματα. Γι' αυτό κι' ο Λιπέρτης άρέσει όχι μονάχα στο λαό μα και στους μορφωμένους, που βρίσκουν σ' αυτόν ό,τι θέλουν να έχουν.

Θ' άσχοληθούμε κάπως λεπτομερειακά με το κύριο χαοακτηριστικό της ποίησης του, το Βουκολικό ή άκριβέστερα το Άγροτικό στοιχείο, κι' ύστερα θα ρθούμε στην άξιολόγηση της προσωπικότητάς του μέσα στο πλαίσιο της πνευματικής, της κοινωνικής και της έθνικής ζωής της Κύπρου.

Αν εξαιρέσει κανένας μερικά λυρικά και μερικά πατριωτικά ποιήματα, η ποίηση του Λιπέρτη τόσο στα θέματα και στην πνοή όσο και στη μορφή είναι αγροτική. Η αφήγηση, ή περιγραφή, ή δραματικότητα, ο λυρισμός, και η γνωμολογία είναι τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά της μορφής της. Μια αφήγηση γεμάτη ζωντανία, εικόνες παρμένες από τη ζωή του χωριού, θυμοσοφία που λέει το βάθος των πραγμάτων χωρίς να φλυαρεί φιλοσοφικά. Μα η αφήγηση είναι στοιχείο συμπληρωματικό της περιγραφής που μαζί με τη δραματική μορφή είναι τα σπουδαιότερα μέσα της ποιητικής έκφρασης του Λιπέρτη. Είναι σ' αλήθεια άφθαστος στην

περιγραφή. Ἡ εἰκόνα του, τὸ ἐπίθετό του, ἡ ἔκφρασή του, ὁ χαρακτηρισμός του, ἡ ζωντάνια του, εἶναι ὁλότελα ἀγροτικά:

Τὸ κόσσινον ἐσέπαζεν τὰ τέσσερα μωρά της
τζίαι δκιαλοέτουν ἢ φτωσή γιά νά τὰ τσιυβερνήση
ἐποῦλεν πού τὴν νάκραν πκιὸν τζίαι τὰ χρυσαφικά της.
Ἐν ἔθελεν περίλυπα μιὰν ὥραν νά τ' ἀφήση
τζίαι πκιὸν ἐξενοδούλευκεν ἢ μαύρη στοὺ χωρκόν της

*Ἐτσι λοῆς ἐδκιάθαινεν ἢ μαυρογεννημένη
ἐτῶν τὴν τὰ πλύματα τοῦ πασανοῦ τζί' οἱ βρῶμοι.
Ἐξω ἐμαγκλαθίζετον τζί' ἔσσω ἦταν κλαμένη
ἀνάθεμαν τὴν ἀρφανιὰν τζίαι τὴν σιηρκὰν ἀκόμη.
Ὁδλλον τζί' ἐκακοπάθκιαζεν λλιον ψουμίν γιά νάβρη.
Ἦταν ἢ τύση τῆς φτωσιῆς τζίαι τούτης κάττα μαύρη.

**Ἡ τιμημένη, τ. Α, 22.*

Τὸ ἀγροτικὸ φόντο δὲν εἶναι μόνο ἐξωτερικὸ, περιγραφή. Ἐχει βάθος ἠθικὸ. Ὁ ποιητὴς συμμετέχει στὴ δυστυχία τῆς χήρας κι' ἐκφράζει τὴν συμμετοχὴ του μὲ τὸν τρόπο του. Πονεῖ πραγματικά γιά τὴν τύχη της καὶ ξεσπᾷ σὲ χαρακτηρισμοὺς γεμάτους πικρία καὶ ὀδύνη.

Ἡ δραματικότητα εἶναι τὸ δεύτερο κυριαρχικὸ στοιχεῖο στὴν ἔκφραση τοῦ Λιπέρτη. Οἱ διάλογοί του μεταξὺ παπποῦ καὶ ἐγγονοῦ, γαγιαῶς κι' ἐγγονῆς, πατέρα καὶ γιου, γέρου καὶ νέου εἶναι ὀλόκληρες δραματικὲς σκηνές, στὲς ὁποῖες εἴτε ἐξιστοροῦνται, εἴτε ζωγραφοῦνται τὰ σπουδαιότερα γεγονότα καὶ τὰ πιὸ φλέγοντα προβλήματα τῆς ζωῆς τῶν ἀγροτῶν. Κάποτε δὲ χρησιμοποιεῖ τὸν διάλογο, ἀλλὰ τὴν ὑποθήκη, ὅπου μὲ τὴν περιγραφή, τὴ συμβουλή καὶ τὸ χαρακτηρισμό, μᾶς δίνει ὀλόκληρη δραματικὴ σκηνή:

Πιάσε δουλειάν, βρὲ Χριστοφῆ, γιὰτὶ μὲ τὸ καθίσιν
Ἐν νά τὰ φᾶς μονοχρονοῦ
Κανεῖ χαρτίν τοῦ παιγνιδκιοῦ φαῖν πκίιν τζίαι τζοιμίσιν.
Τζί' ἐγίνης τ' ἀναγέλαστρον, γυιέ μου, τοῦ πασανοῦ.

Μέραν ποττέ σου μὲν ξαρκᾶς, γιὰτ' ἐν τζίαι δκιᾶ σου σιέριν
μῆτε σιμιιάζουν σε οἱ λᾶς.
τὸν δουλευτὴν ἐν π' ἀγαποῦν τζί' ὄι τὸν χασομέρη.
Μὲ τούντην ἀνατζιεφαλιὰν πῶσεις κατρατζυλᾶς.

*Ἀνανζιεμένος ἐν τζί' εἶσαι γιά νά μὲν πιάνης φτιάριν
κουινιάν, λιθέριν τζίαι κουσπίν.
Ἄφτονα σου, βρὲ Χριστοφῆ, εἶσαι τζίαι παλληκάριν
μάγκουμου τζίαι διπλόραχον! τζίαι νᾶκκον ἀντροπήν!

Ποτιτσιόνουσιν οἱ λᾶς σάν τύσει νά σὲ δοῦσιν
γιατ' ἐν λακτᾶς ὀλημερίς.
Ἐννα δακκάννεις τῶναν σου τζί' οδλλα νά σὲ πονοῦσιν,
ἄμ μὲν κροστῆς τῆς μάννας σου τωρᾶ πῶν ἀνωρίς.

**Ὁ Ἀναμάτης, τ. Α, 66*

Ἀγνότατος ἐπίσης καὶ πηγαῖος εἶναι ὁ λυρισμὸς του, καὶ πλουσιωτάτη ἢ γνωμολογία του.

Ἡ ποίηση τοῦ Λιπέρτη ἔχει ὄλα τὰ προτερήματα τῆς βουκολικῆς ποίησης τῶν Ἀλεξανδρινῶν χωρὶς καθόλου νᾶχει τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς μίμησης ἐκείνων. Οἱ ἥρωες τοῦ εἶναι Κύπριοι χωρικοὶ καὶ χωρικές, τόσο ζωντανοὶ καὶ πραγματικοί, πού νομίζεις ὅτι τοὺς ἀντέγραψεν ἐκ τοῦ φυσικοῦ. Κι' ὅμως εἶναι ἀποκλειστικὰ δικά του δημιουργήματα. Λέγοντας ἀντέγραψε δὲν ἐννοοῦμε τὸν ὄρο στὴν κυριολεξία, μὰ τὸν παίρνουμε στὴ σημασία. «Δημιούργησε μὲ θάση τὸ φυσικό».

Ὁ Λιπέρτης δὲν ἀντιγράφει δημιουργεῖ. Τὸ χωριό, οἱ ὁμορφιές του κι' ἡ ζωὴ του εἶναι ἢ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλεῖ τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲ φωτογραφίζει μὲ σκισάρει μονάχα γιά τὸ ὕλικὸ τῶν πινάκων πού θὰ ζωγραφίσει. Ἡ μεγάλῃ του ἐπιτυχία θρῖσκεται ἀκριβῶς σὲ τοῦτο· δὲ μεταφράζει οὔτε γλωσσικά, οὔτε πνευματικά, οὔτε αἰσθηματικά· μιλά, σκέπτεται καὶ νοιώθει ἀπ' εὐθείας ἀγροτικά.

Ἡ σειρὰ τῶν τύπων του εἶναι πλήρης. Ὅλες οἱ ἡλικίες, καὶ τὰ δυὸ φύλα, ὄλα τὰ ἐπαγγέλματα, ὄλοι οἱ χαρακτήρες ἀντιπροσωπεύονται στὴν ποίηση του. Ὁ γέρος, πού ἀντιπρόσωπεύει τὴν πείρα τῆς ζωῆς καὶ τοὺς θησαυροὺς τῆς στοργῆς γιά τὴν νεότητα, συμβουλεύει γιά ὄλα. Γιά τὴν ἀποφυγὴ τῆς ἀδικίας, γιά τὴν καλὴ χρῆση τοῦ πλοῦτου, γιά τοὺς κινδύνους τῆς ἀπερίσκεφτης ὁμορφιάς, γιά τὴν προκοπή, γιά τὰ παρεπόμενα τῆς σπατάλης, γιά τὲς ὑποχρεώσεις στὴν οἰκογένεια, γιά τὸ σεβασμὸ τῆς γυναίκας, γιά ὄλα ὅσα ἐξασφαλίζουν μιὰ ἡρεμῃ καὶ τιμημένη ζωὴ. Προτιμᾷ χίλιες φορὲς τὴ φτώχεια ἀπὸ τὸν πλοῦτο πού βασίζεται στὴν ἀδικία:

*Ἡ ἀρκοντιὰ καλὴ ἔνι, μὰ νᾶση δικοσύνη
μὲ τὴν ἀγάπην, τὴν τιμὴν, τὴν ἐλεημοσύνην.
Εἰ δὲ κανοῦ, ἄς μὲν ἔση ὁ ἄνθρωπος νά φᾶη
τζίαι νᾶνι ἀσπροπρόσωπος ὅπου σταθῆ τζίαι πάει.

**Ἡ ἀρκοντιὰ», τόμ. Α, 18*

Ἡ τιμὴ εἶναι τὸ πολυτιμότερο πρᾶγμα στὸν κόσμον κί' οἱ ἐπιβουλευτὲς τῆς, ἔρχεται καιρὸς, ποὺ μετανοιώνουν ντροπιασμένοι μπροστὰ στὴν ἠθικὴ ἀνωτερότητα τῆς τιμημένης.

Τζιένοι ποὺ κάμαν σίλιες δικὸ τροπιές νά τὴν πλανέσουν
τζαί συναγλύφουνταν τζαηρόν τζι' εἶπαν πολλὰ τοῦ νοῦ τους
παππεξωδικιὸν τῆς Δεσποινούς ξιχασκισμένοι ρέσσουν.
Ἐπίσκασαν πὼς ἐν ἦταν γεναίκα τοῦ σιερκού τους
γιατί ἐν ἔσειε ἡ τιμὴ ταίριν οἶλα τὸν ἥλιον
τζι' ἔλ λοαρκάξει τίποτες μὲ πλούτη μὲ θασίλειον.

Ἡ τιμημένη, τ. Α. 22.

Ἡ σπατάλη δὲν εἶναι ζήτημα προσωπικὸ ποὺ ἀφορᾷ μονάχα τὸν σπάταλο· εἶναι ζήτημα ἠθικὸ μὲ γενικώτερο χαρακτῆρα.

Τρώει τὸ δίτζιον τοῦ φτωχοῦ ὅποιος πελλοξοδικιάζει
ἐν ἐν δικόν του μανιχὰ τζιέινον πὼν παραπάνω.

«Μιὰ μάμμα τζαί μιὰ χάσκα, τ. Γ., 125

Ἡ οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου καὶ μονάχα μ' αὐτὴ ὁ ἀνθρώπος περνάει ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του εὐτυχισμένος. Χωρὶς αὐτὴ κανένας φίλος δὲν εἶναι πιστός. Ἀλήθεια πικρὴ, πραγματικὴ ὄμως.

Γιατί ἄμ μὲν ἔσειε τὸ πλάσμαν, ἐν τὸ ἀσκοπᾷ κανένας

χωρκανός, δικὸς τζιαί φίλος ἐν ἡ πούγκκα τοῦ πλασμάτου
τζιαί παρηορκὰ τζιαί ζήση, ὡς τὴν ὥραν τοῦ θανάτου.

Στὸν γυιόν μου, τ. Α., 28.

Ἡ ὁμορφιά χωρὶς τὴ σεμνότητα εἶναι στοιχεῖο ἀρνητικὸ ποὺ κλείνει πολλοὺς κινδύνους. Καλύτερα νὰ λείπει, ἂν πρόκειται νὰ ναι μόνη. Τῶνομα τῆς κόρης δὲν πρέπει νὰ φέρεται στὰ στόματα τοῦ κόσμου· προτιμότερος ὁ θάνατος.

Παινήσαι πᾶ στὰ κάλλη σου πάνω στὴν ὁμορφιά σου
Μμὰ τούτη ἐντζαί τρώεται, κόρη, μὲ τὸ κουτάλιν
Βλεπήθου τζι' ἐν μ' ἀρέσκουσιν τοῦν τὰ φερσίματά σου
Ἡ ὁμορφιά παιδάτσιν μου μου ξεσίππωτη σὰν ἐνι
Ἐν χάς κρεμμὸς τζι' οἱ θρένιμοι πὸ τούτην ποῦρίζουν.
Οἱ ρέπελοι κοντεύκουσιν τῆς νὰ δοῦν εἶνταν ποὺ θαίννει
νά τὴν πηλοβαρτσίσουσιν, μαζὶν τῆς νὰ παττίζουν.
Παρά νὰ θκάλεις ὄνομαν κακόν, μμὰ μὴ κακόν σου,
κάλλιον νὰ θκῆ τ' ἀμμάτιν σου τζαί νὰν τζι' ὁ θάνατός σου.

Στὴν κόρη μου, τ. Α., 15

Δὲν εἶναι μονάχα ἡ κόρη ποὺ πρέπει νὰ ναι φρόνιμη μὰ κί' ὁ νέος, κί' ὁ ἄνδρας. Ἡ προκοπὴ δὲν εἶναι μονάχα παθητικὴ ἀρετὴ, εἶναι καθῆκον στὰ παιδιὰ στὴ γυναίκα, στὸ γονιό, στὴν κοινωνία, στὸν ἴδιο τὸν ἀνθρώπο.

Τζιέινος ποὺ ἔσειε τζιαί παιδικιά, γεναίκαν, συλλοᾶται.
Ἐσειε παιδικιά τοῦ ἴσιου σου τζι' ἐν μ' ἀγροικᾶς τοῦ γέρου
τζαί παντουρίζεις τζι' ἔλλεσαι, καπρέυεις οὔλλη μέρου.
Ἐλίμπισες οὔλα τὴν ρκάν ποὺ λίμπισεν στὰ σῦκα
Μὲ τοῦν τες προκοπάδες σου μερόνυχτα ποὺ κάμνεις,
Ἐγίνηκες ποὺ σίδηρον τέλεια σαπανθρήκα.
Τζι' ἀντάν σου δικιῶ παραντζελλίεις, λαλεῖς μου μὲν μὲ λάμνεις
Μμὰ ν' ὁ γονιὸς ποὺ κάφκεται τζαί λυεῖ τζαί τιτσιρίζει.
για τὸ παιδὶν τ' ἀπρόκοπαν ὁ ξένος χαχχανίζει.

Ὁ νυκτοπάπιρος, τ. Α., 49

Οἱ κατηγορίες ποὺ λέγονται εἰς θάρους τῶν γυναικῶν εἶναι ἄδικες. Ρίζα τοῦ κακοῦ εἶναι ὁ ἄντρας. Ἡ γυναίκα σὰν ἀδύνατη παρασύρεται ἀπ' αὐτόν.

Πολλοὶ ἀθρόωποι δκιαλαοῦν μὲ μιὰν ξητσιπωσύνην
πὼς οἱ γεναίτζιες στὴν τιμὴν χλιάζουν τζιαί κουτσουφλοῦσιν
τζιαί πὼς τὸ κάθεναν κακόν ποὺ γίνηκεν τζι' ἐγίνην
ἐν τοῦτες ποὺ τὸ κάμνουσιν πὼν ἐν γιὰ νὰ ντραποῦσιν
τζιέινοι ἐν κοῦπτες ἄπαντες, μὲ τσάσαν μὲ ψεάδιν,
θκαίννουν ποὺ πάνω τῆς δουλειᾶς σὰν τὸ νερόν στὸ λάδιν.
Γιὰ τὰ περίτου χλιάσματα τζαί κουτσουφλήματά τους
ἐν οἱ ἀθρόωποι ἀφορμή, ἐν τοῦτοι ποὺ τὰ κάμνουν.

Ποῦν' τὴν δικαιοσύνην, τ. Γ., 100

Ἡ γιαγιά ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὴν γυναικεία συντηρητικότητα, τὴν παλῆ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἀξία τῆς γυναικείας συστολῆς, τὴν παλῆ αἰσθητικὴ γιὰ τὸ γυναικεῖο ντύσιμο ποὺ τὸ ταυτίζει μὲ τὴ γυναικεία ἀξιοπρέπεια καὶ κάπως μὲ τὴν ἠθικὴ, δὲν ἀνέχεται τὸ γυναικεῖο ξεγύμνωμα στὸ δρόμο.

Χογλοκοπῶ σὰν σὲ θωρῶ νὰ ρέσσεις π' ὀμπροστὰ μου
Ἐγιῶ ν' εἶδα ἔτσι κακόν
νὰ χουσιν τόσον τιτσιρκόν
κ' ἀγγόνια τὰ παιδικιά μου.

Κοπέλλες εἶμασιν τζι' ἐμεῖς τοῦ στόλου—καλὴ ὥρα
σὰν εἶστε σεῖς, κόρη, τωρὰ
σαγιάν τζιαί σάρκαν—μιὰ χαρὰ
τζι' ἐμύριζεν ἡ χώρα.

Τζι' δι κλατσούνια άζαγιές μανίτζια πού φεντιάζουν.

"Εν κάλιον για τήν κορασιάν
νά σιει μιάν άλλην φορεσιάν
ρούχα πού νά τερκάζουν.

Ἡ στετέ, Α. 43.

Ὁ γονιός πού συμβουλεύει τὸ παιδί του ἢ τὸ θυμώνει γιὰ νὰ τὸ θάλει στὸν ἴσιο δρόμο, ὁ νέος πού εἶναι ὑπόδειγμα ἐργατικότητας καὶ προκοπῆς, ἢ νέα πού δὲν τῆς παραθγαίνει καμμιά στὴ νοικοκυρῶσύνη καὶ στὴ συστολή, ὁ βοσκός, ὁ γεωργός, ὁ παπᾶς τοῦ χωριοῦ ὁ θεοφοβούμενος ἄνθρωπος, ὁ ἄρπαγας, τὸ ἀπρόκοπο παιδί, ὅλα προβάλλουν μέσα στὰ ποιήματα τοῦ Λιπέρτη δίνοντας ἔτσι συμπληρωμένο τὸ φόντο τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς.

Τὰ αἰσθήματα πού περιγράφει, οἱ ἀντιλήψεις πού ἐκθέτει καὶ οἱ εἰκόνες πού χρησιμοποιεῖ εἶναι καθαροῦ ἀγροτικοῦ περιεχομένου. Δὲν ἔχει τὴν θέρη τῶν αἰσθημάτων τοῦ Θεοκρίτου, τοῦ Βίωνος καὶ τοῦ Μόσχου, οὔτε τὴν ἐλευθεροστομία τοῦ Θεοκρίτου ἔχει ὅμως πολλὴ ζωηρότητα κι' ἐνάργεια καὶ δὲ θυσιάζει τὴν πραγματικότητα στὴν ποιητικὴ σεμνοτυφία. Ὅπου ἡ ἔκφραση τῆς πραγματικότητας παρουσιάζει τὸν κίνδυνο τῆς ἐλευθεροστομίας, ὁ ποιητῆς παρακάμπτει τὸ σκόπελο μὲ τὴ χρῆση παροιμιώδους λαϊκῆς ἔκφρασης, πού φανερώνει μὲ τρόπο εὐσχημο νοήματα πού δὲν λέγονται εὐκόλα. Οἱ συνέπειες τοῦ σοβαρότερου ὀλισθήματος τῆς κόρης ζωγραφοῦται.

"Εφαεν ἡ ἀμπάλατη κακόψητα κουτσιά.

Τοῦ θιασμοῦ.

Τζι' ἐπέεσσιν φύλλα τζι' ἀθθοὶ τζιείν' τοῦ φουλιοῦ τ' ἀθθάτου.

Γ. 40.

Οἱ ἐπιθυμίες τῆς ξετσιώπωτης γυναίκα, σὰν δεῖ κανένα νὰ τῆς ἀρέσει:

Σὰσ' τὰ πκιόν τζι' ἐγεῖραν οὐλλα· μὲ πὼς ἔχουσιν στεφάνιν

Α. 30.

Τὸ δὲ σπίτι τῆς Ττινοῦς πού δὲν ντρεπόταν κανένα.

"Εσσω της ἐκουαλιούνταν οὐλλην τοῦ Θεοῦ τὴν ὠραν

ὄσοι μπαίνουιν τζι' ὄσοι θκαίνουιν τὴν Παρασσειουκὴν στὴν Χώραν.

Α. 50.

Ἐκεῖνο πού τοποθετεῖ τὸν Λιπέρτη σὲ ἀνώτερη μοῖρα ἀπὸ τοὺς βουκολικοὺς εἶναι ὁ πλοῦτος τῶν γνωμῶν, μὲ τὲς ὁποῖες οἱ ἀγρότες του συνοδεύουν τὴν ἔκθεση τῶν γεγονότων. Πολὺ λίγα εἶναι τὰ ποιήματά του πού δὲν κλείνουιν μέσα τους ἕνα γνωμικὸ ἢ μιὰ

γνωμολογικὴ ἔκφραση. Πολλὰ τελειώνουν μ' ἕνα γνωμικὸ. Ὁλόκληρη συλλογὴ ἀπὸ γνωμικὰ μποροῦσε νὰ ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Λιπέρτη. Γενικὰ πρέπει νὰ τονισθεῖ τοῦτο: πὼς ὁ Λιπέρτης κἀνοντας τὲς λαϊκὲς γνωμολογικὲς ἐκφράσεις καὶ γνωμὲς δικῆς του, δὲν τοὺς ἀφαιρεῖ καθόλου τὸ λαϊκὸ τους χαρακτήρα. Ἀξίζει ἀκόμα νὰ τονισθεῖ πὼς ὁ πλοῦτος τῶν γνωμῶν δὲν ἀλλάζει καθόλου τὸν χαρακτήρα τῶν ποιημάτων. Ἐχει διδακτικὰ στοιχεῖα ὁ Λιπέρτης, κανένας ὅμως δὲ μπορεῖ νὰ τὸν πεῖ διδακτικὸ ποιητῆ, γιὰτὶ τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τὰ ἐγκατασπεῖρει στὸ ἔργο του κατὰ τρόπο πού νὰ μὴν ἀλλοιώνουν καθόλου τὸ βουκολικὸ τους χαρακτήρα.

Παραθέτουμε πιὸ κάτω μερικὰ δείγματα τῶν γνωμολογικῶν θησαυρῶν τοῦ Λιπέρτη, πού δείχνουν τὴν ἐκλεκτικότητα τοῦ ποιητῆ στὴν ἐκλογή τῶν γνωμῶν, καὶ τὴν προσωπικὴ συμβολὴ του στὴ διατύπωσή τους:

"Ἀμ μὲφ φατσιῆσ' ἡ τζιεφαλή τ' ἀθθρώπου πὰ στ' ἀνώφλιν

λίλιον πολλὸν τζαὶ νὰ πονή

"Εν τζαὶ δικλά ποττέ χαμαὶ νὰ δῆ τζαὶ τὸ κατώφλιν,

Α. 101.

"Ἄλλον τὸν λάμνουιν ἕκατὸν τζι' ἄλλον τὸν λάμιν' ὁ νοῦς του

"Ἡ μάνα της ἐτάβρησεν ξινιάριν' τούτη νίν.

"Ἄλοὶ τον πῶν ἀκρώννεται τζι' ἐν ψηφᾶ τοὺς γονιοῦς του

"Ἄλοὶ τζιαὶ τζιείνους τοὺς γονιοῦς πῶν ἔχουν πομονήν.

Παράτζιαира ἡ ἄρμασιά

για οὐλλους ἐν ζητιμασιά

φέρνει καμοὺς τζαὶ κλάμαν

Α. 74.

"Ἀπὸ' ν ἀκρόννεται γονιοῦ παραγωνιάς τζιοιμάια

Β. 45.

"Εν ὁ νοῦς πού τὴν γενιάν ψηλώννει

Β. 56.

Τζεῖ πού σιονίζει ἀσπρίζει

τζιαὶ τζεῖ πού θρέσειει φαίνεται.

Β. 69.

Κάθε γεναίκα τσιππες τρεῖς ἐν πόσειε στὴν ζωὴν της

Τοῦ χαρτωμάτου ἐν ἡ μιὰ, τῆς παντρειάς ἢ ἄλλη

τζι' ἢ τρίτη τῆς κατωφερκάς, πού χάννει τὴν τιμὴν της.

Γ. 53.

"Ἡ ἄμαρτία τὸ κορμὶν παράτζιαира τσακκίζει

Γιατὶ τζι' ὁ Πλάστης πού τ' ἀρνιά τὰ ρίφκια ξεχωρίζει.

Γ. 93.

“Ένα άλλο στοιχείο τῆς βουκολικῆς ποίησης ποῦ τοῦ κάνει κυριολεκτικὰ κατάχρηση ὁ ποιητῆς εἶναι ἡ λεπτομέρεια. Λεπτομέρεια στὴν περιγραφή, λεπτομέρεια στὴν ἀφήγηση, λεπτομέρεια στὴν εἰκόνα, λεπτομέρεια στὸν χαρακτηρισμό. Καὶ κατορθώνει μὲ τὴ θαυμαστὴ ἠθογραφικὴ ἀκρίβεια ποῦ τὴ χρησιμοποιεῖ νὰ γεννᾷ ἀπόλυτα τὴν αἴσθηση τῆς πραγματικότητος. Εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ μπορούσε νὰ προσθέσει ἀγρότης τὸ παραμικρὸ στὴν περιγραφή τῶν ἐργασιῶν τοῦ χωρικοῦ, ποῦ κάνει ὁ Λ. στοὺς «φόρους» (τ. Β. 40), ἀπ’ ὅπου παραθέτω μονάχα δυὸ στίχους :

Κάμνεις ζευκάριν δίολα τζαὶ κουαλεῖς νοστεύκεις
ξωρτζιάζεις, θκάλλεις ἀθκολιές ποττέν’ τζαὶ ξημπερτεύκεις,

Οἱ δυὸ εἰκόνες ποῦ ἀκολουθοῦν εἶναι παραδείγματα, ἡ πρώτη γιὰ τὴν καθαρὴ βουκολικὴ τῆς λεπτομέρεια καὶ ἡ δευτέρη γιὰ τὸν πλοῦτο καὶ τὴν ἠθογραφικὴ ἀξία τῶν λεπτομερειῶν τῆς.

Θωρεῖς τὸ ματσικόριδον τζεῖ πάνω τζεῖ ποῦ σσιέται
δντας φυσᾶ γλυτζιὰ γλυτζιὰ τοῦ κάμπου τ’ ἀεροῦδιν ;
Ἄλώπως κάτι τοῦ λαλεῖ κρυφά τζι’ ἐφκαρισκέται.
Μπορεῖ τζαὶ νὰ ξιφκάρτηκεν τζι’ ἔκαμέν του τραοῦδιν
Ντιζεῖ του τζαὶ χαδεύκει το σάν ρέσσει τζαὶ πααίννει
τζαὶ τζιείνον θκάλλει μυρωδικιές περίτου τζι’ ἀνασταίννει.

Τὸ γενναϊάτον, Α. 52.

Ἦτουν καλιόν νὰ μὲν ἔχω τοῦν τα ὑπάρκοντά μου
ζήσην πολλήν, ἀκανετήν,
μήτ’ ἕναν θοῦκκον φουσκωτήν
νᾶσιει ἡ ταπατσιὰ μου,

Σιγύρισι νὰ μὲν πλάσκεται ἔσσω μου γιὰ νὰ κάτω
ἀναθρητσιέτινον σκαμνῖν
μήτε νερόν ἕναν σταμνῖν
θρουμπῖν γιὰ νὰ προσάψω,

Νὰ κωλοσύρνομαί τζι’ ἐγὼ χαμαὶ σάν τὸ σκουλούτσιν
ποριψιμιός ἀληθινά,
νὰ πιθαμιάζω στὰ στενά,
τοίχους, νᾶμαί κουλούτζιν

Παρά τζι’ ἐκριματίστηκα ὁ ἄχαρος ἀτός μου
τζι’ ἀδίκησα τζεῖν τ’ ἀρφανά...

Α. 64

Κύριος χαρακτήρας καὶ σκοπὸς τῆς γνωμολογίας τοῦ Λιπέρτη εἶναι ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία, τῆς ὁποίας ἀπαλύνει τὴν δογματικότητα μὲ τὴν ποικιλία καὶ τὴν πλαστικότητα τῆς εἰκόνας. Συμβου-

λεύει γιὰ ὄλα. Διαθάζοντας τὲς εἰκόνες τοῦ νομίζεις, πὼς θρίσκεσαι σὲ νάρθηκα παληᾶς Βυζαντινῆς ἐκκλησιᾶς, τοὺς τοίχους τῆς ὁποίας ὁ παληὸς Βυζαντινὸς ζωγράφος γιόμισε μὲ τιμωρίες ἀμαρτωλῶν.

Μουσκομυρίζ’ ἡ Εὐρυκλοῦ σγιάν τὸν ποταμοῖτην
ὅπου δκιαλλάξη τζι’ ὅπου πᾶ
θωρεῖς τὴν τζαὶ λαμποκοπᾶ
ὄλα τὸν ποσπερίτην

Α. 55

Ἔσει ποῦ τότες, θρε Χαρῆ, ποῦ τὴν ἡμέραν τζεῖνην
(ποῦ ἀδίκησε τὰ ὄρφανά)
Ποῦ μὲ δκιαζώννουσιν θερκά
κουφάδες τζι’ οἰλλα τὰ κακά
τζι’ ἔχω λαμπρόν, καμῖνιν

Α. 63

Τζι’ ὁ ἀκαμάτης κόλυμπου νερόν τζαὶ τζεῖνος ἔνι
κουρνιαζεῖ τζι’ ἀκλουθητικά

Λιμάσσει τζι’ ἔν μες τὸ χωρκόν μιὰ φτεῖρα κοττημένη
Τζι’ ἔσει τὸ κλάμαν συντροφικιάν τζαὶ σιλία δκυὸ κακά

Α. 66

Χαρά στον ποῦ παρπάτησεν τζι’ ἔζησεν τιμημένος
Πῶν ἔφαεν μὲ τὸ δικόν τοῦ ἄλλου, μὲ γυρεύκει.
Οσα καλὰ τζι’ ἂν ἔκαμεν οἰλλα ἔν νᾶν βουνάριν
Τὴν ὄραν πῶν νὰ πικιάσουσιν τὴν τσάππαν τζαὶ τὸ φτυάριν.

Α. 94

Τι εἶναι λοιπὸν ὁ Λιπέρτης γιὰ τὴν Κύπρο; Ἐνας ποιητῆς μονάχα ὅπως τόσοι ἄλλοι; Χωρὶς ἀμφιβολία ὄχι. Ὁ Λ. εἶναι ὁ Κύπριος ποιητῆς. Ἄν ὁ Μιχαηλίδης εἶναι ὁ Κύπριος Βάρδος τοῦ ἐπικοῦ μαρτυρίου τῆς Κύπρου κατὰ τὸ 21, ὁ Λ. εἶναι ὁ γνησιώτερος τραγουδιστῆς γενικὰ τῆς ζωῆς τοῦ Νησιοῦ. Καμμιά ἐκδήλωση τῆς ζωῆς τοῦ τόπου ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ δὲν ἀφήκε ἀνεκμετάλλευτη. Πὼς μεγαλώνει, πὼς ἐργάζεται, πὼς ἐρωτεύεται, πὼς παντρεύεται, πὼς μεγαλώνει τὰ παιδιὰ του, ποιά προβλήματα τὸν ἀνησυχοῦν, ποιά ἰδανικὰ τὸν τραβοῦν, τι ἐκτιμᾷ, τι ἀποδοκιμάζει, πὼς ἐκδηλώνει τὴν χαρὰ του, πὼς τὴ θλίψη του, πὼς σκέπτεται, πὼς ἐκφράζεται καὶ γενικὰ ποιὸς εἶναι ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικὸς κόσμος τοῦ Κυπρίου, ὄλα αὐτὰ ἀποτελοῦν τὸ ὑποκείμενο τῆς ποίησης τοῦ Λιπέρτη, ποῦ κατώρθωσε νὰ τὰ ἀποδώσει μὲ ὄλη τὴ δύναμη καὶ τὴ χάρη τοῦ ἰδιαίτερου τοπικοῦ χρώματος. Δὲν ὑπάρχουν γενικότητες καὶ σύμβολα στὴν ποίησή του. Οἱ ἥρωές του, τὰ αἰσθήματά

τους, οί σκέψεις του δέν ἔχουν ἀπολύτως καμμιά γενικότητα, κανένα συμβολισμό, ὅπως συμβαίνει με τούς ἄλλους ποιητές. Ἡ Μαρικοῦ, ἡ Καλλοῦ, ἡ Ἀθθοῦσα, ἡ Ἐλεγκοῦ, ὁ Γιωρκάτζης, ὁ Παρασκευᾶς, ὁ Γιαννῆς καί ὁ Νικολῆς εἶναι ἥρωες μονάχα Κύπριοι, με αἰσθήματα, ἀνησυχίες καί πόθους καθαρά Κυπριακούς, προσωπικούς. Οὔτε μποροῦσαν νά ἔχουν τόν γενικό χαρακτήρα τῶν ἡρώων ἄλλων ποιητῶν. Τό κυπριακό χωριό, τό κυπριακό σπίτι, τό κυπριακό χωράφι, ἡ κυπριακή πραγματικότητα γενικά, εἶναι πράγματα δλότελα διαφορετικά ἀπό ὅ,τι εἶναι τὰ ἴδια πράγματα στους ἄλλους ποιητές. Καί τό σπουδαιότερο, ἐκφράζονται με τήν Κυπριακή γλῶσσα καί νοοτροπία πού εἶναι καθαρά τοπικές καί τελείως διαφορετικές ἀπό ὅλες τές ἄλλες. Ἐξαιρετικός εἶναι ὁ σεβασμός τοῦ ποιητῆ καί ἡ ἀγάπη του στήν Κυπριακή πραγματικότητα. Καμμιά τῆς ἐκδήλωση δέν ἐνόθευσε με τήν ποιητική ὠραιοπάθεια ἢ ὠραιολογία. Κάθε μιὰ ἀπό τές τέσσερις συλλογές του εἶναι καί μιὰ ἔκθεση ζωγραφικῆς, ὅπου ἐκθέτουνται μονάχα προσωπογραφίες, τοπία, ἢ σκηνές τοπικές, ζωγραφισμένες ἀπό δόκιμο ντόπιο ζωγράφο. Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ὁ Λ. κατώρθωσε με τήν ποίησή του γιά τήν Κύπρο, ὅ,τι ὁ Παπαδιαμάντης με τό διήγημά του γιά τή Σκίαθο.

Πρέπει νά προστεθεῖ πῶς ἡ ποιητική ψυχὴ τοῦ ποιητῆ δέν περιορίζεται μονάχα στήν ἐξωτερική ὁμορφιά. Τό μάτι του εἰσχωρεῖ βαθειά στήν ἐσωτερική ἀρμονία τῶν Κυπριακῶν πραγμάτων, τῆς ἀγροτικῆς ὁμορφιάς γενικά. Μέσα ἀπό τές πρασινάδες, τὰ χρώματα, καί τούς τόπους ὁ ποιητής διακρίνει τήν ἐκδήλωση τῆς θεϊκῆς ἀγαθότητος πού μεταμόρφώνεται σέ φυσική ὁμορφιά, σέ φῶς σέ σκοτάδι, γιά νά φέρει τή χαρά στους ἀνθρώπους ἢ νά τούς βάλει στόν ἴσιο δρόμο.

Εἶδες τζι' ἔσοῦ, χαρῶσε, τό φῶς πού μολυβώνει
πῶς τήν σκοτινιασοῦραν τῆς νύχτας ἀναρκώννει
τζι' οἱ τόποι πῶς γελοῦσιν τζι' ἐν οὐλλοι φωτεινοί !
Μά πάλαι τὰ σουρούπια τοῦ φοῦ πῶν νά κλουθήση
τζιειν ἢ σκοτινιασοῦρα, νά τούς ξανασκουλλίση
εἶν' τα λοῆς μεινίσκουν μαῦροι τζαί σκοτεινοί !

Στή ξεραῖλα τοῦ ἀκαλλιέργητου κι' ἐγκαταλειμμένου χωραφιοῦ, πού ἀπό λειθαδοχώραφο κατάντησε «σιέρησον»

Τζι' ἐν πατᾶ με πουλιν νά τζιελαδᾶ

θλέπει τή ξεραῖλα τῆς δικῆς του καρδιάς, πού τήν ἐγκατέλειψαν ἢ χαρά κι' οἱ ἐλπίδες.

Ἀριστουργηματική γιά τό βαθύ ἀνθρώπινο χρώμα πού τήν διαπνέει καί τόν λεπτότατο πλαστικό ρεαλισμό της εἶναι ἡ εἰκόνα

τοῦ μελαγχολικοῦ σύθαμπου τοῦ δειλινοῦ πού μᾶς δίνει στό «Βούττημαν Ἡλίου» (τ. Α. 76).

Βούττημαν Ἡλίου τζι' ὕστερις τέλεια πῶν νά σιγράση
τζιαί πῶν ν' ἀδκιάσουν τὰ στενά
πῶν' ἔσειε πλάσμαν νά περνᾶ
γιά νά σέ ξιφαράση

A. 76.

Ὁ Λ. εἶναι ἀκόμα ζωγράφος τῶν ἀνθρώπων τοῦ Νησιοῦ. Τὰ πορτραῖτα του δέν ἔχουν μονάχα ἐσωτερικότητα μᾶ πολλές φορές παρουσιάζουν μιὰ ἐξωτερική πλαστικότητα, πού νομίζει κανεὶς πῶς ἔχει μπροστά του πίνακα ζωγραφικό. Τό παιδί πού ἀπλωσε χέρι νά δεῖρει τή μάννα του ζωγραφεῖται λιτότατα μᾶ πλαστικώτατα ἀπό τόν ποιητή.

Τόν ναν του πόδιν ἐν λωρὸν
τζαί τό δεξιν σῆριν ξερόν
τζι' ἐν τζιαί χαμαί θουνάριν.

τ. Α., 82.

Εἶναι ἀκόμα ζωγράφος ἡθῶν, ἐθίμων, σκηνῶν καί πρό παντός χαρακτήρων. Τὰ ποιήματά του ἀποτελοῦν δλόκληρη λαογραφική συλλογὴ Κυπριακῶν ἡθῶν, τρόπων ζωῆς καί αἰσθημάτων, πού προβάλλουν ζωντανά καί πραγματικά μέσα στους διαλόγους καί τές περιγραφές του. Οἱ σκηνές πού περιγράφει, εἴτε μέσα στό σπίτι γίνονται, εἴτε μέσα στό δρόμο, εἴτε στό θουνό, ἔχουν χαρακτήρα γνησιώτατα Κυπριακό. Ὁ Κύπριος ἀγρότης ἔχει δλότελα δικό του τρόπο συμπεριφορᾶς καί δική του νοοτροπία. Καί γι' αὐτό ἀκριβῶς οἱ σκηνές καί οἱ χαρακτήρες πού δημιουργεῖ ὁ ποιητής εἶναι τελείως Κυπριακοί. Διαφορετικά νοιώθει καί μιᾶ ἡ Κυπρία «στετέ» ἀπό ἄλλην ὅποιανδήποτε γιαιγιά' διαφορετικά ἀντικρῶζει τὰ πράγματα ὁ Κύπριος παππούς καί τελείως διαφορετικοί εἶναι οἱ χαρακτήρες τῶν ἄλλων νέων καί αὐτῆς τῆς ἐλεύθερης Ἑλλάδας. Δέ μποροῦν οἱ ἄλλοι νέοι καί νέες, οἱ ὠριμοὶ καί οἱ γέροι ἀνθρωποι νά ἔχουν τές ἴδιες συγκρατημένες καί σταθερά συντηρητικῆς ἀντιλήψεις τοῦ Κυπρίου, τόν ὅποιον ἢ δουλεῖα κι' ἢ ἔλλειψη κρατικῆς μέριμνας ἀνάγκασαν νά συγκεντρωθεῖ στόν ἑαυτό του καί ν' ἀντιδράσει στούς κινδύνους τῆς ζωῆς με τήν προσκόλλησή στὰ παραδομένα.

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ὁ Λ. δέν εἶναι μονάχα ὁ ζωγράφος εἶναι κι' ὁ καθοδηγητής. Ὅ,τι καλὸ ἀντιλαμβάνεται τό προεκτείνει καί τό προβάλλει πρὸς μίμηση, κι' ὅ,τι κακό, τό κτυπᾶ. Προεκτείνει, δέν πρέπει νά τό πάρουμε ἀλλοιώνει, ἀλλὰ τονίζει τήν ἀ-

ξία του, ἀναλύει τὰ ἀποτελέσματά του, τὸ τοποθετεῖ στὸ ἠθικὸ ἢ κοινωνικὸ πλαίσιο καὶ παίρνει θέση ἀπέναντί του.

Τοῦν' τὸ κακὸν σου φέρσιμον πού ρίζας νὰ τὸ κόψης
γιατὶ χρυσάφιν ν' ἀναλυῆς, ὅπου τζι' ἂν πᾶς τζιαὶ λάμνεις
οἰλλὰ ἔν, νὰν ἀνάποδα τζαὶ προκοπὴν ἔν κάμνεις
Ἔνεν οἱ μάλες τὸ δεντρὸν στὴν γῆν πού τὸ κρατοῦσιν
μήτε ποκλώνια τζαὶ κλωνιά π' ἀπλώνουσιν τζαὶ πᾶσιν
Ἄ,τι τζι' ἂν ἔν οἱ ρίζες ἔν
δίχα τους ἔν ἀθθικιοῦσιν

B. 54.

Ἡ ψευτιά καὶ ἡ κλοπὴ γιὰ τὸν ποιητὴ τὸ ἴδιο πρᾶγμα εἶναι καὶ στρέφονται κατὰ τοῦ φτωχοῦ:

Γιατὶ τὸ ψέμαν ἔν κλεψιά ἔν τζαὶ κλεψιά τὸ ψέμαν
τρῶει τὸ δίτζιον τοῦ φτωχοῦ τζαὶ πίννει του τὸ γαῖμαν. **B. 59**

Οἱ πρῶτες φροντίδες τοῦ παιδιοῦ ἀποτελοῦν καθῆκο ἠθικὸ τῆς μάνας καὶ ἡ ἀνάθεση τῶν φροντίδων αὐτῶν στὴν παραμάννα ἰσοδυναμεῖ μὲ ἠθικὸ ξεπεσμό τῆς μάνας:

Μιά μάνα ὄντας τὸ παιδί τῆς πού γεννᾶ
νὰ τ' ἀναγύωση τῆς τταγιαῖς δικιά τῆς το πρῶτα
ἔν τζαὶ κατώτερη πολλὰ πού τὰ χτηνᾶ
ἀφῆς μιᾶς ξένης τὸ μωρόν τῆς παίρνει χνῶτα.

Ἡ ἄχαρη τσαλαπατᾶ τὸ φυσικόν
ἔν τουλουπιάζει, ἔν θυζάννει, ἔν τζιοιμίζει
τζαὶ κάμνει τέθκιον τζεῖν' τοῦ σπλάχνου τῆς κακόν
τζι' ἀκόμα τ' ὄνομαν τῆς μάνας ξημαρίζει

Μιὰν τέθκιαν μάνα ποιὸς ἔν τὴν ἀνακατσιᾶ
ἐγιώνι καταρκοῦμαι τῆς τζαὶ νᾶν' παιδί μου

B. 73.

Ἡ θέση τῆς κοπέλλας εἶναι ἐξαιρετικὰ λεπτὴ καὶ πρέπει νὰ προσέχει νὰ μὴ δίνῃ ἀφορμὴ, γιατί ὁ κόσμος εἶναι κακός:

Κοπέλλες μὲ τὸν νοῦν σας ὅσον τζι' ἂν ἠμπορεῖτε
γιατὶ τζι' ἂν δοῦσιν λλία πολλὰ ἔν πῶν νὰ ποῦν
τζαὶ ξέρετέ το τοῦτον ὅπου τζι' ἂν ἠσταθῆτε
γιατὶ ἔν τζι' ἔχουν φόν Θεοῦ γιὰ νὰ ντραποῦν

B. 46.

Εἶναι ἀκόμα ὁ κήρυκας τῶν ἐθνικῶν παλμῶν τοῦ Νησιοῦ. Τὰ πρῶτα ποιήματα τοῦ Β' τόμου καὶ μερικὰ ἄλλα ἀνέκδοτα πού ἐγράφησαν τὸν καιρὸ τῆς Παλμεροκρατίας καὶ πού δὲν ἐδημοσιεύ-

θηκαν ἀλλὰ παραδόθηκαν κάπου, ἄγνωστο σὲ ποιόν, γιὰ νὰ ἐκδοθοῦν ὅταν θὰ ἐπέτρεπαν οἱ περιστάσεις — ἔτσι μὲ πληροφορεῖ ὁ βιογράφος καὶ προσωπικὸς φίλος τοῦ ποιητῆ κ. Γεώργιος Μαρκίδης — διαλαλοῦν μὲ τὸν Κυπριακὸ τρόπο καὶ μὲ τὴν Κυπριακὴ νοστοπρία τοὺς ἐθνικοὺς πόθους τῶν ἀγροτῶν μας. Καμμιά πολιτικὴ καθοδήγηση ἔν τοὺς ὑποβάλλει, οὔτε τοὺς μεγαλοποιεῖ καὶ καμμιά πολιτικὴ θία δὲν τοὺς ἀλλοιώνει. Εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συγγένειας, τῆς κοινῆς καταγωγῆς καὶ τίποτε δὲ μπορεῖ νὰ τοὺς σταματήσει:

Ποὺ θάνατον μιλλύττερον τοῦν' τὸ κακὸν λοᾶται
γιατὶ μιᾶς μάνας εἶμασιν γέννα τζαὶ σείς τζι' ἐμεῖς
τζαὶ τὸ παιδί τῆς μάνας του φωνάζει τζι' ἀθυμμάται
τζι' ἔν οἱ φωνές ὀλόχρονα τζι' ὄι τῆς σταλαμῆς.

B. 14.

Ἄπο ποιητῆς δὲν διαπνέεται ἀπὸ ἀντιθρεττανικὰ αἰσθήματα μὰ διακηρύττει ὅτι θεωρεῖ τὸν κυρίαρχο ἐδῶ μονάχα σὰν περαστικό:

Τοὺς λᾶς πῶν' δὰ σιμιάζουμειν μπορεῖ τζαὶ ν' ἀγαποῦμειν
γιατ' ἔν περάτες μανιχὰ τζι' ἐκάμαν ἔναν στάμαν.

B. 20.

Ἡ ἐλληνικότητα τοῦ τόπου εἶναι κάτι πολὺ βαθὺ γιὰ τὸν ποιητὴ τόσο βαθὺ πού δὲν μένει μονάχα ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τοῦ ἰδίου καὶ τῶν συμπατριωτῶν του· ξεχειλάει σὲ τρόπο πού προβάλλεται ἔξω στὴ φύση, τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστὸ στοιχεῖο. Ἔτσι στὴν προσφώνηση πού κάμνει στοὺς Ἑλληνες ἀδελφοὺς τῶν Πανελληνίων ἀγῶνων πού ἔγιναν στὴ Λευκωσία τὸ 1927 διακηρύτ-

Τὰ σπιδκία τὰ στιάδκεια μας, κάμποι τζιαὶ λαονάρκα
τὰ ὄρη τζαὶ τὰ παραρὰ τζι' οἱ κάμποι πού πατᾶτε
νὰ πῆτε στὴν Μανούλλαν μας μὲ κλάματα μὲ δάρκα,
ἀδέρκεια μας ἀγκαρδικιακὰ τζεῖ κάτω τῶμου πᾶτε
πῶς τ' ὄνομάν τῆς ἀδονοῦν τζαὶ τοῦτον δικιαλοῦσιν
τζαὶ τὰ πουλιά τοῦ τόπου μας γιὰ τοῦτον τζιλαδοῦσιν

B. 20.

Ἡ τωρινὴ ζωὴ τοῦ τόπου εἶναι περίοδος μαύρης σκλαβιάς, ἀνάλογης μὲ τὴν σκλαβιά πού προηγῆθη. Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ τόπου εἶναι νόμος ἠθικὸς στὸν ὁποῖο πιστεύει ὁ ποιητῆς, ὁ ὁποῖος πιστεύει ἀκόμα πιὸ πολὺ στὸ ψυχικὸ σθένος καὶ τὴν ἐθνικὴ ἐντιμότητα τῶν συμπατριωτῶν του:

Ἄν περνοῦσιν μαῦρα χρόνια σὰν τζαὶ τζιεῖνα πού περάσαν
πὸ μᾶς ἕνας ἔν τζαὶ θκαίννει πού τὴν στράταν τῆς τιμῆς
μήτε πλάστηκεν ποττέ του' τζι' ἂν πλάστη τζ' ἀνοιξῆ στόμαν
νεκρὸν ἕνα τὸν ξεράση τζαὶ τοῦ τάφου τὸ γῶμαν

B. 29.

Προφητικά ὁ ποιητὴς ἀντικρούοντας τὸ ἐπιχείρημα τῆς Ἀγγλικῆς διπλωματίας, πού προεβλήθη χρόνια μετὰ τὸν θάνατο του, πὼς τάχα ἡ Κύπρος θὰ δυστυχήσει ἂν ἐνωθεῖ μετὰ τὴν φτωχὴ Ἑλλάδα, ἐνῶ ἀντίθετα εὐτυχεῖ κάτω ἀπὸ τὴν Ἀγγλικὴ διοίκηση, δίνει ἐπιγραμματικὰ τὸ μέτρο τῆς ἠθικῆς ἐκτίμησης τῶν ἰσχυρισμῶν τῆς Ἀγγλικῆς διπλωματίας καὶ τὸ ὕψος τῶν Κυπριακῶν ἀντιλήψεων περὶ ἐλευθερίας:

Ὀλόγρυσες ἢ μητρυιὰ κορῶνες τζι' ἂν φορῆ
τζι' ἢ μάνα μας νᾶν' φτωσικὰ μαντηλοσκουφωμένη
καλλίτερην πού λλόου της ἔν ἔσει με μπορεῖ.
Ἐμεῖς κάλλιον πεικάζουμεν ποῦμασταν σκλαβωμένοι.
Στοιῖθες λουθάρακα χάρισμαν ἀμέτρητες νά δοῦμεν.
με πού τὰ ποχτενίδκια της μιὰν μάλλαν ἔν διοῦμεν

B. 31.

Ἔτσι μετὰ τὴν ποιητικὴ ψυχὴ του ὁ Λιπέρτης γίνεται ὁ γνησιώτερος κι' ὁ πιὸ ἐνθερμος διαλαλητὴς τῶν ἐθνικῶν πόθων. Ἐδῶ δὲ μιλάει ἢ ἱστορία, οὔτε ἢ ἐθνικὴ ἡγεσία, οὔτε ἢ πολιτικὴ σκοπιμότητα. Μιλάει ὁ λαὸς μετὰ τὴ δική του γλῶσσα, τὸ δικό του τρόπο, προβάλλοντας ἀπὸ τὸ θάθος τῆς δικῆς του ψυχῆς τοὺς ἐθνικοὺς τοῦ πόθους, πού δὲν εἶναι καθόλου καρπὸς ἐθνικῆς καλλιέργειας, μὰ θίωμα κληρονομικὸ πού καλλιεργοῦν κι' οἱ τόποι καὶ τὰ σπίτια κι' οἱ σπηλιές καὶ τὰ πουλιά καὶ τὰ ζῶα τοῦ τόπου τούτου. Ὁ τελευταῖος στίχος μετὰ τὸν ρεαλισμὸ του καὶ τὴν ρηματικὴ κατηγορηματικότητά του ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα ἀποστομωτικὴ ἀπάντηση στὴ δελεαστικὴ ὑπόσχεση γιὰ τὴ μέλλουσα οἰκονομικὴ εὐημερία τῆς Νήσου τῶν Ἀγγλῶν Βουλευτῶν τῆς συνεδρίας τῆς 5 Μαΐου καὶ δείχνει ἀκόμα ἀλάθευτα τὴν ἐκβαση τῆς ἐπίθεσης τῶν 38 ἑκατομμυρίων λιρῶν πού ἀπέλυσαν τελευταία οἱ Ἀγγλοὶ.

Ὁ Λιπέρτης δίνει ἀναμφισβήτητα τὴν πιὸ γνήσια καὶ τὴν πιὸ δλοκληρωμένη εἰκόνα τῆς Κυπριακῆς ζωῆς. Γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ, χωρὶς καμμιά ὑπερβολή, ἀνεκτίμητο πνευματικὸ καὶ ἠθικὸ κεφάλαιο τοῦ τόπου. Πνευματικὸ γιατί ἢ μοῦσά του ζωγραφεῖ ἀμίμητα τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἰδανικά τοῦ Νησιοῦ. Σήμερα μάλιστα πού ἢ διάδοσις τοῦ ἀστικοῦ τρόπου ζωῆς στὰ περισσότερα Κυπριακὰ χωριά κινδυνεύει νὰ ἐξαφανίσει πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς κι' ἢ γλῶσσα ὀλοένα χάνει ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ διαλεκτικὰ της στοιχεῖα καὶ πάει νὰ προσαρμοσθεῖ μετὰ τὴ γλῶσσα τῆς πόλης, ἢ ποίηση τοῦ Λιπέρτη ἀποτελεῖ πολιτιμότητα λαϊκὸ Κυπριακὸ μουσεῖο χαρακτήρων, αἰσθημάτων, ἰδανικῶν, φυσικῆς ὁμορφιάς, γλωσσικῶν ἐκφράσεων. Τὸ ἔργο πού ἀνάλαβαν οἱ Κυπριακὲς Σπουδὲς στὸ κεφάλαιο τῆς διάσωσης τῶν κοσμημάτων, τῶν κεντημάτων, τῶν φορεμάτων καὶ γενικὰ κάθε ὑλικοῦ λαϊκῆς τέχνης, ὁ Λιπέρτης τὸ ἀνάλαβε μόνος του στὸ κεφάλαιο τῆς διάσωσης τῆς Κυπριακῆς

ψυχῆς, νοοτροπίας καὶ γλώσσας. Ἡ ποίησή του ἀποτελεῖ τὴν πιὸ γνήσια καὶ ζωντανὴ ἠχὼ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ καιροῦ του, πού, ὅσο κι' ἂν ἄλλαξαν σήμερα σὲ κάποιες λεπτομέρειες, στὸ θάθος μένουν πάντα οἱ ἴδιες.

Εἶναι ἀκόμα στοιχεῖο ἐθνικὸ, γιατί μ' αὐτὸν ἢ ντόπια ποίηση μετὰ τὸν Κυπριακὸ τοπικὸ της χαρακτήρα προβάλλεται ἀξιόλογη στὸ φόντο τῆς πανελληνίας. Στὴν πανελληνία γλῶσσα μετὰ τὴν πανελληνία νοοτροπία ἔγραψαν ἀρκετοὶ καὶ μάλιστα δόκιμοι Κύπριοι ποιητὲς. Στὴν Κυπριακὴ διάλεκτο μετὰ τὴν Κυπριακὴ νοοτροπία καὶ μέσα στὸ Κυπριακὸ φόντο, ἴσα μετὰ τὸν καιρὸ του, ἔγραψε μόνος ὁ Λιπέρτης. Ἔτσι ὁ ποιητὴς τοποθετώντας ἐξέχωρα τὴν Κυπριακὴ ποίηση μέσα στὴν πανελληνία δημιουργία ἀποδεικνύει πέρα ἀπὸ κάθε συκοφαντικὴ ραδιουργία πὼς ὁ Κυπριακὸς λαὸς πού μιλάει, σκέφτεται, συγκινεῖται καὶ ζῆ Ἑλληνικά, δὲ μπορεῖ παρὰ νά ναι Ἑλληνικός. Ἡ κρίση τοῦ Κάρλαυλ πὼς «ἀποτελεῖ εὐτύχημα γιὰ ἕνα λαὸ νά χει ἕνα ποιητὴ πού νὰ ἐρμηνεύει μελωδικὰ τοὺς πόθους καὶ τίς ἐλπίδες τοῦ ἔθνους του» στὴν περίπτωσι τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ εὐρίσκει τὴν ἐφαρμογὴ της στὸ πρόσωπο τοῦ Λιπέρτη. Θάταν εὐτύχημα νὰ προσφερόταν στὸν λαὸ τῆς Κύπρου μιὰ λαϊκὴ ἔκδοσις τῶν ποιημάτων του. — Σήμερα εἶναι ἐξαντλημένα — συνοδευμένη μετὰ μιὰ ἔκδοσις τῶν ἐπιστολῶν του, ἂν ὄχι ὄλων, τοῦλάχιστον ἐκείνων, πού διαφωτίζουν τὸ ἔργον του καὶ τὴ ζωὴ του.

Σήμερα πού τὸ μεγαλύτερο πρόβλημα, ὁ πιὸ σφοδρὸς πόθος κι' ἢ πιὸ ἀμετάτρεπτη ἀπαίτηση τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ εἶναι ἢ ἐθνικὴ του ἀποκατάστασις, ἢ ποίηση τοῦ Λιπέρτη κι' ἢ προσωπικότητά του παίρνουν ἰδιαιτέρη θέση στὰ σύμβολα τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνα καὶ στὴν πανοπλία τῶν μέσων γιὰ τὴν ἐπιτυχία του. Στὴν προτομὴ πού ἀνάλαβε νὰ τοῦ στήσει ὁ Πνευματικὸς Ὀμιλος σὰν εὐλαβικὴ προσφορὰ τῆς Κυπριακῆς ψυχῆς πού τόσο πιστὰ τραγοῦδησε θὰ πρεπε νὰ γραφεῖ, ὅπως ἔγινε καὶ μετὰ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Τρικούπη, ἢ πιὸ ἐπίμονη κι' ἢ πιὸ φλογερὴ ἠχὼ τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, πού καμμιά ὑπόσχεσις οἰκονομικῆς εὐμάρειας δὲν ἐδελέασε καὶ καμμιά οἰκονομικὴ καταδυναστεύσις δὲν ἐφόβησε ποτέ, καὶ πού τόσο ἐπιγραμματικὰ διατύπωσε ὁ ποιητὴς στὸ ποιημα πού γράψε σὰν ἀπάντησις στὴν πρόσκλησις τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ ἀπὸ τὴν τοπικὴ Κυβέρνησις νὰ πάρει μέρος στὲς γιόρτες γιὰ τὴν πεντηκονταετηρίδα τῆς δουλείας του:

Δόστε μας πιδὸν στὴν μάνα μας
τζι' ἂν ἔνι τζι' ἔνι γραμμένον
νά τρώμεν τὸ ψουμὶν ξερόν
ἄς ἔν τζαὶ κλιθαρένον.

ΜΑΓΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Δ. Σ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗ

ΜΑΓΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

ΜΑΓΙΑ ΔΡΟΣΟΥ

Ὁ καλλιτέχνης δὲν ξέρει ἄλλο παρὰ ν' ἀγαπᾷ (καὶ νὰ μισεῖ) ἐγκάρδια. Ὄταν ὁ καλλιτέχνης θελήσει νὰ σᾶς ξηγήσει τὴν ἀγάπη του ἢ τὴν ἔχτρα του, αὐτὸ δὲν θάναί μιὰ μελέτη. Θάναί μιὰ ἐξομολόγηση. Γιατὶ ἡ γλώσσα τοῦ καλλιτέχνη εἶναι μόνο αὐτὴ : Ἡ γλώσσα τῆς ἐξομολόγησης.

ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΥΡΙΒΗΛΗΣ

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο καὶ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἦταν δυνατό νὰ μείνῃ ἀβλαβὴς κί ἀνεπηρέαστος. Τὰ δραματικὰ ἐκεῖνα γεγονότα εἶχαν τὸν ὀδυνηρὸν ἀντίκτυπό τους καὶ στὸν εὐδαίμονα ἐκεῖνο κόσμο, πού με τὴν εὐφυΐα καὶ δυναμικότητά του κατάρθωσε ὡς τότε νὰ παραμερίσῃ Εὐρωπαίους καὶ Ἀνατολίτες καὶ νὰ κυριαρχήσῃ γιὰ πολλὰ χρόνια στὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Παράλληλα ὅμως με τὲς ἐπιτυχίες του αὐτὲς ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκεῖνος διατηροῦσε με συγκινητικὴν εὐλάβεια τὴν πνευματικὴ κληρονομία τοῦ ἔθνους του, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦσε τὴ δύναμη τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς ἐπιβιώσεώς του. Ὁ περίφημος Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶναι ἓνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα. Ἀλλὰ κί ὁ Εὐρωπαϊκός, καθὼς καὶ ὁ νεοελληνικὸς κόσμος δὲν παραμερίστηκε. Ἀντίθετα μάλιστα μελετήθηκε καὶ καλλιεργήθηκε με προσοχὴ καὶ σοβαρότητα κί εἶδαν τότε τὸ φῶς ἀξιόλογα περιοδικά, ἀπὸ τὰ καλύτερα πού εἶδε ὁ νέος Ἑλληνισμὸς στὸ εἶδός τους.

Ἡ «Φιλολογικὴ ἡχώ» πρῶτα με τὸν Ἀμουργιανό, τὸ Φαληρέα καὶ τὸν ἀξέχαστο Γρυπάρη καὶ με τὴν τακτικὴ συνεργασία τῆς Ἀλεξάνδρας Παπαδοπούλου καὶ τῆς Βιργινίας Εὐαγγελίδου κί ὕστερα τὸ «Νέο Πνεῦμα» με τὴν Ἀθηνᾶ Γαϊτανοπούλου κί ἀργότερα ὁ «Λόγος» με τὸ Γιάννη Χαλκούση καὶ τὸν Ὅμηρο Μπεκὲ συγκέντρωσαν γύρω τους διαλεκτοὺς συνεργάτες, πού με τὴν πρωτότυπη ἢ μεταφραστικὴ ἐργασία τους ἔδωσαν θαυμαστά δείγματα μιᾶς ὀλοζώντανης πνευματικῆς δημιουργίας. Βέβαια δὲν ἔλειψε κί ἡ ἀντίδραση. Ὅμως οἱ φωτισμένοι ἀγωνισταὶ τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου στάθηκαν ἀλύγιστοι στὲς ἐπάλξεις τους καὶ κατάρθωσαν νὰ ὑπερασπίσουν με γενναιότητα τὲς ἰδέες καὶ τὸ ἔργο τους καὶ νὰ ἐπιβληθοῦν.

Εἶναι πολὺ σημαντικὴ ἡ προσφορὰ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν στὴ λογοτεχνικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ζωὴ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Καὶ

θά ήταν ίσως σημαντικότερη, αν τὰ τραγικά εκείνα γεγονότα—που ανάφερα πιό πάνω—δεν έρχονταν ν' ανακόψουν θίαια τὴν πλούσια εκείνη πνευματικὴ άνθιση. Ἡ Κωνσταντινούπολις, βέβαια, δὲν συμπεριλαμβάνονταν στὴ σφαίρα τῆς ανταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν. Τὸ μεγαλύτερο ὅμως μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου τῆς προτίμησε νὰ ἐγκαταλείψῃ θεληματικὰ ὄλα τ' ἀγαθὰ του καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ ὅπως — ὅπως στὴν ἐλεύθερη πατρίδα, παρὰ νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ, κάτω ἀπὸ συνθήκες ἀβέβαιες κι' ἐπικίνδυνες. Τὸ ὑπόλοιπο πλῆθος, ἀφοῦ ἀμφιταλαντεύτηκε στὴν ἀρχή, τελικὰ ἀποφάσισε νὰ μείνῃ συσπειρωμένο γύρω ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖό του.

Μὰ καὶ τὸ Πατριαρχεῖο δὲν ἔμεινε ἀνέγγιχτο· χτυπήθηκε μὲ πολὺ φανατισμὸ καὶ πέρασε στιγμὲς δραματικές. Καὶ τὸ Φανάρι, τὸ γηραιὸ κι' ἱστορικὸ Φανάρι, μὲ τὲς πολλὲς του ἐκκλησίες καὶ τὰ λαμπρὰ σχολειὰ του, μὲ τὰ μεγάλα ἀρχοντικὰ κτίρια καὶ τὲς ὠραίες ἀρχοντισσές του, ἄλλαξε ὄψη· καὶ κατάντησε σιγά-σιγά μιὰ φτωχή, παραμελημένη συνοικία...

Ἔτσι ἄρχισε μιὰ δύσκολη, μιὰ ἐξαιρετικὰ δύσκολη, περίοδος γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς Πόλης. Πληγωμένος καὶ τρομοκρατημένος καὶ μὴ γνωρίζοντας τί τοῦ ἐπιφυλάσσει ἡ αὔριο προσπάθειά του νὰ συγκρατήσῃ τὴ φωνὴ τῆς ὀδύνης του, νὰ θεραπεύσῃ τὲς πληγές του καὶ νὰ ξαναφτιάξῃ ἀπ' τὴν ἀρχὴ τὴ ζωὴ του. Ὅμως οἱ καιροὶ ἦταν πιὰ δύσκολοι πολὺ δύσκολοι. Κάθε του κίνηση—κι' ἡ πιὸ ἀθῶα ἀκόμη—θεωροῦνταν ὑποπτη καὶ μποροῦσε εὐκόλα νὰ παρεξηγηθῇ. Ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ κλείστηκαν, τὰ σχολεῖα μπήκαν κάτω ἀπὸ αὐστηρὸ ἔλεγχο, ἡ διδασκαλία τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας ἀπαγορεύτηκε, ἡ Νεοελληνικὴ καὶ ἡ Γαλλικὴ λογοτεχνία παραμερίστηκαν καὶ πολλὰ ἄλλα περιοριστικὰ μέτρα ἐφαρμόστηκαν μὲ ἀδικαιολόγητην αὐστηρότητα. Ὑστερα ἀπ' ὄλα αὐτὰ κάθε πνευματικὴ κίνηση σταμάτησε.

Μὰ ἡ ἐπτάλοφη Πόλη, μὲ τὴν ἀμάραντη ὁμορφιά της, ἔσπεκε πάνω ἀπ' τὰ μίση καὶ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Τὴν ἀνοιξὴ ξυπνοῦσε μὲ τὸν ἀνθινο, παραμυθένιο διάκοσμό της, τὸ καλοκαίρι ἀνοιγε τὲς δροσερὲς ἀγκαλιές της στὰ φλεγόμενα νειάτα, τὸ ἱλαρὸ φθινόπωρο βυθίζονταν στὴ φαντασμαγορία τῶν χρωμάτων της καὶ τὸν χειμῶνα ἀναπαύονταν κάτω ἀπ' τὰ πάλλευκα πέπλα της.

Καὶ τὰ παιδιὰ της, ποὺ ζοῦσαν κι' ἀναπτύσσονταν κάτω ἀπ' τὴν ὁμορφιά της κι' ἀνάπνεαν τὰ μύρα της καὶ λούζονταν σ' ἀρώματά της, πῶς ἦταν δυνατὸ νὰ μένουνε παντοτεινὰ μὲ ναρκωμένη τὴν καρδιά καὶ μ' ἄλαλα τὰ χεῖλη; Ἔτσι ἡ μνήμη τῶν τελευταίων περιπετειῶν ἄρχισε βαθμῆδὸν νὰ ὑποχωρῇ. οἱ τρικυμισμένες καρδιές νὰ γαληνεύουν, ὁ στοχασμὸς ν' ἀποδεσμεύεται κι' οἱ ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων νὰ στρέφονται πρὸς νέους προσανατολισμούς.

Πρώτη — ἀπ' ὅ,τι γνωρίζω — στὴν Κωνσταντινούπολη ἔδωκεν ἔκφραση μὲ τὸν πεζὸ λόγο στοὺς στοχασμοὺς καὶ στὰ συναίσθηματά τῶν νέων τῆς μεταπολεμικῆς γενεᾶς ἡ Μάγια Δρόσου.¹⁾

Ὁ ἀντίλαλος τῶν τηλεβόλων τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου βρῆκε τὴ μικρούλα Μάγια στὸ λίκνο της. Πόση ὅμως ἡ ἀντίθεση σ' ὅ,τι ἄκουε ἀπ' ὅ,τι ἔβλεπε! Ὁ τρομερὸς κρότος τῶν καιονιῶν ἐτάρασσε συχνὰ τὸν ἀμέριμνον ὕπνο της καὶ μόνον ἡ θέα τῆς ἡμερῆς Προποντίδας γαλήνευε τὴν ψυχὴ της. Κι' ἀπλώνονταν μὲ τόση χάρι μπροστά της ἡ γοητευτικὴ ἐκείνη θάλασσα... Κι' ὡς γίνονταν γύρω της ἕνας ἀπ' τοὺς πιὸ φοβεροὺς ἀγῶνες τῆς ἱστορίας! Ἔτσι ἀπὸ τὰ πρῶτα της χρόνια γνώρισε τὲς μεγαλύτερες ἀντιθέσεις. Κι' ὅταν ἀργότερα ἡ καταπληκτικὴ ἀνθρώπινη περιπέτεια τερματίστηκε, κράτησε μέσα στὴν εὐαίσθητη ψυχὴ της πολλὴ συμπόνια γιὰ τὸν ταλαίπωρον ἄνθρωπο.

Ἄνῃκει σὲ μιὰν ἀπ' τὲς παλιές, ἀρχοντικὲς οἰκογένειες τῆς Πόλης, γι' αὐτὸ καὶ ἀνατράφηκε μὲ τὴν παλιά, πατριαρχικὴν αὐστηρότητα.

Ἄνῃκω ἀπὸ πατέρα καὶ μητέρα—λέει ἡ ἴδια σ' ἕνα της διήγημα²⁾—σὲ μιὰν οἰκογένεια, ὅπου τὸ «μέτρο» καὶ ἡ «σύνεση» ἦτανε πάντα κανόνας. Ὅσο πίσω κι' ἂν θελήσεις νὰ ψάξεις, δὲ θύβρεις πουθενὰ μιὰ μικρούλα ὄαση τρέλλας ἢ στραβοκεφαλιάς. Καμμιά πράξη λίγο-πολὺ χιμαιρικὴ, καμμιά κουβέντα ἀζύγιαστη ἢ πιὸ ἔντονα χρωματισμένη. Κανένας τύπος πιὸ φανταχτερός, στὸ καλὸ ἢ στὸ κακὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ποὺ νάγινε σύμβολο καὶ θρύλος — ἢ ἀντικείμενο ντροπῆς — γιὰ τοὺς ἀπόγονους, ὅπως συμβαίνει συχνὰ μέσα στὲς οἰκονέγειες. Ὁ δὸν Κιχώτης δὲν εἶναι ὁ πάτρωνάς μας...

Οἱ γυναῖκες τῆς δικῆς μου γενιᾶς εἶναι θετικὲς κι' ἔχουν ἀπέχθεια γιὰ κάθε ὑπερβολή... Παντρεύονται μικρὲς — χωρὶς ὑπερβολή. Ἀποκτοῦν παιδιά οὔτε πολλὰ οὔτε λίγα. Ζοῦνε οὔτε πολὺ δυστυχισμένες οὔτε πολὺ εὐτυχισμένες καὶ πεθαίνουν ἀπὸ θάνατο φυσικὸ σὲ μιὰν ἡλικία οὔτε λίγο οὔτε πολὺ προχωρημένη. Καὶ ἄλλη δυστυχία δὲ φοβοῦνται στὸν κόσμο ἀπὸ τὴν ἀρρώστεια καὶ τὴν ἀνέχεια. Θαρρῶ πῶς ἡ θρησκεία τους τοῦ «μέτρου» θὰ τις ἔκανε νὰ τρομάζουν καὶ τὰ μεγάλα πλοῦτη. Γιατί εἶναι καὶ τοῦτο μιὰ ἀκρότητα».

Τέτοιο ἦταν τὸ περιβάλλον της κι' ἀνάλογος ἡ ἀνατροφή της. Γι' αὐτὸ κι' ὡς σήμερα τὸ «μέτρο» εἶναι τὸ κυριώτερο χαρακτηριστικὸ τῆς ζωῆς της.

1) Κλειῶ Ἀλγιανάκη τὸ πραγματικὸ της ὄνομα.

2) «Τὸ φράγμα», περιοδ. Τέχνη, Ὀκτώβριος—Νοέμβριος 1947, τεῦχος 29, Πόλη.

Παράλληλα όμως με την εξωτερική, κοινωνική ζωή της άρχισε πολύ γρήγορα ν' αναπτύσσεται μέσα της και μιὰ άλλη, ή έσωτερική, που την έκαμε σιγά-σιγά ικανή νά θλέπη πέρα απ' την επιφάνεια τής καθημερινής πραγματικότητας και νά συλλαμβάνη τή βαθύτερη ούσία της. Ή μόρφωση — ή τόσο ζωντανή και ούσιαστική μόρφωσή της — έτόνωσε πολύ τές διανοητικές της ικανότητες, αλλά έβάθυνε περισσότερο τή φυσική της ευαισθησία κι' ό άγώνας της νά υποτάξη στο «μέτρο» τές ένδόμυχες αντιδράσεις τής ψυχής της, είχεν ως άποτέλεσμα και τή δική της, όλοκληρωτικήν υποταγή. «Έγώ — λέει στο ίδιο διήγημά της³⁾ — φτάνω νά πονάω τά φτωχά τά τράμ, που είναι δεμένα στην αιώνια σκλαβιά τής διπλής σιδερογραμμής, πλάι στ' αυτοκίνητα, που τρέχουν ελεύθερα και προσπερνούνε κοροϊδεύοντας μ' ένα αυθάδικο κορνάρισμα. Όμως ή ίδια δε θά μπορέσω ποτέ νά θγώ ούτε τρίχα από τές δικές μου σιδερογραμμές. Αυτό τόν νοιώθω βαθειά σά μιὰ καυτή σφραγίδα στή σάρκα μου... Άκόμα κι' όταν περπατώ, νοιώθω τόν «μέτρον» νά σφυροκοπάει στο αίμά μου και νά ρυθμίζει τά θήματά μου, «έν-δυό, έν-δυό». Και ποτέ τόν «έν» δέν είναι μεγαλύτερο από τόν «δυό».

Κάποτε όμως έρχεται ή έκρηξη. Και τότε ή φρόνιμη καπέλλα νομίζοντας πώς έσπασε τόν «φράγμα» τού μέτρου και τής σύνεσης, θά ξεφύγη απ' τές σιδερογραμμές της και θ' άρχιση νά τρέχη «σά μεθυσμένο αυτοκίνητο με σθυσμένα φανάρια».⁴⁾

Άφορμή μιὰ «έξελιγμένη» φίλη, ένας Ιταλός και μιὰ κιθάρα. Ό Ιταλός — συνάδελφος στο ίδιο γραφείο — μιλούσε συχνά στις δυό κοπέλλες για μουσική και για κιθάρες. Τά λόγια του άποκτούσαν κάποτε μαγνητική δύναμη και θέρμη γοητευτική. «Κι' έλεγε για τόν θάμα τού κάκτου που είδε, με τή Σάντα Ρίτα, με τά μάτια του. Αυτός έπαιζε και τόν ξωτικό λουλουδι άνοιγε σιγά-σιγά τόν ξσπρο του κάλυκα. Σε κάθε δόνηση απ' τά δάκτυλα μιὰ δόνηση αντίστοιχη τάραζε τόν αισθαντικό φυτό, τά πέταλα τρέμιζαν κι' άνοιγαν κάθε φορά λιγάκι παραπάνω, σά νάθελαν νά ρουφήσουν τόν ήχο. Σά νά τρέφονταν απ' τόν ήχο. Δυό ώρες κράτησε αυτός ό διάλογος ανάμεσα σε δάκτυλα και πέταλα. Στο τέλος ή κιθάρα γλίστρησε στο πάτωμα, τά δάχτυλα είχαν άδειάσει από κάθε περιεχόμενο. Μά τόν έργο είχε συντελεστεί. Ένα λουλούδι είχεν έρθει πριν τής ώρας του στόν κόσμο. Ένα θαυμαστό ήχογέννητο λουλούδι. Αυτός τόν είχε δημιουργήσει, πές, με τήν τέχνη του. Έπρεπε νά τόν άκούσομεν νά παίζει, δίχως άλλο. Έμείς που είμασταν πιότερο από κάκτος, πιότερο κι' απ' τά κοράλια που κρεμάνε οί

3) Τόν «φράγμα» κ.λ.π. πιό πάνω.

4) Στο ίδιο διήγημα.

πιστοί στο λαϊμό τής Σάντα Ρίτας».⁵⁾ Έπρεπε νά τόν άκούσουν. Έτσι οί δυό κοπέλλες άποφάσισαν νά πάν ένα άπόγευμα στο σπίτι του. Στο δρόμο ή μιὰ προχωρούσε σταθερά και άφοβα, ή άλλη δειλά και διστακτικά κι' έμοιαζε «σάν τρεμάμενο πουλί πάνω στην ξόβεργα». Τέλος φτάσανε. Ό Ιταλός τές δέχτηκε με πολλήν ευγένεια κι' ύστερα από λίγο άρχισε «ή μουσική πανδαισία». Οί κιθάρες τού Ιταλού με τά διάφορα όνόματα πρόσφεραν ή μιὰ ύστερα απ' τήν άλλη «θυσία τά ευαίσθητα νευρά τους στην ευμενή παρουσία» τών κοριτσιών κι' οί χορδές τους «υπόκυπταν γραμμή κάτω απ' τά οιστρηλατημένα δάκτυλά του».⁶⁾

Ή λύση τού διηγήματος είναι άπλη. Ή μουσική άπομάκρυνε κάθε φόβο και κάθε ύποψία απ' τές ψυχές τών κοριτσιών σε τέτοιο βαθμό, που τόλμησαν μάλιστα νά πιούν και τόν έκλεκτό κρασί, που από ώρα έστεκε μπροστά τους. Σε λίγο έπαιρναν κι' όλας τόν δρόμο τής έπιστροφής.

Όμως ή ιστορία δε σταματάει ως έδω. Ύπάρχει και τόν άπροσδόκητο. «Σά φθάσαμε τόν θράδυ στο σταθμό για τήν έπιστροφή — διηγείται ή ίδια — τόν βρήκαμε άνάστατο, σάν νάχε κηρυκτεί πόλεμος. Ένα πλήθος θοερό περίμενε άνυπόμονο κι' έρεθισμένο. Τραίνα δε δούλευαν. Ή γραμμή ήταν κλεισμένη. Μιὰ άμαξοστοιχία κι' ένα φορτηγό είχαν συγκρουστεί. Φήμες άδέσποτες κυκλοφορούσαν για ένα μεγάλο αριθμό νεκρών και πληγωμένων. Σιδηροδρομικό δυστύχημα στο τραίνο τών «έξη». Τόν τραίνο, που θάπρεπε κανονικά, νά είχα πάρει. Άν ήμουν κάπως περισσότερο πιστή στή θεά σύνεση, που κυκλοφορεί στο αίμά μου, κείνη τή στιγμή θά πλήθαινα ίσως κατά μιὰ μονάδα «τόν μεγάλον αριθμόν νεκρών και τραυματιών» για τόν όποιο γράψαν οί θραδυνές έφημερίδες στην έκτακτη έκδοσή τους».⁷⁾

Ό Πολυκράτης και τόν δακτυλίδι του. Πετās τή σύνεση — δακτυλίδι μέσα στή θάλασσα μιās στραβοτιμονιάς. Τήν βρίσκουν στην κοιλιάν ενός ψαριού και σου τήν ξαναφέρνουν, άξιωμένοι, μέσα σε άσημένιο πιάτο.

— Κυρία μου, τόν πολύτιμο δακτυλίδι σας...⁸⁾

Προτίμησα νά προτάξω τόν διήγημά της αυτό στή σειρά τής αναλύσεως τού έργου της — αν και χρονολογικά άνήκει μάλλον στον κύκλο τής τελευταίας της παραγωγής — γιατί ό τόνος του ό έξομολογητικός μάς έπιτρέπει νά δούμε κάπως και τές έσωτερικές πτυχές τής ψυχής της. Έτσι ή γνωριμία τού έσωτερικού της κό-

5) Στο ίδιο διήγημα.

6) Στο ίδιο διήγημα.

7) Στο ίδιο διήγημα.

8) Στο ίδιο πάλι διήγημα.

σμου θά μάς βοηθήση τώρα καλύτερα σέ μιὰ πληρέστερη κατανόηση τοῦ ἔργου της, εἴτε προγενέστερο, εἴτε μεταγενέστερο εἶναι αὐτό.

Πρωτοφανερώθηκε στή δημοσιότητα σέ νεαρώτατη ἡλικία μέ τὸ διήγημά της «Ἡ τιμὴ ἐσώθη» στή «Νέα Ἑστία» τὸ 1931.⁹⁾ Ἡ δημοσίευση τοῦ διηγήματος ἐκείνου στὶς σελίδες τοῦ κυριώτερου λογοτεχνικοῦ περιοδικοῦ τῆς Ἑλλάδος πλημμύρισε τότε τὴν ψυχὴ τῆς νεαρῆς λογογράφου μ' ἔντονη χαρὰ κι' ἱκανοποίηση. Κι' εἶχε, νομίζω, ἀπόλυτο δίκιο, γιατί χαρακτηρίστηκε τότε ἀπ' τὴ σύνταξη τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ σάν «ἀληθινὸ δοκουμεντὸ γυναικείας ψυχολογίας».¹⁰⁾ Ἀργότερα ἔγραψε καὶ δημοσίεψε κι' ἄλλα διηγήματα, πού τελικὰ κυκλοφόρησαν λίγο πρὶν ὁπὸ τὸν τελευταῖο πόλεμο σ' ἓνα καλοτυπωμένο καὶ κομψὸ τομίδιο μέ τὸν τίτλο «τελευταῖα κορίτσια στή γῆ».¹¹⁾

Ὁ τίτλος τοῦ βιβλίου ἴσως νὰ ξαφνιάζῃ τὸν ἀπληροφόρητον ἀναγνώστη. Ὅταν ὅμως προχωρήσῃ κανεὶς ἀρκετὰ στὸ διάβασμα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, τότε ἀντιλαμβάνεται τὴν πραγματικὴ σημασία τοῦ τίτλου του. Γιατί μέσ' ἀπ' τὶς σελίδες του προβάλλουν συχνὰ μορφές κοριτσιῶν τόσο λεπτές κι' ἀνέστερες, τόσο εὐπαθεῖς κι' εὐαίσθητες, πού ν' ἀναρωτιέται συχνὰ ὁ ἀναγνώστης, ἂν εἶναι δυνατό νὰ διατηροῦνται ἀκόμα γύρω μας ἢ τοῦλάχιστον ἂν μποροῦν νὰ διατηρηθοῦν καὶ στὸ μέλλον τόσο ἐξευγενισμένα κι' ἐκπτυσμένα ἀνθρώπινα ὄντα. Δίπλα ὅμως σ' αὐτὰ θά συναντήσῃ κανεὶς καὶ μερικὰ πρόσωπα πολὺ «προσγειωμένα», πολὺ «θετικά» κι' ἀπόλυτα «προσαρμοσμένα» στή σύγχρονη πραγματικότητα. Κι' εἶναι τόσο ἐπιτυχημένη ἀλλὰ καὶ τόσο ἀπόκρουστικὴ ἢ προσαρμογὴ τους αὐτῇ, ὥστε θά νοιώσῃ πολλές φορές ὁ εὐαίσθητος ἀναγνώστης ἀπὸ τὴ γνωριμία τους τὴν ἀηδία, πού αἰσθάνεται κάθε ἀνθρώπος ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ σιχαμερῶν ἔρπετων.

Τὸ ὕφος τοῦ βιβλίου εἶναι λιτό, εὐγενικὸ καὶ συχνὰ ποιητικὸ. Ἡ συγγραφεὺς κατορθώνει καὶ δημιουργεῖ ἀτμόσφαιρα πραγματικὰ ὑποβλητικὴ καὶ ἢ παλλόμενη φράση της εἰσχωρεῖ μέσα μας καὶ δονεῖ κάποτε τὰ μύχια τῆς ψυχῆς μας.

«Τὸ σπίτι μέ τὶς ἑκατὸ φωνές» εἶναι τὸ πρῶτο διήγημα τῆς συλλογῆς. Μέσα ἀπ' τὶς ἀπλές γραμμές του ἀναδύεται μιὰ τρυφερὴ ψυχὴ, πού περιπλέκεται σ' ἓνα θουβὸ δράμα ἀπορφανισμοῦ κι' ἐσωτερικῆς μοναξιάς.

Μιὰ ἄτυχη παιδούλα μένει ἀπὸ μικρὴ ὀρφανὴ ἀπὸ μητέρα. Ἄνατρέφεται σ' ἓνα πένθιμο περιβάλλον, πού ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ὀλό-

9) Ν. Ἑστία, τεύχος 116, 15 Ὀκτωβρίου 1931.

10) Ν. Ἑστία τεύχος 107, 1 Ἰουνίου 1931, σελ. 615.

11) Ἐκδοτικὸς οἶκος Γκοβόστη, Ἀθήνα.

μαυρὴ καλύπτρα τῆς γιαγιάς κι' ἀπὸ τὰ μαῦρα σκεπάσματα τῶν ἐπίπλων καὶ φτάνει εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς τῆς εὐαίσθητης παιδούλας. Κάποια ἀνοιξὴ ὅμως ἀποφασίζει ὁ πατέρας νὰ νοικιάσῃ ἓνα σπίτι στὴν ἐξοχὴ, γιὰ νὰ ξεφύγουν ἔτσι γιὰ μερικὸς μῆνες ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ καὶ πένθιμο διαμέρισμα τῆς πόλης, πού ἐπίεζε καταπληκτικὰ τὶς ψυχές τους.

Ἐκεῖ, στὴν ἐξοχὴ, ἡ παιδούλα ἀρχίζει ν' ἀναπνέῃ διαφορετικὰ. Τὰ χαρούμενα χρώματα πού ἀπλώνονταν μπροστὰ της κι' ἡ χλιαρὴ, ἀνοιξιάτικη ἀτμόσφαιρα, πού τὴν ἄγγιζε θεραπευτικά, δημιουργοῦσαν μιὰν εὐχάριστη διάθεση στὴν ψυχὴ της κι' ἔφεραν μιὰν ἀπροσδόκητη μεταβολὴ στὴ μονότονη ζωὴ της. Ἐκεῖνο ὅμως, πού τῆς ἔκαμε τὴν πιὸ εὐχάριστη ἐντύπωση, ἦταν τὸ διπλανὸ τους σπίτι! Ὁ χαρούμενος θόρυβος, πού ἔβγαине σ' ἀλλεπάλληλα κύματα ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τὶς πόρτες κι' ἀπ' τὶς θεράντες καὶ τὸν κῆπο τοῦ σπιτιοῦ ἐκείνου, ἦταν ἐπιδρομὴ ἀναπάντεχη χαρμόσυνης ζωῆς γιὰ τ' ἀσυνήθιστα αὐτιά τῆς μελαγχολικῆς παιδούλας. Καὶ προέρχονταν ὁ θόρυβος αὐτὸς ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν εὐτυχῶν ἐνοίκων τοῦ σπιτιοῦ ἐκείνου. Ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα κι' ἀπὸ τὰ πολλὰ παιδιὰ κι' ἀπὸ τὴν ἀρραβωνιασμένη κοπέλλα, πού ὄλο γελοῦσε εὐτυχισμένα κι' ἀπὸ τὸ ὑπηρετικὸ προσωπικὸ κι' ἀκόμη ἀπὸ τὶς κόττες, τὶς χῆνες καὶ τοὺς γάλους. Κι' ἀπὸ τὸ γραμμόφωνο καὶ τὸ πιάνο κι' ἀπ' τὶς τρουμπέττες τῶν παιδιῶν καὶ τὶς σφυρίχτρες...

Κι' ἡ μικρὴ γειτονοπούλα, πού παρακολουθοῦσε ἔκπληκτη ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἐκδηλώσεις, ἔδωσε στὸ πολυθρόνο ἐκεῖνο σπίτι τὴν ἀπλή, ἀλλ' ἐπιτυχημένη ὀνομασία: «Τὸ σπίτι μέ τὶς ἑκατὸ φωνές!»

«Ἐγὼ παρακολουθοῦσα ἐκστατικὴ, (διηγεῖται ἡ ἴδια).

Τὰ διψασμένα μου αὐτιά ρουφούσανε καὶ δὲ χόρταιναν αὐτὴ τὴ γιορτὴ ἀπὸ ἤχους. Ἡ γιαγιά μου διπλοσφαλνοῦσε πόρτες καὶ παράθυρα, γιὰ νὰ τὴν κλείσει ἔξω. Κι' ἦταν πιὸ πονεμένη καὶ πιὸ μαῦρη καὶ πιὸ σκυφτὴ παρὰ στὴν πόλη. Ὁ πατέρας καθόταν μέ τὸ κεφάλι στηριγμένο στὶς παλάμες του μπρὸς στὸ γραφεῖο, σὰ νὰ διάβαζε, σὰ νὰ συλλογιζόταν. Ἐγὼ, χαμένη σὲ μιὰ βαθειὰ πολυθρόνα, γυρνοῦσα καὶ ξαναγυρνοῦσα τὴν ἀνία μου στὶς ἀτέλειωτες σελίδες κάποιου θραυτοῦ βιβλίου μέ εἰκόνες, ἀκουμπισμένου στὰ γόνατά μου. Στὸν ἄλλο κῆπο τὰ μικρά, τὰ μεγαλείτερα, παίζαν, μαλλώναν, κυνηγιόνταν μέ φωνές στριγγές καὶ χάχανα... Τότε, γλυστροῦσα σιγὰ - σιγὰ ἀπ' τὴ θέση μου, σίμωνα τὸν πατέρα μου καὶ τριβόμουν ἑλαφρὰ πάνω στὸ ροῦχό του. Κεῖνος περνοῦσε τὸ χέρι του μέσα στὰ μαλλιά μου καὶ μούλεγε:

—Πῆγαινε νὰ παίξεις, μικροῦλι μου!

Νὰ παίξω... Μὰ πῶς παίζει ἓνα παιδάκι μόνο του; Δίχως συντρόφους, δίχως φωνές καὶ θόρυβο»;¹²⁾

12) Μ. Δρόσου: Τελευταῖα κορίτσια στή γῆ, σελ. 9—10.

“Έτσι πέρασε εκείνο το καλοκαίρι και σε λίγο άρχισε η χειμωνιάτικη ζωή της πόλης. Πέρασαν κι’ άλλοι χειμώνες ύστερα, κι’ άλλα καλοκαίρια... “Ένα άπ’ αυτά πήρε μαζί του και τη μαυροφορεμένη τή γιαγιά. “Έτσι έμεινε μόνος ο πατέρας με την κορούλα του. “Ο καυμένος ο μπαμπάς! Πώς προσπαθούσε να φανή πρόσχαρος για χάρη του παιδιού του... “Άρχισαν να κάμνουν μακρυνούς περιπάτους κι’ έκδρομες και κάποτε έδιναν την άπατηλή έντύπωση ανθρώπων, που ποτέ «δεν τους έκαψε άπ’ τη ρίζα τους τ’ άγιαζι του χάρου».13) Μιά τέτοια έκδρομή τους ξανάφερε κάποτε στα παλιά, γνωστά τους μέρη. “Ήταν Άπρίλης πάλι και μέσα στο καθάριο φως του έβλεπαν πιο χαρούμενα τα γνώριμα τοπία τους.

Ξαφνικά αντίκρυσαν και το σπίτι τους· το σπίτι, στο όποιο είχαν περάσει το πρώτο καλοκαίρι τους, ύστερα άπ’ το θάνατο της μητέρας. “Όμως το σπίτι αυτό δεν έλεγε πολλά πράγματα στην ψυχή της κοπέλλας. Το διπλανό ήταν εκείνο, που κέντριζε το ένδιαφέρον της. Γι’ αυτό και ρίχτηκε λαίμαργα με το βλέμμα της σ’ αυτό. «Θέ μου, τι όμορφο που ήταν! Είχε κάτι το άλλοιότιμο πάνω του αυτό το σπίτι... Θαρρείς κι’ έσταζε και φεγγοβολούσε γύρω εύτυχία. “Ήταν, όλόκληρο, ένα χαμόγελο. Καλότυχοι αυτοί που ζούνε κεί μέσα:»14)

“Όταν όμως έπλησίασαν πιο κοντά, είδαν στην εξώπορτά του κρεμασμένη μια γνωστοποίηση: «πωλείται!». “Η έπιθυμία του πατέρα ν’ άποκτήσουν ένα σπίτι στην έξοχη βρήκε τώρα θερμή ανταπόκριση στην ψυχή της κοπέλλας. “Ενδόμυχα, ύποσυνειδητα ύσως, πίστεψε, ότι άν γινόταν το πρόσχαρο εκείνο σπίτι δικό της και βυθίζονταν μέσα του, θάκλεινε άπ’ έξω όριστικά κάθε δυσάρεστο συναίσθημα, που έκπορεύονταν άπ’ την άνυπόφορη μοναξιά της.

«Και τώρα «το σπίτι με τις εκατό φωνές» είναι δικό μου. Μια όλόχρυση πινακίδα με μεγάλα μαύρα γράμματα, καρφωμένη ψηλά στην καγκελόπορτα, μαθαίνει σ’ όλους τους διαβάτες τον παράξενο τίτλο του. Παρέες άπό άργόσχολους περιπατητές στέκουν συχνά άπό κάτω, διαβάζουν και ξαναδιαβάζουν φωναχτά, σά να μη πιστεύουνε τα μάτια τους. Εύφυολογούνε, σχολιάζουνε ή προσπαθούνε να δώσουν μιάν εξήγηση στο αίνιγμα. Γιατί, όλλοίμονο, «Το σπίτι με τις εκατό φωνές» άπ’ τον καιρό που το άπόχτησα έπίσημα, έπαψε πια να δικαιολογεί τόνομά του.

Του κάκου γυρνά άπό δωμάτιο σε δωμάτιο, διαπλατώνοντας πόρτες και παράθυρα για ναμπει όλόλαμπρο το φως... Σάλες, διάδρομοι και σκάλλες, στολισμένα όλα σαν πριγκηπόπουλα, είναι άδεια και νεκρά. Μ’ όλες μου τις προσπάθειες να δεκαπλασιαστώ,

13) Στο ίδιο βιβλίο, σελ. 13.

14) Στο ίδιο, σελ. 14.

δεν καταφέρνω να γεμίσω αυτό το κτίριο, άπό πάνω ως κάτω μόνη μου...

Κι’ άρχισα να το μισώ. Γιατί με γέλασε. Με πότισε άπογοήτεια. Πίστεψα στην κάποια μαγική του δύναμη. Κι’ αυτό δεν είναι άλλο άπό ένα καλοβαλμένο σωρό πέτρες και ξύλα.

Πλανιέμαι κάτω άπ’ τα σκαλιστά ταβάνια του και κτυπώ δυνατά τα πόδια μου για να ξυπνήσω τον άέρα. Μ’ άντις γι’ αυτόν ξυπνά ή ήχώ, που κρέμασαν σ’ όλες τις γωνίες τα «περασμένα» σαν άνοιξιάτικες άράχνες τους άνοικονόμητους ίστους τους. Και με κυνηγάει κοροϊδεύοντας.

“Έχω κι’ έγώ πιάνο, γραμμόφωνο, σαν και τότε. “Ακόμα έχω και ράδιο έγώ. Μά τι ώφελεί; Νοιώθω πως κι’ όλόκληρη μια τζάζ να φέρω, οι ήχοι της θα πέσουν σά βαρύτατες πέτρες ίσια στο θάθος της Σιωπής, δίχως να ταραξουν μ’ άρμονικούς κύκλους το διάστημα. Κάθε μέρα τα πλησιάζω και λιγώτερο. Αυτά, που πάνω τους είχα στηρίξει τις καλύτερες έλπίδες μου, για να φέρω πίσω την πολύλαλη νεράιδα του τόπου. Οι άπελπισμένες τους προσπάθειες να νικήσουν τη νέκρα μου κάνουν κακό. Μοιάζουν με άγωνιώδικες κραυγές μέσα στη νύκτα.

Κι’ έτσι «Το σπίτι με τις εκατό φωνές» είναι τώρα σχεδόν τόσο βουθό, όσο πριν δέκα χρόνια το πλαϊνό του. Και σκανυαλίζει τους διαβάτες με τον άταίριαστο τίτλο του...»15)

Το ίδιο δράμα της έσωτερικής έρημιάς και του ψυχικού άποφραρισμού το βλέπομε βαθύτερο και συγκλονιστικώτερο στο διήγημα «“Άνθρωποι με πνευμοθώρακα.»16) “Έδω όμως ή κλίμακα των άνθρωπίνων συναισθημάτων φτάνει στην πιο ύψηλή, στην πιο δραματική της κορύφωση.

“Η σκηνή στο σανατόριο του St Jean d’Aulph. “Εκείνος έχει άπό καιρό πια θεραπευθή κι’ όμως δεν έχει τη δύναμη να φύγει. Μά οι δικοί του τούγραφαν συχνά κι’ άπορούσανε μάλιστα με την άργοπορία του. Δεν ήταν δά και πλούσιοι, που να μη τους νοιάζει. «“Εκοβαν άπό δω σφίγγονταν άπ’ εκεί, για να ένώσουν τις δυο άκρες.»17) “Έτσι δεν άργησε να φτάση ή μοιραία μέρα. “Η νέα κοπέλλα τον συνώδεψε με μια φίλη της στο σταθμό. Στο δρόμο μιλούσε διαρκώς, γελούσε, θορυβούσε για να ξεγελάση τον έαυτό της και να δίνη θάρρος σε κείνον. «Μά σαν το τραίνο κίνησε—έξομολογείται ή ίδια—το άπαίσιο τραίνο, σαν είδα την τελευταία του άκρούλα να σβύνεται στο θάθος του όρίζοντα, μου φάνηκε πς θάχανα το λογικό. Στάθηκα εκεί άκίνητη και πετρωμένη, προσμένοντας, λές, κάποιο θάμμα. “Η “Όλγα με τραβούσε,

15) Στο ίδιο, σελ. 16—29. 18.

16) Μ. Δρόσου: Τελευταία κορίτσια στη γή. σελ. 59 κ. έ.

17) Στο ίδιο σελ. 59.

μέ παρακαλούσε δειλά και τρυφερά να πηγαίνουμε. Μά δε μπορούσα να ξεκολλήσω από εκεί. Τά πόδια μου σά νάχαν πιάσει ρίζες μέσα στο χώμα αυτό, τὸ τελευταίον που πατήσαμε μαζί». ¹⁸⁾ Τελικά ἡ πιστὴ φίλη με τὴ βία σχεδὸν τὴν ἔβαλε στὸ αὐτοκίνητο καὶ τὴ μετέφερε στὸ σανατόριο. Ἐκεῖ τῆς ἔδωσαν δυνατὸ ναρκωτικὸ καὶ σὲ λίγο θυθίστηκε σὲ λήθαργο. Ὅταν ξύπνησε, ἦταν τόσο τσακισμένη, πού δὲν εἶχε τὴ δύναμη οὔτε τὸν πόνο τῆς νὰ νοιώσῃ. «Τὴν πρώτη στιγμή πού ἀνοιξα τὰ μάτια μου — συνεχίζει τὴν ἐξομολόγησίν της — ἀντίκρισα τὸ γιατρὸ νὰ με κοιτάει με καλωσύνη καὶ συμπόνια. Ἐκατσε κοντά μου καὶ με παρηγόρησε μ' ἀληθινὰ λόγια μάνας. Τὸν ἀκούγα δίχως νὰ μιῶ. Ὅμως με κάποιαν ἀνακούφιση. Μοῦ φαινότανε σὰ νάλυωνε ὁ πόνος μου, ὁ σφηνωμένος κι' ἀκίνητος μέσα μου σὰ λεπίδι, νὰ κυκλοφορεῖ καὶ νὰ περεχάει τὸ εἶναι μου με κάποιαν γλύκα. Ἄρχισα νὰ νοιώθω τὴ γλύκα τὴν ἡδονικὴ τοῦ μεγάλου πόνου, πού γίνεται ἀγαπητὴ καὶ ἀπαραίτητη σὰν τὸ ὄπιο, ὅταν τὴ συνηθίσεις. Ἐμεινα ἀκόμα λίγες μέρες στὸ κρεβάτι. Δὲ διαζόμενα νὰ σηκωθῶ, οὔτε νὰ γιάνω. Τὶ νάκανα πιά στὴ ζωῆ; Ὁ θῆχας μοῦ ξαναγύριζε συχνά. Κι' ὁ γιατρὸς κουνοῦσε τὸ κεφάλι, σὰ νάλεγε: «Τὰ βλέπεις; τὰ βλέπεις; Σὲ μιὰ βδομάδα μέσα μου κατέστρεψες τὸς κόπους μου ἑνὸς χρόνου» ¹⁹⁾. Ὅταν πιά σηκώθηκε, προσπάθησε ὁ γιατρὸς νὰ κάμῃ τὴν ἄρρωστη νὰ λοικευθῇ. Μά τοῦ κάκου. Τότε ἀναγκάστηκε νὰ τὴν πάρῃ με τὸ ἄγριο. Τῆς μίλησε σκληρὰ κι' ἀπότομα. Τῆς εἶπε πὼς με κανένα τρόπο δὲν ἔπρεπε νὰ ἐνωθοῦν οἱ δύο τους. Γιατὶ ἦταν κι' οἱ δύο ἄρρωστοι. Καὶ φτωχοί. Κι' εἶχαν ἀνάγκη κι' οἱ δύο τους ἀπὸ μιὰν ἡσυχὴ ζωῆ, δίχως κόπους πολλοὺς καὶ φροντίδες. Κι' ἂν δὲν λυπόταν τὸν ἑαυτὸ τῆς ἄς συλλογιζόταν τοῦλάχιστον ἐκεῖνον. Κάποτε θὰ τὸν ξεχνοῦσε. Κι' ἔπρεπε μάλιστα νὰ προσπαθῆσῃ ἀπὸ τώρα. Γι' αὐτὸ ἦταν ἀνάγκη ν' ἀλλάξῃ τόπο διαμονῆς, γιὰ κάποιον διάστημα τοῦλάχιστον.

«Ἐγὼ τὸν ἀκούγα κι' ἔκλαιγα. Ἐκλαιγα με δάκρυα χοντρά, πού κυλούσανε βαρειά-βαρειά καὶ θιαστικά στὰ μάγουλα καὶ στὴν ποδιά μου. Καὶ σκεφτόμουνα με συντριβή: «Ναί, ναί. Ὁ γιατρὸς ἔχει δίκιο. Δὲν ἔπρεπε... Μά τί νὰ κάνω; Τῶθελα τάχα; Τ' ἀποζήτησα; Λησμόνησα πὼς δὲν εἶχαμε κανένα, κανένα δικαίωμα πιά ἐμεῖς πάνω στὴ γῆ... Κάτι λιγώτερο κι' ἀπ' τὸ μυρμηγκι. Κάτι λιγώτερο κι' ἀπ' τὸ φυτὸ». Σκεφτόμουνα κι' ἔκλαιγα ὀλοένα. Πρέπει νάμουν, ἀλήθεια, ἀξιολύπητη, γιατί ὁ γιατρὸς μαλάκωσε με μιάς. Πῆρε τὸ ἀγαθὸ, τὸ πατρικὸ τους ὕφος καὶ μοῦ μίλησε γιὰ «τὸ καθῆκον», τὸ καθῆκον πού δίνει μιὰν ἀνυπολόγιστη παρηγο-

18) Στὸ ἴδιο σελ. 60.

19) Στὸ ἴδιο, σελ. 61—62.

ριά, γιὰ τὸν καιρὸ πού ὅλα τὰ σβύνει καὶ κάτι ἄλλα τέτοια, πού λένε σ' αὐτὲς τὶς περιστάσεις». ²⁰⁾.

Ὅ,τι ὅμως δὲν κατῶρθωσε νὰ κάμῃ ὁ γιατρὸς με τὴν πειθῶ, τὸ πέτυχε με τὴν ἀπειλή. Τῆς δῆλωσε καθαρὰ, πὼς ἂν ἐξακολούσε αὐτὴ τὴν τακτικὴ, θὰ τὴν ἔστελνε πίσω, στοὺς δικούς της. Αὐτὸ τὴν ἀναστάτωσε κυριολεκτικά. Μὲ κανένα τρόπο δὲν ἤθελε ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸ St Jean. Γιατὶ τὸ μέρος αὐτὸ ἦταν γιὰ κείνην ἡ καρδιά ὀλόκληρης τῆς πλάσης!

Τέλος ἔγινε μεταξύ τους κάποιος συμβιβασμός. Συμφώνησαν δηλαδὴ γιὰ μιὰ ἐκδρομὴ ὡς τὶς Bagnes. Ἔτσι καὶ ἔγινε. Μόλις ὅμως τὸ τραῖνο μπῆκε στὸ σταθμὸ τῆς Λυών, ἡ ἄρρωστη κοπέλλα χύθηκε στὸ παράθυρο. «Ὅχι πὼς ἔλπίζα τίποτε— συμπληρώνει τὴν ἐξομολόγησίν της—μά, νά, ἔτσι... Γιὰ νὰ δῶ ἀπὸ κοντῆτερα τὸν τόπο ὅπου ζοῦσε αὐτός. Φαντάσου τώρα τὴν ἐκπληξή μου, τὴν ταραχή μου, σὰν τὸν εἶδα ἐκεῖ ὀλόκληρο νὰ περιμένει! Δὲν πίστευα στὰ μάτια μου. Μοῦ ἐρχόταν νὰ φωνάξω, νὰ πηδήξω, νὰ πεταχτῶ κοντά του. Καὶ πάλι νὰ τραθηκτῶ στὸ βάθος τοῦ βαγονιοῦ, σὲ μιὰ σκοτεινὴ γωνιά καὶ νὰ κλάψω, νὰ κλάψω... Ὅμως μᾶς εἶχε δεῖ κι' ἐρχόταν νὰ μᾶς ἀντικρύσει. Ἀδύνατος, κατάχλωμος, μοῦ ράγισε τὴν καρδιά. Τὸ τραῖνο σταμάτησε. Κατεβήκαμε. Τοῦ ἔσφιξα τὸ χέρι. Καὶ στὸ μεταξύ προσπαθοῦσα νὰ κάνω τὴν ξένοιαστη, τὴ χαρούμενη. Καὶ τὰ κατάφερνα ἄρκετά, θαρρῶ, ἂν κρίνω ἀπ' τὸ πονεμένο σφίξιμο τῶν χειλιῶν του. Μίλαγα μ' ὄλον τὸν κόσμον, γέλαγα, ἀστειεύομουνα. Καὶ σ' αὐτὸν δὲ γύρισα παρά δύο - τρεῖς φορὲς μονάχα. Γιὰ μιὰ στιγμή τὸν εἶδα τόσο χλωμό, πού φοβήθηκα. Καὶ τὸν ρώτησα ἀσυλλόγιστα, ἂν ἤθελε νὰ κάνω με μιὰ βόλτα». ²¹⁾.

Τότε βρῆκε τὴν εὐκαιρία ἐκεῖνος, νὰ τῆς μιλήσῃ γιὰ τὰ αἰσθηματά του. Καὶ γιὰ τὴν ἀπόφασίν του νὰ ζήσουνε μαζί. Ὅμως ἐκείνη ὑποκρίθηκε με τόση τέχνη τὴν ἀδιάφορη, ἔπαιξε με τόση πειστικότητα τὸ ρόλο της, πού προξένησε τὴν πιὸ ἐκπληκτικὴ ἐντύπωση σὲ κείνον.

Κι' ὕστερα ἡ ἐκπληξὴ του μεταμορφώθηκε σ' ὀδύνη καὶ ἡ ὀδύνη σ' ἀπελπισία, γιὰ νὰ καταλήξῃ τελικὰ στὸ μῖσος καὶ στὴν περιφρόνηση. Σηκώθηκε ἄργά, τῆς ἐζήτησε συγγνώμη καὶ τὴ συνώδεψε ψυχρὰ κι' εὐγενικὰ ὡς τὸ τραῖνο. «Ὁ γιατρὸς μᾶς περίμενε ἀνυπόμονα. Ἀπὸ τὴ στάση μας κατάλαβε πὼς «εἶχα κάνει τὸ καθῆκόν μου». Μοῦ χαμογέλασε με συμπάθεια. Μοῦ ἦρθε νὰ τὸν πνίξω. Μὲ τοποθέτησε με χίλιες λεπτές φροντίδες στὸ βαγόνι. Στὸ μεταξύ ἐκεῖνος δὲν γύρισε καθόλου νὰ με δεῖ. Μιλοῦσε ἡσυχὰ κι' ἀδιάφορα με τὴν ἄλλη κυρία. Μά ἡ ὠχρότητά του ἦταν τρο-

20) Στὸ ἴδιο βιβλίον, σελ. 13.

21) Στὸ ἴδιο, σελ. 64—66.

μακτική. Ἐγὼ θρισκόμουν σὲ μιὰν ἄγρια κατάσταση. Γιὰ τὸ τίποτε μου ἐρχόταν νὰ σκοτώσω ὅποιον ἔβρισκα μπροστά μου. Κι' ἔπειτα, τὸ τραῖνο κίνησε... Ἀκίνητος, στὴ θέση πὺ θρέθηκε, τὸν εἶδα νὰ μικραίνει, νὰ μικραίνει, ὅσο πὺ χάθηκε ὀλότελα... Γιὰ δεύτερη φορὰ μου τὸν ἄρπαζε ἡ ἀπόσταση. Καὶ τούτη δίχως ἐλπίδα γυρισμοῦ...»²²⁾.

Ἀπαλότερο σὲ ὀδύνη, ἀλλὰ ὑποβλητικώτερο, εἶναι τὸ ἀφήγημα «Γοργές γραμμές μπροστά στὸ τζάκι». Πηγάζει ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος καὶ ἐξελισσεται μὲ τόση φυσιολογικὴ ἀπλότητα καὶ τελειότητα, πὺ νομίζει κανεὶς, ὅτι τὸ παρελθὸν μετουσιώθηκε σ' ἓνα ὀλοζώντανο παρὸν καὶ θρίσκειται μπροστά μας.

Τὸ ξεφύλλισμα κάποιου παλιοῦ βιβλίου καὶ τὸ πέσιμο ἐνὸς μαρμένου ἀνθους ἀπ' τὶς σελίδες του, τὸ χιονισμένο δειλινὸ μὲ τὴ μεγαλόπρεπη ἡρεμία του γίνονται ἀφορμές, πὺ θ' ἀναστήσουν τὸ πιὸ ἐξαισιο κομμάτι τῆς ζωῆς ἀπὸ τὰ περασμένα...

«Θυμᾶμαι τὸν τελευταῖο μῆνα, πὺ πέρασες κοντά μας... Ἦταν καὶ τότε Γενάρης σάν καὶ τώρα. Καὶ τὸ χιόνι ἄσπριζε συχνά, ὅπως καὶ τώρα, στίς στέγες τῶν σπιτιῶν καὶ στίς κορφές τῶν πεύκων...»²³⁾. Καὶ θυμᾶται ἀκόμη ὀλόκληρη μιὰ ζωὴ μ' ἓνα σωρὸ χαρακτηριστικὲς λεπτομέρειες, τὰ παιγνίδια τους, τὰ πείσματά τους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίμονη προσπάθεια ἐκείνου νὰ ὑποτάξει τὴν ἀτομικότητά της στὴ θέλησή του. Ἐκείνη—παρὰ τὴν ἀντίδρασή της—ἀντιλαμβάνεται τώρα, ὅτι δίχως ἴσως νὰ τὸ καταλάβῃ, δέχτηκε σ' ἄρκετὸ βαθμὸ τὴν ἐπίδρασή του. «Συλλογίζομαι τώρα σοβαρά, ἀν δὲ σοῦ ὀφείλω ἓνα μεγάλο κομμάτι ἀπὸ τὸ σημερινὸ μου «εἶναι»... Ἴσως στὴ δική σου ἐπίδραση νὰ χρωστάω τὴν ἀγάπη μου γιὰ τὴ γερή, ἀπλὴ ζωὴ καὶ τὸν οἶκτο μου γιὰ κάθε σαθρὸ, ἀρρωστημένο ἢ ἀμφίβολο. Καὶ ποιὸς ξαίρει πόσα ἄλλα σοῦ ἀνήκουνε μέσα ἀπ' τὴν ψυχοσύνησέ μου...»²⁴⁾.

Καὶ οἱ ἀναμνήσεις συνεχίζονται. Ὁ τελευταῖος περίπατος στὸ χιόνι πλάι-πλάι, μὲ ἀργοπορημένο βῆμα. Κι' ἡ ἐπιθυμία, ἡ σφοδρὴ ἐπιθυμία καὶ τῶν δυὸ, νὰ μὴ τέλειωνε ποτέ. Μὰ «ὅσο σιγὰ κι' ἀν περπατούσαμε, φθάσαμε κάποτε στὴν πόρτα. Ἐκανα νὰ τὴν ἀνοίξω. Ἀπλωσες τὸ χέρι σου στὸ κρῦο σίδερο νὰ μ' ἐμποδίσεις : «Μὴ ἀκόμα... Κι' ἄλλο ἓνα γῦρο...» εἶπες. Ξαναγυρίσαμε πίσω. Σταθήκαμε κάπου. Μὲ τὴν ἄκρη τοῦ σκληροῦ σου καμτσικιοῦ ἔκανα, ἀφηρημένη, σχέδια πάνω στὸ χιόνι. Σὲ εἶδα νὰ χαμογελάς. Γιὰ τί τάχα ; Πρόσεξα, στενοχωρήθηκα, ἴσως καὶ νὰ κοκκίνισα λιγάκι.

22) Σελὶς 68—69.

23) Σελὶς 97.

24) Σελὶς 98.

Κεὶ χάμω, εἶχα χαράξει, ἄθελά μου δυὸ-τρία ψηφία ἀπ' τὸ ὄνομά σου...»²⁶⁾

Ἔτσι περίπου περνοῦσε ὁ καιρὸς, πὺ θὰ κατέληγε σὲ λίγο στὴ μέρα τοῦ χωρισμοῦ. Κι' ἐνῶ τὰ αἰσθήματά τους ἀπὸ μέρα σὲ μέρα δυνάμωναν, ἡ δειλία—πὺ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα γνωρίσματα τῶν πιὸ εὐγενικῶν συναισθημάτων—ἐμπόδιζε μιὰ κάποιον τολμηρότερη ἐκδήλωση. «Μιὰ ἀγωνία, μιὰ νευρικότης μᾶς κυρίευε συχνά... Νοιώθαμε τὴ δειλία μας νὰ μᾶς παραλύει τὴ θέληση, νὰ μπαίνει καὶ τὴν ὕστατη τούτη φορὰ ἀνάμεσά μας. Γιὰ μιὰ στιγμή κάποιον μεγάλη ἀπόφαση ἔλαμψε στὰ μάτια σου. Κι' ἔτσι καθὼς μιλούσαμε, ἀδιάφορα τάχα, γύρω στὸ ταξίδι σου, ἔσκυψες ξάφνου καὶ μοῦπες θιαστικά : «Τώρα, δὲ θέλω νὰ φύγω». Τόνισες μὲ πάθος τὸ τώρα, κοιτώντας με βαθειὰ μέσα στὰ μάτια... Σὲ κοίταξα παρακαλεστικά. Ἡ ἀπόφαση κλονίστηκε στὸ βλέμμα σου... Ἔτσι κι' ἐκεῖνο τὸ ἀπόγευμα δὲν εἶπαμε τίποτε περισσότερο...»²⁶⁾.

Ἡ πικρὴ μέρα τοῦ χωρισμοῦ δὲν ἄργησε νὰ φτάσῃ. Τρία κλειστά αὐτοκίνητα τοὺς ἔφεραν στὴ θλιβερὴ προκουμαία, ἓνα σκυθρωπὸ χειμωνιάτικο πρωῖνὸ. Κι' ἐνῶ ἐκεῖνος ἔτρεχε γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὶς τελευταῖες διατυπώσεις τοῦ ταξιδιοῦ, ἐκείνη ἀκουμπισμένη σ' ἓνα σωρὸ ἀπὸ κάσσεσ παρακολουθοῦσε ἀφηρημένη τὴν κίνηση, πὺ γινόταν γύρω της. «Ἦρθες καὶ στάθηκες κοντά μου. Εἶμαστέ κι' οἱ δυὸ θλιμμένοι. Ὅμως στὴ δική σου θλίψη ἀναμιγνυότανε κι' ἓνα δεύτερο συναίσθημα, ἴσως πικρότερο ἀπ' αὐτό, τοῦ χωρισμοῦ : Τὸ συναίσθημα τῆς δειλίας σου μαζί μου, πὺ κείνη τὴ στιγμή σοῦ πλήγωνε σκληρὰ τὸν ἀνδρικό ἐγωῖσμό. Δὲ λυπόσυνα μονάχα γιὰ τ' ὅτι μ' ἔχανες. Λυπόσυνα πιότερο γιὰ τ' ὅτι μ' ἔχανες δίχως νὰ μ' ἔχεις βρεῖ...»

Κι' ὁμως... δὲν ἔχεις νὰ λυπᾶσαι. Δὲν ἔχουμε νὰ λυπόμαστε γιὰ τίποτε, πιστεψέ με. Γιὰ τί, ἐμεῖς οἱ δυὸ μικρές, δειλὲς ψυχές, χαρήκαμε δίχως νὰ τὸ θέλουμε καὶ δίχως νὰ τὸ ξέρουμε σάν δυὸ μεγάλοι ντιλεττάντες τὴν Ἀγάπη... Μὲ μιὰν ἀφάνταστη ἐκλεκτικότητα, τῆς πήραμε ὅ,τι καλύτερο ἔχει νὰ δώσει μιὰ ἀγάπη : Τὴν πιὸ βαθειὰ, τὴν πιὸ ἀσύλληπτη οὐσία της. Κάτι σάν ἄρωμα ἔλαφρὸ καὶ σάν λεπτὸ κρασί. Παραμερίσαμε ἀπὸ ἔνστικτο κάθε βαρὺ, κοινὸ ἢ χυδαῖο, καὶ ἀνάμεσά της πρόβαλε ἡ πιὸ καθάρια φόρμα ἀνάστασης τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς...

Γιὰ τοῦτο, τὸ χειμωνιάτικο αὐτὸ δειλί, πὺ ὄλα εἶναι λευκά, πλατεῖα, καθάρια γύρω μου, μποροῦνε καὶ οἱ σκέψεις μου σταματώντας σ' αὐτὴν, νᾶναι τὸ ἴδιο λευκές, πλατεῖες, καθάρειες δίχως κανένα ἴχνος ἀκαλαίσθητης λύπης...»²⁷⁾.

25) Σελὶς 99.

26) Σελὶς 102.

27) Σελὶς 103—104.

Με τὰ «Πέντε κορίτσια στὸν ἴδιο θάλαμο» μπαίνομε σὲ νέο κλίμα. Ἡ θαθειά ἐνδοσκόπηση κι' ἐσωτερικὴ ἀνάλυση ὑποχωρεῖ κι' ἡ ψυχικὴ κατάσταση τῶν προσώπων διαγράφεται ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς τοὺς ἐκδηλώσεις.

Σὲ κάποια αἶθουσα ἐνὸς θεραπευτηρίου νοσηλεύονται πέντε νεαρὲς ὑπάρξεις. Καὶ γιὰ νὰ ξεχνοῦν κάπως τὸν πόνο τοὺς ἢ νὰ διασκεδάσουν τὴν ἀνία τοὺς τὰ κατάφεραν νὰ πάρουν τὴν ἄδεια καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ τὸ γραμμόφωνό τοὺς. Τὸ ἐτοποθέτησαν κατὰχαμα γιὰ νὰ μὴ ἐνοχλοῦν τοὺς ἄλλους ἀσθενεῖς «μὲ σκόρπιους ὀλόγυρα μιὰ λεγεῶνα δίσκους». ²⁸⁾ Πέντε κοπέλλες γύρω ἀπὸ ἓνα γραμμόφωνο πλέκουν τὰ ὄνειρά τοὺς, λέν τοὺς καῦμούς ἢ τὶς ιδέες τοὺς καὶ προσπαθοῦνε κάποτε νὰ διασκεδάσουν.

«Μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἔχει δυὸ μῆνες νὰ πατήσῃ τὴν ἄσφαλτο. Τὸ λέει μὲ πίκρα τόση, σὰ νᾶταν τοῦτο τὸ πάτημα ἢ μεγαλύτερη εὐτυχία στὴ ζωὴ. Κεῖνη ἢ μικρὴ μὲ τὴ γατίσια μουρίτσα καὶ τὰ γαλάζια μάτια πέρασε τρεῖς φορές ἀπ' τὸ μαχαίρι... ²⁹⁾ . Μὰ δὲν εἶναι ὅλες τὸ ἴδιο. Νὰ π. χ. ἢ κοπέλλα ποὺ κάθεται πιὸ συχνὰ ἀπ' τὶς ἄλλες κοντὰ στὸ γραμμόφωνο θρῖσκεται σ' ἀρκετὰ καλὴν κατάσταση. Κι' ἔχει τόση ψυχικὴ διάθεση, ὥστε κατορθώνει νὰ δημιουργῇ συχνὰ κι' εὐθυμὴ ἀτμόσφαιρα.

«Εἶναι ὁ μαέστρος. Μονάχη τῆς πῆρε τὸν τίτλο καὶ κάνουν ὅλες γέλοια μὲ τὸ χαριτωμένο τῆς σκιστάρισμα. Μακραίνει τὸ κορμί, γέρνει μπροστὰ, λυγιέται δεξιὰ, ἀριστερά, κρατῶν τὰς ἀνάερα στὰ δάκτυλα μιὰν ἀόρατη μπαγκέττα». ³⁰⁾

Ξαφνικὰ ὅμως μπαίνει μέσα ἢ ἀδελφὴ καὶ διακόπτει τὴ μουσικὴ ἀκρόαση. Τὰ κορίτσια παρακαλοῦν νὰ τ' ἀφήσῃ ἀκόμη λίγο, μὰ ἢ ἀδελφὴ μένει ἀνένδοτη. Εἶναι ἢ ὥρα, ποὺ πρέπει νὰ ἡσυχάσουν.

Ἔτσι ἀποσύρονται παραπονεμένες στὰ κρεβάτια τοὺς. Σὲ λίγο ὅμως ἀρχίζει ἢ συζήτησις:

—Ἐγὼ σὰν ἀκούω μουσικὴ, λέει ἢ μιὰ, νοιώθω κάτι ν' ἀνεβαίνει καὶ νὰ φουντώνῃ μέσα μου. «Εἶμαι εὐτυχισμένη... Καὶ πάλι ὑποφέρω... Ὅχι! Νά! πῶς νὰ σὰς τὸ πῶ; Κάτι καινούργιο, λές, καὶ προσμένω, κάτι χαρούμενο. Κι' ὕστερα, θλιμμένο... Κι' ἀκόμα, νοσταλγικό... Γιατὶ νοσταλγικό; Νά, γιὰ κάτι τάχα ποὺ πρέπει νὰ γίνῃ καὶ δὲ θάρθει. Γιατὶ κάτι ποὺ μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ δὲ θὰ γίνῃ. Κι' ὕστερα πάλι οἱ μετέωρες ἐλπίδες κι' ἢ χαρά..

Ἐγειρε πίσω κουρασμένο τὸ κεφάλι καὶ δυὸ χοντὰ δάκρυα κρεμάστηκαν στὰ τσίνορά τῆς.

28) Σελὶς 105.

29) Στὸ ἴδιο μέρος.

30) Σελὶς 106.

Ἐγὼ, σὰν ἀκούω μουσικὴ, (λέει ἢ ἄλλη), μοῦ φαίνεται πῶς πᾶω σ' ἓνα πλατὺ - πλατὺ δρόμο φωτισμένο ἀπὸ φεγγάρι... Πότε μόνη μου, πότε τραβῶ ἡρωϊκὰ μπροστὰ. Ἐναλόγως... Μὰ πάντα ὁ μακρὺς ἀσημένιος δρόμος μπροστὰ μου ἀνάμεσα σὲ κάμπους. ³¹⁾

Μὰ ἢ μικρὴ, μὲ τὰ γαλάζια μάτια, διαφωνεῖ. «Γιὰ μένα μουσικὴ θὰ πεῖ καθαλιέρος. Ναὶ καθαλιέρος. Ἐνας καλὸς λοιπὸν καθαλιέρος—κι' ὄχι γιὰ τὸ Θεὸ κανένα ρομπὸτ—νὰ μὲ κρατάει ἀπὸ τὴ μέση καί... χορὸς! Αὐτό. Τίποτε ἄλλο. Χορὸς. Θάμουν ἰκανὴ, παιδιὰ μου, νὰ χορέψω ὡς καὶ τὸ March funebre τοῦ Chopain!» ³²⁾.

Ξαφνικὰ ἀνοίξε πάλι ἢ πόρτα καὶ παρουσιάστηκε ἢ πέμπτη κοπέλλα, ποὺ εἶχε λείψει γιὰ κάμποση ὥρα. Ἐτρεξε ἴσια κι' ἔπεσε στὴν ἀγκαλιὰ τῆς ἄλλης κοπέλλας, ποὺ ἔκαμνε πρὶν ἀπὸ λίγο τὸ «μαέστρο» καὶ τὴν ἐγέμιζε φιλιὰ. Ἦτανε τόσο χαρούμενη σήμερα! Γιατὶ «τὸ παιδί τῆς» τὴ θρῖκε πολὺ ὁμορφή. Καὶ στὴν ἐπιτυχία τῆς αὐτὴ εἶχε συντελέσει κάπως κι' «ὁ μαέστρος», ποὺ τῆς εἶχε δανείσει ἐκεῖνο τὸ ὠραῖο, πράσινο πενούαρ. Γι' αὐτὸ δὲν ἤξερε πῶς νὰ τὴν εὐχαριστήσῃ τώρα, οἱ ἐκδηλώσεις ὅμως αὐτὲς ἔγιναν ἀφορμὴ ν' ἀνοιχτῇ ἀνάμεσα στὶς κοπέλλες μιὰ ζωηρὴ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὰ αἰσθήματα τῶν ἀνδρῶν. Ὁ «μαέστρος» εἶχε τὴ γνώμη, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ ἐνθουσιάζεται μιὰ κοπέλλα τόσο πολὺ, γιὰ τὴν κουθέντα ἐνὸς νέου.

—Οἱ ἄντρες εἶναι ὅλοι ἓνα· πρόσθεσε μιὰ ἄλλη, καὶ δὲν πρέπει νὰ δίνουμε ἐξαιρετικὴ σημασία σ' αὐτούς. Ξεχνοῦν τὸσον εὐκόλα!

—Ναί, ναί... σωστὰ — κούνησαν ὅλες τὸ κεφάλι, σὰ νᾶχανε τὴν πείρα μὲ τὸ σακκί.

Ὅμως ἢ πρώτη κοπέλλα διέκοψε ζωηρὰ τὴ συζήτηση κι' ὑποστήριξε μὲ θέρμη, ὅτι δὲν εἶχαν δίκην, γιὰτὶ ἐκεῖνος, ποὺ ἐγνώριζε αὐτὴ, ἦταν πολὺ διαφορετικὸς.

«Μὰ πρὶν νὰ τελειώσει, ἢ φόρα τῆς εἶχε κι' ὅλας ραγίσει. Καὶ ἢ φωνὴ τῆς ἔπεσε στὴν τελευταία νότα δίχως πεποίθηση. Κάθησε στὸ κρεβάτι μὲ κρεσμασμένα τὰ χέρια καὶ κεφάλι σκυφτό! Κι' ἔνοιωθε κουρασμένη, τσακισμένη, σὰ δαρμένο σκυλί...

—Κακιά ἐσύ.. ψιθύρισε στὴν ἄλλη μὲ παράπονο. Κι' ἦταν σὰν ἓνα παιδάκι ἔτοιμο νὰ κλάψῃ ³³⁾.

31) Σελὶς 108—109.

32) Σελὶς 109.

33) Σελὶς 111.

Στην κρίσιμη αυτή στιγμή βρήκε την ευκαιρία εκείνη ή μουσίσσα με τη γατίσια έκφραση να ρίξει στη μέση την πρόστυχη θεωρία της:

Με το να είναι λοιπόν, οί άντρες όπως είναι, δεν ξέρετε πόσο άπλοποιείται το ζήτημα, αγαπητές μου. Γιατί δεν αναλαβαίνουμε πια κι' εμείς καμμία σοβαρή υποχρέωση αντίκρου τους. Ψέμματα; Σε ξεχνάω σήμερα έγω, προτού με ξεχάσεις αύριο έσύ. Κι' έτσι κυλά ή ζωή χωρίς σοβαρές απογοητεύσεις, παιδιά μου, χωρίς τραγωδίες και τ'ά ρέστα. Ψέμματα; Το πάν είναι να μη δίνεις «βάση» κανενός. Κι' έπειτα να μη λυπάσαι κανένα. Και για τούτο, ν'άχεις πάντα στο νου σου πώς ούτε κι' αυτός θα σε λυπόταν αν ήταν ευκαιρία. Ψέμματα; Έγώ αγάπαγα ένα πιανίστα. Καλό παιδί, δέ λέω. Κι' όμορφο. Μά βρήκα ένα τμηματάρχη σε ύπουργείο. "Ε, τί έπρεπε να κάνω; Έκλαψε, δάρτηκε ό πιανίστας. Άστειά πράματα! Θα δίσταζε κείνος να με θάλει στην άκρη αν τούδιναν μιάν άλλη με δυό - τρία εκατομμύρια; Πήγα κι' έγω με τόν τμηματάρχη, όσο να θρώ τόν ύπουργό. "Ετσι, κουτές, τούς αξίζει. "Οχι ρωμαντισμοί και κολοκύθια! Σε ποιόν αϊώνα, λέτε, να ζούμε; Ξ; Σταθείτε να έβγω μιά από δω μέσα, και..

—Πάψε, πάψε : Και σ'ά θγείς κάνε όπως ξαίρεις—φώναξε κείνη με τό ώραίο προφίλ.

Κι' ύστερα άργά, κομμένα, σ'ά να μιλούσε με τόν έαυτό της:

—Μένα, δέ θα μου θγάλετε άπ' τό νου, πώς — γελάτε αν θέλετε — πώς είναι και κάποιοι άλλοι... Ναί. Κάποτε «έκτός προγράμματος» άς πούμε. "Ομως ποιοί; πού; Έδω είναι τό ζήτημα να ξαίρεις να δεις, να ξεχωρίσεις. Να μην πάρεις κρύσταλλο τό άπλό γυαλί. Μά ούτε πάλι, Θε μου, τό άγνό τό κρύσταλλο να τό περάσεις για πρόστυχο γυαλί. Σκέψου πόσο φριχτό θα ήτανε τό κρύσταλλο τό σπάνιο, τό ώραίο κρύσταλλο να τό ραγίσεις άδέξια με την πέτρα, πού έτοίμαζες για τό γυαλί. Φρικτό, πολύ φρικτό θα ήταν ν'άκανες λάθος, να..

Βούτηξε στο μαξιλάρι της κι' άρχισε να κλαίει.

—Κι' αυτή όλο κλαίει! Γιατί κλαίει; Τί έχει τώρα και κλαίει; Μιλάμε, έδω, είπε ή γατίσσα με μιά γκριμάτσα όλο περιφρόνηση.

—Τ'ά νεύρα της... Πειράχτηκαν τ'ά νεύρα της δω μέσα, είπε ή διπλανή.

Μιά άδελφή διαπλάτωσε την πόρτα.

—Κορίτσια, οί γιατροί! είπε ή νοσοκόμα. Οί πείτε νέες είχαν ένα αυθόρμητο ανασάλεμα. Κείνη, πού έκλαιγε, άρπαξε τό μαντήλι να στεγνώσει τ'ά μάτια της. Η κοπέλλα με τ'ά πράσινα έβγαλε την

ξένη ρόμπα και πέρασε θιαστικά τη δική της. Κι' ή γατίσσα, αυτή πήρε τό καθρεφτάκι της και δοκίμαζε τη λάμψη τών ματιών της, όπως δοκιμάζουμε στο νύχι την κόψη του στυλέτου πριν άπ' την επίθεση...»³⁴).

Αυτά περίπου είναι τ'ά πιο αντιπροσωπευτικά διηγήματα της συλλογής «Τελευταία κορίτσια στη γή». Είναι μάλλον άφηγηματικά ψυχογραφήματα τ'ά περισσότερα γραμμένα με λυρική διάθεση. Η έκλεκτή διηγηματογράφος έχει τη σπάνια ικανότητα να θυθίζει τό βλέμμα της ως τ'ά μύχια του έσωτερικού κόσμου, να συλλαμβάνη και τις πιο λεπτές καταστάσεις της ψυχής και να συνθέτη δημιουργικά τό δράμα της ανθρώπινης ζωής. Τ'ά κείμενά της εκφράζουν ό,τι πιο λεπτό κι' ευγενικό μπορεί να νοιώση ό ευαίσθητος και καλλιεργημένος άνθρωπος. Ό τόνος της χαμηλός και υποβλητικός εισχωρεί βαθύτατα μέσα μας και δημιουργεί άρμονικές προεκτάσεις. Κι' εκεί άκόμη, πού ή φωνή του έσωτερικού, συναισθηματικού πόνου ύψώνεται σε τόνους τολμηρότερους ποτέ δέ γίνεται κραυγή, πού θα κινδύνευε ν' άγγίση τ'ά όρια κάποιας παραφωνίας: αλλά με ικανότητες πραγματικά καλλιτεχνικές κατορθώνει κι' έναρμονίζει μέσα σε μιάν άτμόσφαιρα έξαιρετικά υποβλητική τις δραματικές έναλλαγές της ανθρώπινης ζωής. Στ'ά χέρια της ή ζωή γίνεται ποίηση κι' ή ποίηση μουσική.

Η έργασία όμως της Μάγιας Δρόσου δεν σταματά ως έδω. Παρά τις αντίξοες βιοτικές της συνθήκες — πού την άπασχολούν τόσο πολύ — εν τούτοις εξακολουθεί να μελετά τόν άνθρωπο και τ'ά διάφορα προβλήματά του και να μετουσιώνη σε τέχνη τόν πόνο και την άγωνία του.

Στό περιοδικό «Τέχνη» της Πόλης δημοσίεψε κι' άλλα διηγήματα. Ξεχωριστά αναφέρω τό «Δεκάωρο μι'ας τρικυμίας»³⁵), πού είναι μι'ά τολμηρή διαμαρτυρία ενάντια στην άσυνείδητη εκμετάλλευση του ανθρώπινου μόχθου και παράλληλα μι'ά ευγενική και συγκινητική έκφραση συμπόνιας πρὸς τόν αναξιοπαθόντα μεταπολεμικόν υπάλληλο.

Στό ίδιο περιοδικό δημοσιεύτηκε και ή νουβέλλα της «Τό κορίτσι με τη μενεξελιά ψυχή»³⁶). Έδω βλέπομεν την προσπάθεια της συγγραφέως να τείνη στην έναρμόνιση τών συμβολιστικῶν στοιχείων της τέχνης της με τό ρεαλισμό της ζωής. Και πετυχαίνει άρκετά στην προσπάθειά της πλάθοντας τύπους αξιοπρόσεκτους, με ιδιαίτερη όμως έπιτυχία γυναικείους.

34) Σελίς 113.

35) «Τέχνη», Μάϊος 1946, άριθμ. 19.

36) «Τέχνη», Οκτώβριος 1944—Οκτώβρ. 1945.

Μέσα σὲ μιὰ θαμπὴ κάπως ἀτμόσφαιρα κινουῦνται τὰ διάφορα πρόσωπα τοῦ ἔργου, πού ἄλλα μᾶς φαίνονται σὰ νὰ προβάλλουν ἀπ' τὴν ἀχνὴ κάποιου ὑπερκόσμου ὄνειρου κι' ἄλλα τὰ βλέπομε ν' ἀνταποκρίνονται ἀπόλυτα στὶς δύσκολες συνθήκες τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ σ' ὀλόκληρο τὸ ἔργο γίνεται ὀλοφάνερη μιὰ προσπάθεια προσαρμογῆς τοῦ ὄνειρου στὴ σύγχρονη πραγματικότητα. Ἐδῶ ἡ ματιὰ τῆς συγγραφῆς ἀπλώνεται σ' εὐρύτερους ὀρίζοντες, τὸ ἔργο τῆς παίρνει χαρακτῆρα πιὸ καθολικό, ἀλλὰ νομίζω ὅτι χάνει κάπως σὲ ψυχολογικὴ πυκνότητα καὶ ὑποβλητικότητα. Ἀντιλαμβάνομαι θέβαια, ὅτι ἡ πρόθεση τῆς συγγραφῆς ἦταν ἄλλη τούτη τὴ φορά: ἤθελε ἴσως νὰ δώσῃ κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ προηγούμενα ἔργα τῆς, κάτι πιὸ συνθετικὸ καὶ πιὸ ὀλοκληρωμένο καὶ πρέπει θέβαια ἀπὸ τούτη τὴν πλευρὰ νὰ εἶναι ἱκανοποιημένη μὲ τὸ νέο τῆς ἔργο.

Ὅμως ἐμεῖς, πού συνηθίσαμε στὸν ἀπέριττο λόγο τῆς καὶ στὸν ὀλοκάθαρον ἦχο τῆς φωνῆς τῆς, θὰ προτιμούσαμε ν' ἀκούαμε καὶ πάλι, ἀπλό, διαυγές, κρυστάλλινο τὸ μονόφωνο τραγούδι τῆς—γιατὶ τραγούδι γίνεται συχνὰ ὁ πεζὸς λόγος στὰ χεῖλη τῆς— δίχως τὴν περιττὴ πολυτέλειαν τῆς συνοδείας πολυχόρδων.

Τὸ ἔργο τῆς γενικὰ εἶναι δημιούργημα πολλῶν παραγόντων: τῆς πνευματικῆς κατάρτισης καὶ τοῦ ἠθικοῦ ἐξοπλισμοῦ τῆς, τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τῆς, μὰ πάνω ἀπ' ὅλα τῆς ἄκρας εὐαισθησίας καὶ τῆς βαθύτατης ψυχικῆς καλλιέργειας τῆς. Δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἐντυπωσιακὸ τὸ ἔργο τοῦτο. Δὲν εἶναι τὸ ὀρμητικὸ ποτάμι, πού περνᾷ, καὶ πού μπορεῖ νὰ παρασύρῃ μὲ τὴ δύναμή του. Εἶναι τὸ ἤρεμο ρυάκι πού κυλᾷ μὲ τὴ γαλήνια μουσικὴ του. Γι' αὐτὸ καὶ ἴσως νὰ μὴ κάμνῃ αἴσθηση στοὺς πολλοὺς ὅμως μιλᾷ μὲς' τὶς ψυχῆς τῶν λίγων.

Ἄν θέλαμε νὰ τὴν κατατάξωμε σὲ ὀρισμένη λογοτεχνικὴ σχολή, νομίζω, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ τὴν τοποθετήσωμε στὸ συμβολισμό. Τὸ ἀπαλὸ κλίμα τῆς, ἡ ὑποβλητικὴ ἀτμόσφαιρά τῆς, τὸ μουσικὸ ὕφος τῆς κι' ἡ θαυμαστὴ τῆς αἴσθησης τοῦ μέτρου, ἡ ἐξαιρετικὴ συναισθηματικὴ εὐαισθησία καὶ ἐνδοστρέφειά τῆς, ἀποτελοῦν τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἔργου τῆς. Ὁ συμβολισμὸς ὅμως τῆς Μάγιας Δρόσου δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα συμπάθειας ἢ πίστεως σὲ μιὰ ὀρισμένη λογοτεχνικὴ σχολή, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ μιὰ βαθύτερη ψυχικὴ κι' ἐκφραστικὴ ἀνάγκη.

Δέχτηκε θέβαια κάποια ἐπίδραση ἀπὸ τὸ Γαλλικὸ καὶ τὸν Ἑλληνικὸ συμβολισμό, μὰ ἔδωσε σ' αὐτὸν τὴ δική τῆς προσωπικὴ πνοὴ καὶ τὴν ἀκοίμητη συναισθηματικὴ τῆς φλόγα.

Τὰ κυριώτερα πρόσωπα τοῦ ἔργου τῆς — καὶ ἰδιαίτερα τὰ γυναικεῖα — λεπτὰ εὐγενικά, εὐαίσθητα, εἶναι κομμάτια ἀπ' τὴν ἴδια τῆς ψυχὴ καὶ μοιάζουν ἄγγελοι ἐνὸς χαμένου παραδείσου

ἡ τοῦλάχιστον μορφῆς αἰθέριες ἐνὸς κόσμου, πού κινδυνεύει νὰ σβῆσῃ ὀριστικά. Ἔτσι τὰ ἐνοιώθε κι' ἡ ἴδια ἡ δημιουργὸς τους, γι' αὐτὸ καὶ τὰ ἐπιτοφόρησε κάποτε «Τελευταία κορίτσια στὴ γῆ».

Μὰ πάνω ἀπ' ὅλα ὑψώνεται ἡ θελκτικὴ μορφή τῆς ἴδιας τῆς συγγραφῆς. Σεμνὴ, σοβαρὴ, συγκρατημένη, μὲ εἰλικρινῆ μετριοφροσύνη κι' ἀπλότητα, ἀλλὰ παράλληλα εὐγενικὴ εὐπροσήγορη καὶ πνευματώδης, δημιουργεῖ γύρω τῆς μιὰ θαυμαστὴν ἀτμόσφαιρα πραγματικῆς καὶ ἀλυσμόνητης γοητείας. Ὑστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ πῶς νὰ μὴν ὀνομάσῃ κανεὶς καὶ τὴν ἴδια Τελευταίον κορίτσι στὴ γῆ;

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ
ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΜΙΚΗ ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ
ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ¹⁾

«Ὁ Νότης ἐτραγούδαε στοῦ Μάρκου τὸ κιθούρι
καὶ λέγει τραγούδια θλιβερά καὶ παραπονεμένα.
—Γιὰ σήκω ἄπάνω Μᾶρκο μου, καὶ μὴ βαρκοιμᾶσαι,
τί ὁ Βάλτος ἐπροσκύνησε κι' ὄλο τὸ Ξηρομέρι.
Τὸ Μεσολόγγι ἀπόμεινε, δὲ θὲ νὰ προσκυνήσῃ
στερηᾶς τὸ δέρν' ὁ Κιουταχῆς, κι' Ἀράπης τοῦ πελάγου
πέφτουν τὰ τόπια σὰ βροχὴ κι' οἱ πόμπες σὰ χαλάζι
κι' αὐτὰ τὰ λιανοντούφεκα σὰν ἄμμο τῆς θαλάσσης».

Ὁ Νότης, πού «ἐτραγούδαε στοῦ Μάρκου τὸ κιθούρι καὶ λέει τραγούδια θλιβερά καὶ παραπονεμένα», εἶναι ὁ Σουλιώτης στρατηγὸς Νότης Μπότσαρης, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἡρωϊκοὺς ἀρχηγούς τῆς πολιορκημένης φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου. Κι' ὁ Μᾶρκος, πού θρῖσκεται θαμμένος στὸ μαρτυρικό Μεσολόγγι καὶ πού στὸν τάφο του μοιρολογεῖ ὁ Νότης, εἶναι ὁ ἀλησμόνητος γιὰ τὸν ἡρωϊσμό καὶ τὴ σεμνότητά του Σουλιώτης ἀγωνιστὴς Μᾶρκος Μπότσαρης. Κι' οἱ δυὸ Σουλιῶτες εἶναι ἀπ' τοὺς πιὸ μεγάλους τῆς μεγάλης ἐκείνης ἑλληνικῆς ἐποχῆς, πού ξανάδωσε στὸν κόσμον ἐλεύθερη τὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ ξαναγίνη πολὺ σύντομα καὶ πάλι μεγάλη. Ἡ θλιβερὴ σκηνὴ τοῦ ὑπέροχου αὐτοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ «ὑπόκειται» ἰστὸ πολιορκημένο Μεσολόγγι. Ὅταν ὁ λαὸς φαντάζεται τοὺς μεγάλους του νὰ κλαῖνε, εἶναι πάντα μεγάλο τὸ πένθος τῆς πατρίδας, εἶναι πάντα θαρὺς ὁ πόνος τοῦ ἔθνους. Τὰ δάκρυα τῶν μεγάλων εἶναι ὁ τραγικὸς ἐπίλογος τῶν ἐθνικῶν συμφορῶν, εἶναι ἴσως τὸ θάλασσο τῆς παρηγοριᾶς γιὰ τὴν πληγωμένην ἐθνικὴν ψυχὴ. Σ' ἐνα ἀνάλογο ἐθνικὸ πένθος, πού συνέβη μερικὸς αἰῶνας προηγουμένως, ὁ ἑλληνικὸς λαὸς εἶχε ξαναφαντασθῆ τοὺς μεγάλους του καὶ τὰ ἱερά του πρόσωπα νὰ δακρῦζουν.

«Ἡ Δέσποινα ταράχτηκε, δακρῦζουν οἱ εἰκόνες...»

Κι' ἀμέσως μέσα ἀπὸ τὰ ἱερά δάκρυα ἀνάβλυσεν ἡ μυστικὴ παρηγοριά.

«Σώπασε κυρὰ Δέσποινα, καὶ μὴ πολυδακρῦζεις...
Πάλι μὲ χρόνια μὲ καιροὺς πάλι δικά μας θάνα...»

(1) Ἐλέχθη εἰς ἐπιμνημόσυνον συγκέντρωσιν ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολογγίου, πού ἔγινεν ἀπὸ τὸν Ε.Π.Ο.Κ. εἰς τὸ Παγκύπριον Γυμνάσιον τὴν 12. Ἀπριλίου 1952.

Και τώρα στο Μεσολόγγι, πού πάνω στον τάφο ενός ήρωα δακρύζει ο μεγάλος Σουλιώτης αρχηγός, το πένθος και ο πόνος έχουν πλημμυρίσει την ελληνική ψυχή. Και ο σκελετωμένος λαός στρέφει τα βλέμματά του στους μεγάλους νεκρούς του, για να άντλήσει παρηγοριά και δύναμη, για να βρή τη σωτηρία του. Μά η φρικτή τραγωδία των πολιορκημένων θα ολοκληρωθεί πρώτα κι έπειτα θα ανατείλει στο σπαραγμένο έθνος ή νίκη και ο θρίαμβος. Το υπεράνθρωπο μαρτύριο των ανθρώπων, πού έγιναν φαντάσματα από τις στερήσεις και τις συμφορές κι όμως εξακολουθούν να αγωνίζονται, πλησιάζει προς το τέλος του. Η ώρα της μεγάλης θυσίας είναι πολύ κοντά.

Τα γεγονότα της δευτέρας πολιορκίας του Μεσολογγίου είναι σε όλους γνωστά. Ωστόσο με ευλάβειαν ο στοχασμός ως τα επαναλάβει κι έφετος στην αναμνηστική αυτήν έορτή, για να μάς φέρουν και πάλι το ήρο τους μήνυμα.

Το πέμπτον έτος της Έλληνικής επαναστάσεως υπήρξε κρίσιμο για τον έθνικό μας αγώνα. Ο Σουλτάνος αποφασισμένος να καταπνίξει την επανάσταση με κάθε μέσον αναζήτησε και βρήκε αξιόλογο σύμμαχο, τον Μεχμέτ Άλη της Αιγύπτου.

Ο νέος έχθρος, πολυάριθμος, άκμαίος και θαυμάσια παρασκευασμένος, αποβιβάζεται τον Φεβρουάριο του 1825 στην Πελοπόννησο με τον φοβερό και επίμονον αρχηγό του Ίμπραήμ. Σε λίγο ή επανάσταση στην Πελοπόννησο περιστέλλεται σε μερικές μικρές έστιες. Την άνοιξη του ίδιου έτους πολυάριθμα στρατεύματα του Σουλτάνου με αρχηγό τον ιδραστήριο και φιλόδοξο και άπάνθρωπο Ρεσίτ Μεχμέτ Πασάν Κιουταχήν αναχωρούν από τα Ίωάννινα, διασχίζουν την Δυτική Ελλάδα χωρίς να συναντήσουν σοβαρά αντίσταση και φτάνουν στις 15 Απριλίου 1825 στο Μεσολόγγι. Η έκστρατεία παρασκευάστηκε με πολλή επιμέλεια τα στρατεύματα είναι πολυάριθμα και έκλεκτά από τις 20.000 του στρατού αυτού το μεγαλύτερο μέρος είναι άγριοι και φιλοπόλεμοι Άλβανοί, τα όπλα και τα εφόδια άφθονα και κεφαλή του λαμπρού αυτού στρατού ο πολυς Κιουταχής.

Ο Κιουταχής πήρε μαζί με τον προβιθασμό του σε Ρούμελη Βαλεση την έντολή να καταλάβει το Μεσολόγγι και την άπειλή ότι θα χάσει την κεφαλή του, αν άποτύχει. Την άφιξη του έχθρου αναγράφουν τα «Έλληνικά Χρονικά», πού εξέδιδε τότε στο Μεσολόγγι ο λαμπρός έλβετος φιλέλληνας Ίωάννης Ίάκωβος Μάγιερ, με τις πιο κάτω γραμμές. «15 Απριλίου. Σήμερα το πρωί περι τας 3 ώρας οι έχθροί, διηρημένοι εις μικρά σώματα έφθασαν εις τους έλαιώνας μας και συναθροίζονται όλονέν. Μερικοί ήρωές μας έτρεξαν ένθουσιασμένοι προς υπάντησίν των και άκροβολίσθησιν με αυτούς πλησίον των έλαιώνων. Από τους ήμετέρους έλαβώθη μόνον

εις, από δε τους έχθρους έφονεύθη ο σημαιοφόρος των και έλαβώθησαν και μερικοί».

Οι έχθροί συρρέουν άδιάκοπα και σε λίγες μέρες συμπληρώνεται ή πολιορκία από «άπειράριθμον σμήνος φανατικών Τούρκων» κατά την έκφραση του μηχανικού Μ. Κοκκίνη, «έχόντων επί κεφαλής τον κενόδοξον και μισάνθρωπον Κιουταχήν». (σ. 150).

Η στρατηγική σημασία του Μεσολογγίου είναι άνυπολόγιστη. Η κατοχή του φρουρίου αυτού μπορούσε να εξασφαλίσει τον έλεγχο της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας, να άναχαιτίσει τις Τουρκικές στρατιές, πού βάδιζαν κατά της Πελοποννήσου από τη Δυτική Ελλάδα και να επηρεάζει έτσι σε μεγάλο βαθμό τις επιχειρήσεις και σ' αυτήν άκόμα την Πελοπόννησο.

Γι αυτό οι Τούρκοι είχαν προσπαθήσει και προηγουμένως, το 1822, να καταλάβουν το Μεσολόγγι. Ο ήρωϊσμός όμως και ή αύτοθυσία των υπερασπιστών του Μεσολογγίου συντρίψανε το πείσμα και την όρμη των πολιορκητών και ή πρώτη πολιορκία της ήρωϊκής πόλεως τελείωσε με θρίαμβο των Έλλήνων και πανωλεθρία των Τούρκων. Το φρούριον είχε τότε επισκευασθή, συμπληρώθηκε δε αργότερα ή όχύρωσή του με πολλήν επιμέλεια και φροντίδα, ώστε να γίνη κυριολεκτικά το προπύργιο της Δυτικής Ελλάδος. Ο μεγάλος πολιτικός της επαναστάσεως Α. Μαυροκορδάτος, ο μηχανικός Μ. Κοκκίνης, ο αρχιτέκτονας Σταύρος Κουτζούκης, ο στρατηγός Άθασάσιος Ραζικότσικας, ο θαυμάσιος Βύρων, οι πρόκριτοι του Μεσολογγίου και πολλοί άλλοι εργάστηκαν με πολλή διορατικότητα και με μεγάλο πατριωτισμό για να έτοιμάσουν το Μεσολόγγι για τη μεγάλη του ώρα και για την άθρασίλευτη δόξα του. Γύρω από το Μεσολόγγι κτίστηκε τείχος χαμηλό στην άρχή, πού ύψώθηκε όμως και πλατύνθηκε έπειτα από την πρώτη πολιορκία. Στο τείχος κατασκευάστηκαν δεκαεπτά κανονοστάσια με ιδιαίτερο το καθένα όνομα και τοποθετήθηκαν 48 πυροβόλα διαφόρου όγκης και τέσσερα βομβοβόλα. Μπροστά από το τείχος σκάφτηκε τάφος βαθιά και πλατεία και μπροστά από την τάφρον άλλη πρόταφος. Τα μικρά νησάκια στη λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου όχυρώθηκαν επίσης, με πολλή δε φροντίδα για την ιδιαίτερη τους σημασία όχυρώθηκαν ή Κλείσοβα και το Βασιλάδι. Στην Κλείσοβα τοποθετήθηκαν 4 μικρά πυροβόλα και φρουρά από 130 άντρες με αρχηγόν τον Κίτσον Τσαβέλα. Στο Βασιλάδι τοποθετήθηκαν έξη πυροβόλα, μικρή φρουρά και 2 χιλιάδες γυναικόπαιδα, για να άνακουφισθή ή πολιορκημένη πόλη από το περιττό βάρος πληθυσμού άμάχου.

Όταν άρχισε ή δευτέρα πολιορκία, υπήρχαν στο Μεσολόγγι 12 χιλιάδες ψυχές. Από αυτές 4000 αποτελούσαν τη φρουρά, σ' αυτούς όμως πρέπει να προστεθούν άκόμα χίλιοι από τον υπόλοιπο πληθυσμό, πού μπορούσαν να φέρουν όπλα. Οι άντρες της φρου-

ρᾶς ἦταν ἀπὸ τοὺς ἰκανώτερους καὶ γενναίωτους ἀγωνιστὰς ὅλης τῆς Ἑλλάδας, ἰδιαίτερα δὲ τῆς Ἠπείρου, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας. Καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῆς φρουρᾶς ἦταν ἀπὸ τοὺς πρὸ ξακουστοὺς ἥρωες τοῦ ἐπαναστατημένου ἔθνους.

Οἱ ἐχθροὶ χρησιμοποίησαν γιὰ τὴν πολιορκία πολὺ μεγαλύτερες δυνάμεις. Ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον ὡς τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1825 πολιορκήσανε τὸ Μεσολόγγι ὁ Κιουταχῆς μὲ 20.000 στρατιῶτες. Κι' ἀπὸ τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἔτους αὐτοῦ ὡς τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1826 ἀγωνίστηκε ἀποφασιστικὰ γιὰ τὴν κατάληψη τοῦ Μεσολογγίου καὶ ὁ Ἰμπραήμ μὲ 8000 Ἀραβες. Τὴν πολιορκίαν ἀπὸ τὴ ξηρὰ συμπλήρωσε ὁ Τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος ἀπὸ τὴ θάλασσα μὲ μεγάλες δυνάμεις, 80 πολεμικὰ πλοῖα, καὶ μὲ ἀρχηγοὺς τοὺς πασάδες Χοσρέφ καὶ Γιουσούφ. Χωρὶς τὸν ἀποκλεισμό καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα θὰ ἦταν ἀδύνατον νὰ καταληφθῆ τὸ Μεσολόγγι.

Ὁ ἐχθρὸς κατασκεύασε μὲ μεγάλην ἐπιμονὴ καὶ πολλὴν τέχνη ἰσχυρότατα ὀχυρωματικὰ καὶ πολιορκητικὰ ἔργα, γιὰ τὰ ὁποῖα μιλοῦν μὲ θαυμασμό καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες. Στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά» ἀναφέρεται ὅτι τὰ χαρακώματα τῶν ἐχθρῶν ἀποτελοῦσαν κυριολεκτικὰ ἓνα μεγάλο λαβύρινθο καὶ ὅτι «τὸ ἔντεχνον καὶ ὀχυρὸν τούτων τὰ ἀποκαθιστᾶ σχεδὸν ἀπόρητα». (σελ. 86)

Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐχθρῶν δυνάμεων προσπάθησαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πολιορκίας νὰ ἀποκλείσουν τόσο στενὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ τὴν πόλη, ὥστε μὲ τὴν πείνα νὰ τὴν ἐξανγκάσουν νὰ παραδοθῆ. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς πολιορκίας καὶ ἀργότερα, ὅταν ἡ ἰδυστυχία εἶχε κορυφωθῆ στὴν πολιορκημένην πόλη, δοκίμασαν ἐπτά φορὲς νὰ πείσουν τοὺς Ἕλληνας νὰ παραδώσουν τὸ φρούριον προτείνοντας σ' αὐτοὺς ὄρους πολὺ εὐνοϊκοὺς. Μὰ οἱ «ἐλευθεροὶ πολιορκημένοι» ἀπορρίπτανε πάντα μὲ περιφρόνηση ὅλες τὶς προτάσεις τοῦ ἐχθροῦ. Στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά» τῆς 11ης Ἰουλίου διαβάζομεν. «Ὅσα εἶδον ἕως σήμερον οἱ αἰμοσταγεῖς ἐχθροὶ μας, ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν μὲ τὰ ὄπλα, αὐτὰ ἐφαντάσθησαν διὰ τῆς ἀλωπεκῆς νὰ ἀναπληρώσωσιν. . . Ἡμεῖς ὑπεγράψαμεν ἰδιοχείρως τὸν θάνατόν μας καὶ τοῦτο πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντες πᾶσα ἄλλη διαπραγματεύσις εἶναι μηδὲν δι' ἡμᾶς.

Οἱ Τούρκοι ἔστειλαν ἐπταμελῆ πρεσβείαν καὶ μᾶς ἐπρόβαλαν συνθήκας συμπεριλαμβανομένας εἰς ἑννέα ἄρθρα, τὰ ὁποῖα ἀντικείμενα εἰς τὴν ἔθνικὴν τιμὴν οὔτε κἂν εἶναι δεκτὰ νὰ καταχωρισθῶσιν εἰς Ἑλληνικὴν ἡμερίδα. Μόλις οἱ Ἕλληνες ἤκουσαν τὰ προβλήματα τῶν ἀπίστων καὶ εὐθὺς ἀπεκρίθησαν ὁμοφώνως πρὸς αὐτοὺς «Πόλεμον». (σελ. 69) Εἰς ἄλλην πρότασιν τοῦ Κιουταχῆ γιὰ συνθηκολόγησιν οἱ Ἕλληνες ἀποκρίθησαν. «Ὅπλα εἶναι αἱ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τούρκων συνθήκαι». (σελ. 71) Καὶ σὲ ἄλλην ἀποκρίθησαν «Τὰ κλειδιά τοῦ Μεσολογγίου εἶναι στὶς μπουκὲς

τῶν κανονιῶν μας κρεμασμένα». (Μ. Ε. Ε. σ. 959) Ὁ στρατηγὸς Λάμπρος Βεΐκος ἔγραψε στὸν φίλον του Ταῖραγα, ποῦ μεσολάβησε γιὰ νὰ παραδοθῆ καὶ νὰ σωθῆ τὸ Μεσολόγγι «. . . Ὅθεν τῷ Ρούμελῃ χώρισέ τοῦ το παστρικά, καθὼς μᾶς γνωρίζεις, ὅτι νὰ ἡξεύρη καλά χωρὶς νὰ κάμη γιουρούσι νὰ ἐμβῆ μὲ τὸ σπαθὶ τοῦ, Μεσολόγγι δὲν παίρνει». Καὶ προσθέτει σὲ ὑστερόγραφο γιὰ νὰ εἰρυνευθῆ «Πρὸς τούτοις λάβε καὶ τέσσαρες μπουτίλιες ροῦμι νὰ ταῖς δώσεις στοὺς μπαϊρακτάρηδες, ὅταν θὰ κάμουν τὸ γιουρούσι.» (σελ. 77)

Οἱ πολιορκηταὶ φυσικὰ δὲν χάσανε χρόνο στὶς διαπραγματεύσεις αὐτές. Παράλληλα πρὸς τὶς ἀλλεπάλληλες προτάσεις τοὺς ἀρχίσανε ἀπὸ τὶς πρῶτες μέρες τῆς πολιορκίας καὶ συνεχίσανε ἀδιάκοπα τὴν ἐπίμονη καὶ λυσσώδη προσπάθειά τους νὰ καταστρέψουν τὴν πόλη καὶ τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς.

Μὲ τὰ κανόνια καὶ μὲ τοὺς ὄλμους καὶ μὲ τὰ τουφέκια τῶν ἔρριχναν καὶ ἀπὸ τὴν ξηρὰν καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσαν ὄλο τὸ εἰκοσιτετράωρο ἀδιάκοπη βροχὴ ἀπὸ βόμβες καὶ σφαῖρες στὰ τείχη, στοὺς προμαχώνας, στὰ κανονοστάσια, στὰ σπίτια τοῦ Μεσολογγίου.

Ὅλα τὰ πολιορκητικὰ μέσα χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ, ἀκοίμητη ἐπαγρύπνηση, ὥστε νὰ εἶναι ὁ ἀποκλεισμὸς πλήρης, ἀδιάκοπος βομβαρδισμὸς, λυσσώδεις ἐπιθέσεις, ὑπονόμευση καὶ ἀνατινάξεις προμαχῶνων. Μὰ οἱ ὑπερασπισταὶ τῆς ἡρωϊκῆς πόλεως δὲν κάμπτονται.

Μ' ὄλη τὴν ἐπαγρύπνηση τοῦ ἐχθροῦ καὶ μ' ὄλες τὶς τεράστιες ναυτικὲς δυνάμεις, ποῦ διέθεσε γιὰ τὸν ἀποκλεισμόν, ὁ Μιαούλης κατάρθωσε τρεῖς φορὲς νὰ καταναυμαχήσῃ τὸν ἐχθρῶν στόλον, νὰ τὸν διασκορπίσῃ καὶ νὰ φέρῃ στὴν πόλη τροφές, στὰ τέλη Ἰουλίου μὲ τὸν Σαχτούρη, στὰ τέλη Νοεμβρίου καὶ στὰ μέσα Ἰανουαρίου. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς τροφές ἔφτασαν καὶ μπῆκαν στὴν πόλη γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴ φρουρὰ καὶ τὰ σώματα διαφόρων Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν. Ἀνάμεσα στὶς ἐνισχύσεις αὐτές εἶναι καὶ οἱ Σουλιῶτες τοῦ Κίτσου Τζαβέλλα, ποῦ μπῆκε στὸ Μεσολόγγι στὶς 7 Αὐγούστου. Στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά» τῆς 23ης Ἰουλίου διαβάζομε τὶς πρὸ κάτω γραμμὲς γιὰ τὴν ξαφνικὴν ἐμφάνισιν τοῦ Μιαούλη. Τὸ πρῶτ' ὅτι λημάνι ἦταν σκεπασμένο μὲ πυκνὴν ὀμίχλη. Ξαφνικὰ ἀκούεται μιὰ κανονιά.

Τὰ ἐχθρικά καράβια φεύγουν θιαστικά καὶ ἀπροσδόκητα παρουσιάζεται μέσα στὸ λιμάνι ὁ Ἑλληνικὸς στόλος. «Τὸ Βασιλάδι χαιρετᾷ τὴν ἀφίξίν του μὲ τρία κανόνια καὶ τουφεκισμόν τρεῖς ἐπανοληφθέντα. Ἡ χαρὰ, ὁ ἐνθουσιασμὸς καὶ τὸ θάρρος ἐζωγραφίσθη ἀμέσως εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ὑπερασπιζόντων τὸ φρούριόν μας. . . Περὶ τὴν μεσημβρίαν εἶδομεν τὸν τουρκικὸν στόλον ἐρχόμενον ἀπὸ τὰ νερά τῆς Κεφαλληνίας. . . Ὁ στόλος μας πλησιάζει, ἐμβαίνει

εις τακτικήν γραμμὴν καὶ οὕτω ἀρχίζει ἡ μάχη. Τὶ περιέργον θέαμα ἐπαρασταίνετο τότε, νὰ θλέπη τις ἐμπορικὰ θρίκια ὀρμῶντα ὡς οἱ ἀετοὶ κατὰ τῶν ὀθωμανικῶν φρεγατῶν καὶ κεραυνοβολοῦντα μ' ὄλον τὸν ἐνθουσιασμόν καὶ γενναιοκαρδίαν... Ἡ ναυμαχία ἐστάθη πεισματωδεστάτη. Οἱ Ἕλληνες... ἐνίκησαν καὶ ὁ ἐχθρὸς ἔφυγε κατησχημένος καταπολεμούμενος καὶ καταδιωκόμενος παρὰ τῶν ἡμετέρων». Συγκινητικώτατα εἶναι ἐπίσης ὅσα γράφουν τὰ «Ἑλληνικά Χρονικά» στίς 22 Νοεμβρίου γιὰ τὴν δευτέρα ἄφιξη τοῦ Μιαούλη στοῦ Μεσολόγγι. «Ἡ ναυμαχία αὕτη, μ' ὄλον ὅτι αἱ Ἑλληνικαὶ δυνάμεις ἦσαν ἀσυγκρίτως ὑποδεέστεραι ἀπὸ τὰς ἐχθρικές, ἀπέβη ὑπὲρ τοῦ ὀλιγαριθμοῦ στόλου μας καὶ ὁ Παντοκράτωρ, τοῦ ἱερωτάτου ἀγῶνός μας ὑπερασπιστής, ἐνίσχυσε καὶ πάλιν τὸ ἀθάνατον Μιαούλην μας καὶ τοὺς λοιποὺς γενναιοψύχους Καπετάνιους μετὰ τῶν ἀτρομήτων ναυτῶν των, ὥστε διὰ τῆς γενναιοκαρδίας, ἐνθουσιασμοῦ καὶ ζήλου, τὸν ὁποῖον ἀπ' ἀρχῆς ἔδειξαν καὶ ὁ ὁποῖος θέλει διαλάμπει ἐν ὄσῳ ἡ παγκόσμιος ἱστορία ὑπάρχει, ν' ἀπολαύσωσι καὶ νῦν τὰ νικητήρια... Ἡ γενναιοψυχία, ἡ ἀταραξία καὶ τὸ θαρραλέον τοῦ ἀκαταμαχήτου Μιαούλη ἐστάθησαν πρᾶγμα ἀνέκφραστον».

Ἡ ἐπικοινωνία αὐτῆ τῶν Μεσολογγιτῶν μὲ τοὺς ἐλευθέρους ἀδελφούς των ἐνίσχυε τὸ θάρρος τῆς φρουρᾶς καὶ ἐθεράπευεν, ἔστω καὶ προσωρινά, τὴν ἀμείλικτες ἀνάγκες τοῦ μαρτυρικοῦ λαοῦ, ποὺ ἀπὸ μέρα σὲ μέρα θυθιζόταν σὲ ἀπερίγραπτη δυστυχία. Ἡ πολύμηνος ὑπερένταση τῶν δυνάμεων τῶν ἀγωνιστῶν αὐτῶν τῆς ἐλευθερίας στὴν παρατεταμένη καὶ θανάσιμη αὐτὴν πάλη, ὁ συνεχῆς βομβαρδισμὸς, ἡ καταστροφή τῶν σπιτιῶν καὶ τῶν ἐπίπλων, οἱ τραυματισμοὶ καὶ οἱ θάνατοι προσώπων προσφιλῶν, οἱ στερήσεις, οἱ ἐπιδημίες, καὶ ἡ φρικτὴ πείνα δημιουργήσανε γιὰ τοὺς πολιορκημένους τραγικώτατους ὄρους ζωῆς, ποὺ ἔπληξαν ἰδιαίτερα τὰ παιδιὰ καὶ τὴς γυναῖκες καὶ τοὺς ἡλικιωμένους. Καὶ ὅμως ἡ ψυχὴ εἶναι πάντα περήφανη καὶ τὸ φρόνημα μένει ἀλύγιστο. «Κι' ὑψῶναν μὲ χαμόγελο τὴν ὄψη τὴν φθαρμένην» κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ποιητοῦ. Ὁ ἐχθρὸς караδοκεῖ, ἐπιμένει, καταβάλλει ὑπέρτατες προσπάθειες, χρησιμοποιοῖ ὅλα τὰ πολεμικὰ του μέσα, κινητοποιεῖ ὅλες του τὴς δυνάμεις καὶ ἐπιτίθεται μὲ λύσσα γιὰ νὰ καταφέρει στὴν μαρτυρική πόλη τὸ θανάσιμο κτύπημα. Μὰ συντρίβεται πάντα στὰ ἀπόρητα τείχη τῆς κι' ὑποχωρεῖ αἰμόφυρος. Κι' οἱ πολιορκημένοι συχνὰ τὸν ἀκολουθοῦν στὴν ὑποχώρησίν του μὲ τὰ ξίφη γυμνωμένα γιὰ νὰ συμπληρώσουν τὴν καταστροφή του. Εἰς τὰ «Ἑλληνικά Χρονικά» τῆς 21ης Ἰουλίου περιγράφεται μία ἔφοδος τῶν ἐχθρῶν, ποὺ ἀπεκρούσθη ἀπὸ τοὺς ὑπερασπιστὰς τῆς πόλεως. «Αἰφνης οἱ ὑπὸ τὸ κανονοστάσιον τοῦ Φραγκλίνου ἐχθροὶ ἔβαλον πῦρ, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον κατασκευάσει ἐκεῖσε πυρπολικὴν ὑπόνομον καὶ μετὰ τὴν ἐκπυροσκόρησίν της ὤρμησαν ἐπάνω εἰς τὸ κανονοστάσιον τοῦτο καὶ ἔστησαν ἕως εἴκοσι σημαίας των. Συγχρόνως ἔπραξαν τὸ αὐτὸ

καὶ οἱ ὑπὸ τὰ κανονοστάσια τοῦ Μπότσαρη, τοῦ Μακρῆ καὶ τοῦ Μοντάλεμπερ...» Ἐπρὸσπάθησαν οἱ ἐχθροὶ νὰ ἐφορμήσωσι μετὰ τὸ στήσιμο τῶν σημαίων καὶ νὰ ἐξουσιάσωσι τὰ κανονοστάσια μας ταῦτα, ἀλλὰ τὰ γενναῖα ὄπλα τῶν καρτεροψύχων Ἑλλήνων, οἵτινες... ἐμάχοντο μὲ τοῦ θανάτου τὴν ἀπόφασιν καὶ μὲ γενναιότητα ἀπαραδειγμάτιστον, ὄχι μόνον τοὺς ἐμπόδισαν νὰ προχωρήσωσιν, ἀλλὰ καὶ 500 περίπου κατεσκότωσαν, πολλοτάτους ἐπλήγωσαν καὶ τοὺς λοιποὺς βαρβάρους τελευταῖον... κατεδίωξαν καὶ ἠνάγκασαν νὰ ἐπιστρέψωσι κατατρομαγμένοι εἰς τὰ χαρακώματά των ἡ μάχη ἐστάθη πεισματωδεστάτη. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν πυροβόλων τοσοῦτον ἐσκότισαν τὴν ἀτμόσφαιράν μας ἀπὸ τὸν καπνόν, ὥστε μόλις διεκρίνοντο τὰ εἰς τριῶν ὄργυιῶν ἀπόστασιν ἀντικείμενα. Τὰ πέριξ ὄρη ἀντήχουν θροντωδέστατα τῶν ὄπλων τὸν κρότον.

Εἰς δὲ τοὺς ἐχθρικούς προμαχῶνας, εἰς τὰς γεμισθείσας τάφρους καὶ εἰς τὰ ἔξω μέρη τοῦ περιτειχίσματός μας ἔμειναν κειτόμενα καὶ κατεσκορπισμένα πολλότατα τῶν ἐχθρικών πτωμάτων. Μὲ ἀνυπομονησίαν περιμένομεν νὰ ἴδωμεν, ἂν οἱ ἄπιστοι ἐχθροὶ μας εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ δοκιμάσωσι καὶ πάλιν τὴν τύχην των».

Ὁ ἐχθρὸς «δοκίμασε πολλὰς φορές ἀκόμα τὴν τύχην του», μὰ πάντα ἡ ἴδια τύχη τὸν περίμενε. Ὡστόσο δὲν ἀποθαρρύνεται. Παράλληλα μὲ τὴν ἐπίμονη προπαρασκευὴ καὶ ἐκτέλεση τῶν ἐπιθέσεων του συνεχίζει καὶ τὴν ἄλλη του δραστηριότητα, τὸν ἀμείλικτο βομβαρδισμὸν καὶ τὴν περισφιγξὴ τοῦ πολιορκητικοῦ κλοιοῦ γύρω ἀπὸ τὴν ἀνυπότακτὴ πόλη. Γιὰ νὰ ἀποκλείσῃ ὀριστικὰ πιά κάθε πιθανότητα νὰ ἀνεφοδιαστῆ τὸ Μεσολόγγι ἀπὸ τὴν θάλασσαν, ἀρχίζει τολημρὲς ναυτικὲς ἐπιχειρήσεις μέσα στὴ λιμνοθάλασσαν τοῦ πολιορκημένου φρουρίου, γιὰ νὰ καταλάβῃ τὰ ὄχρωμαμένα νησιά του. Στίς 23 Φεβρουαρίου ὕστερα ἀπὸ φονικώτατη μάχη ὁ ἐχθρὸς πῆρε τὸ Βασιλάδι. Ὁ στρατηγὸς Σπυρίδων Πεταλούδης, ὁ ἀστυνόμος Ραζῆς καὶ ἡ φρουρὰ ἔπεσαν ὑπερασπιζοντας ἡρωικὰ τὸ μικρὸ νησάκι. Στίς 28 Φεβρουαρίου ἔπεσε ὁ Ντολμᾶς, ἀφοῦ σκοτώθηκαν πάλιν οἱ ἄντρες τῆς φρουρᾶς καὶ ὁ στρατηγὸς Λιακατᾶς, ποὺ τὸ ὑπεράσπιζε. Τώρα μονάχα ἓνα φρούριον ἀπομένει στὴ Λιμνοθάλασσαν τοῦ Μεσολογγίου, πολὺ κόντὰ στὴν πολιορκημένη πόλη, ἡ Κλείσοβα, ποὺ τὴν ὑπερασπίζει ὁ Κίτσος Τζαβέλας μὲ τοὺς Σουλιῶτες του. Στίς 25 Μαρτίου ὁ Κιουταχῆς μὲ μεγάλες δυνάμεις προσβάλλει τὸ τελευταῖον αὐτὸ προπύργιον τοῦ Μεσολογγίου. Μὰ οἱ Σουλιῶτες μὲ τὸν γνωστὸν ἀκατάβλητον ἠρωϊσμόν τους ἀποκρούουν τὴν ἐπίθεση. Ἐξακόσιοι Ἀλβανοὶ σκοτώθηκαν στὴν ἐπίθεση αὕτη, ὁ ἴδιος ὁ Κιουταχῆς πληγώθηκε κι' ἀναγκάστηκε νὰ διακόψῃ τὴν ἐπιχείρησιν. Ὁ Ἰμπραήμ γεμάτος περιφρόνησιν γιὰ τὸν ἀνάξιο συνάδελφόν του δηλώνει μὲ πολλὴν ἐπίδειξιν, ὅτι θὰ καταλάβῃ ὁ ἴδιος τὸ μικρὸ νησί. Μὰ καὶ ἡ ἐπίθεση τῶν δυνάμεων τοῦ Ἰμπραήμ ἀποκρούεται. Ὁκτακόσιοι Ἀραβες σκοτώθηκαν πάλιν στὴν ἀξιομνημόνευτὴ αὐ-

τῆ μάχη τῆς Κλείσοβας μαζί με τὸν ἀρχηγό τους Χουσεϊμπεην, πού εἶχε διακριθῆ μέχρι τότε στίς ἐπιχειρήσεις γιά τὴν ἀγριότητά του.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ κατάσταση στὸ Μεσολόγγι ἔχει ἐπιδεινωθῆ ἀφόρητα. Τὰ τρόφιμα ἔχουν λείψει ὀλότελα. Ἡ πείνα θερίζει κυριολεκτικὰ τοὺς πολιορκημένους. Καὶ οἱ κάτοικοι στὴν ἀλλοφροσύνη πού τοὺς προκαλεῖ ἡ φρικτὴ πείνα, ἀγωνίζονται νὰ κρατηθοῦν στὴ ζωὴ τρώγοντας δέρματα καὶ φύκια καὶ σκουλήκια. Κι' αὐτὰ προκαλοῦν φοβερὲς ἐντερικὲς διαταραχὲς καὶ ἐπιταχύνουν τὸ τέλος των. Ἡ ἐξάντληση τοῦ μαρτυρικοῦ λαοῦ ἔχει φθάσει στὸ ἀπροχώρητο βρισκονται ὄλοι πιά «ἐν τῷ ἀσθενεστάτῳ». Μοιάζουν με νεκροὺς πού θγῆκαν ἀπὸ τοὺς τάφους των. Λιποθυμοῦν στοὺς δρόμους καὶ πεθαίνουν κατὰ ἑκατοντάδες. Τὰ κανόνια τοῦ ἐχθροῦ ἔχουν χαλάσει τὰ σπίτια τους, ὁ θάνατος ἔχει ἀποδεκάτισει καὶ διαλύσει τίς οἰκογένειες, ἡ ζωὴ ἔχει γίνει θάρος ἀσήκωτο, ἡ υγεία στὴν πόλη ἔχει ἐπανόρθωτα κλονισθῆ. «Ἡ ὑψηλὴ, πολυθρήνητη, τραγωδία» ἔχει ἀποκορυφωθῆ καὶ ὅπως γράφει ὁ ποιητὴς «ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος περιᾶνε ἀπὸ πόνον εἰς πόνον ἕως τὸν ἄκρον πόνον...καὶ ἡ ψυχὴ τους ἔπλεεν εἰς τὴν πίκραν καὶ ἐτρίκλιζαν ὡσάν μεθυσμένοι». Καὶ ὅμως «οἱ ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» μένουν ἀλύγιστοι. Ἄκρος ἔγινεν ὁ πόνος των, ἄκρος καὶ ὁ ἥρωισμὸς των. (Βλ. Μάγιερ.)

«Γλυκεῖα κι' ἐλεύθερ' ἡ ψυχὴ, σὰ νᾶτανε θγαλμένη
κι' ὑψῶναν με χαμόγελο τὴν ὄψη τὴν φθαρμένη.»

Ὁ Μιαούλης με τὸν στόλο του πλησίασε πάλι τὸ Μεσολόγγι καὶ ἀγωνίστηκε νὰ διασπᾶ τὴν πολιορκία γιά νὰ ἀνεφοδιάσῃ τὴν πόλη, ἀλλὰ δὲν τὸ κατώρθωσε. Κι' ὁ μεγάλος ναύαρχος ἔγραφε στίς 7 Ἀπριλίου, με ἀπέραντη θλίψη στὴν ἐπιτροπὴ Ζακύνθου. «Τέλος πάντων τὸ πολυπαθὲς τοῦτο προπύργιον τῆς πατρίδος χάνεται ἀφευκτα ἐντὸς ὀλίγου... Ὁ ἀποκλεισμὸς εἶναι τόσο στενός, ὥστε οὔτε εἶδησιν εἶναι τρόπος νὰ στείλωμεν εἴτε νὰ λάθωμεν».

Καὶ τὸ Μεσολόγγι χάθηκε κυριολεκτικὰ. Οἱ ἐλεύθεροι πολιορκημένοι μὴ μπορώντας νὰ κρατηθοῦν περισσότερο στὴ ζωὴ ἀποφασίζουν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πολυαγαπημένη τους γῆ καὶ με μίαν ὑπέρτατη προσπάθεια νὰ ὀρμήσουν μέσα στὴν φωτιά καὶ τὸ σίδηρο καὶ τὸν θάνατο πού τοὺς περιζώνει, καὶ νὰ ἐνωθοῦν, ἂν μπόρουν, με τοὺς ἄλλους ἀδελφούς των ἢ νὰ πεθάνουν. Ἡ ἔξοδος ἀποφασίστηκε νὰ γίνῃ τῆ νύκτα τῆς 10ης Ἀπριλίου πρὸς τὰ ξημερώματα τῆς 11. Ἦταν τότε Σάββατον τοῦ Λαζάρου σὰν ἀπόψε. Οἱ πολιορκούμενοι εἶχαν συνεννοηθῆ με τὸν Καραϊσκάκη, πού βρισκόταν στὴ Δερβένισα, νὰ κτυπήσῃ καὶ ἐκεῖνος τὸν ἐχθρὸν ἀπὸ τὰ νῶτα τὴν ὥρα τῆς ἐξόδου, γιά νὰ βοηθήσῃ τὴ φοβερὴ τους ἐπιχείρηση. Τὸ σχέδιο τῆς ἐξόδου καταστρώθηκε με κάθε λεπτομέρεια. Ὁ τρόπος τῆς παρατάξεως, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν σωμάτων, ἡ ὥρα, τὸ μέρος, οἱ σταθμοὶ καθωρίστηκαν με μεγάλην ἀκρίβεια. Τοὺς ἄντρες

τῆς φρουρᾶς θὰ ἀκολουθοῦσαν οἱ γέροι, τὰ παιδιά, κι' γυναῖκες ντυμένες ἀντρικὰ κι' ὀπλισμένες, γιά νὰ μὴν πέσουν ζωντανὲς στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν. Οἱ τραυματίες, οἱ ἄρρωστοι κι' ὄσοι δὲν μπορούσαν πιά νὰ κινηθοῦν ἀπὸ τὴν ἐξάντληση, ἀποφασίστηκε νὰ μείνουν στὴν πόλη καὶ νὰ ταφοῦν κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῆς πολέμωντας. Κάποιοι στρατηγὸς ἔκανε τὴν πρόταση νὰ σφάζουν ὄλους αὐτοὺς τοὺς δυστυχεῖς πού δὲν μπορούσαν νὰ ἀκολουθήσουν, μὰ ἡ φρικτὴ του πρόταση δὲν ἔγινε δεκτὴ, γιὰτὶ ἐναντιώθηκε ἐπίμονα ὁ αὐτὴν ὁ Ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ. Μαζί τους ἀπεφάσισαν νὰ μείνουν καὶ ἄρκετοὶ ἄντρες τῆς φρουρᾶς γιά νὰ ὑπερασπίσουν τοὺς ἀμάχους καὶ νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν θάνατό τους. Ἀνάμεσα ὁ αὐτοὺς εἶναι καὶ ὁ ἥρωϊκὸς Χρῖστος Καψάλης ἀπὸ τοὺς προκρίτους τοῦ Μεσολογγίου, πού δὲν δέχτηκε νὰ σωθῆ μ' ὄλες τίς παρακλήσεις τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς. Ὁ Καψάλης ἐπιστάτησε στὴ συγκέντρωση τῶν ἐξαντλημένων ἄρρώστων ὁ ὠρισμένα μεγάλα σπίτια, στὰ ὁποῖα φρόντισε νὰ μεταφερθοῦν κι' ὄλα τὰ πολεμοφόδια τοῦ φρουρίου, γιά νὰ τὰ χρησιμοποιήσουν γιά τὴν τελευταία τους ἀντίσταση καὶ γιά τὸν ἥρωϊκό τους θάνατο. «Δυνάμενος νὰ σωθῆ» δηγήθησαν γιά τὸν Καψάλην οἱ ἄντρες τῆς φρουρᾶς, πού σώθηκαν, «δυνάμενος νὰ σωθῆ καὶ παρακινούμενος καὶ ἀπὸ τοὺς συμπατριώτας του νὰ φύγῃ τὸν κίνδυνον, δὲν ἠθέλησεν, ἀλλ' ἐπροσκαλοῦσε γυναῖκας καὶ παιδιά ὡς εἰς πανήγυριν νὰ κλεισθῶσιν εἰς τὴν μεγάλην πυριταποθήκην καὶ αὐταὶ ἔτρεχον με προθυμίαν, διὰ νὰ ταφῶσιν εἰς τὴν στάχτην τῆς πατρίδος των».

Ἡ ὥρα τοῦ φοβεροῦ δράματος πλησίασε. Σκηνὲς ἀπερίγραπτα τραγικὲς γίνονται ὁλόκληρη τὴν ἐτοιμοθάνατη πόλη. Ὁ ἐπίσκοπος Ρωγῶν Ἰωσήφ με τὴ βοήθεια τοῦ κλήρου τῆς πόλεως κοινώνει τοὺς μελλοθανάτους. Ὅσοι θὰ μείνουν γιά τὸν θέβαιο θάνατο ἀποχαιρετίζουν ἐκείνους, πού φεύγουν γιά νέους κινδύνους. Ποιὸς μπορεῖ νὰ περιγράψῃ τὸν σπαραγμὸ τοῦ πατέρα καὶ τῆς μητέρας καὶ τῆς συζύγου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, πού ἀποχαιρετίζονται γιά πάντα τὰ πιὸ ἀγαπημένα πρόσωπα ζωντανοὶ ἀκόμα, μὰ πού δὲν πρόκειται νὰ ζήσουν γιά νὰ τὰ ξαναδοῦν;

Ἡ νύκτα ἔφτασε. Οἱ παρατάξεις σχηματίστηκαν. Κι' ὄλοι εἶναι στὴ θέση τους Καὶ προσμένουν ἀγέρωχοι τὴν μοῖρά τους.

Εἶν' ἔτοιμα στὴν ἄσπονδη πλημμύρα τῶν ἀρμάτων
δρόμο νὰ σχίσουν τὰ σπαθιά κι' ἐλεύθεροι νὰ μείνουν
ἐκεῖθε με τοὺς ἀδελφούς ἐδῶθε με τὸν χάρον·

Οἱ μάρτυρες, γράφει ὁ ποιητὴς, μένουν με τὰ μάτια προσηλωμένα εἰς τὴν ἀνατολή. Προσμένουν νὰ φανῆ τὸ σύνθημα, νὰ φανῆ ἡ φοβερὴ αὐγὴ. Καὶ προσθέτει:

«Μνήσθητι, Κύριε, εἶναι κοντά· Μνήσθητι, Κύριε, ἐφάνη».

Κι' οί μάρτυρες με τὰ ξίφη στά χέρια και με την τρομερή κραυγή «Εμπρός, θάνατος στους βαρβάρους» ὄρμουν ἀκατάσχετοι μέσα στις τάξεις του ἔχθρου.

Δυστυχῶς ὁ ἔχθρος εἶχε πληροφορηθῆ ὅλες τις λεπτομέρειες του σχεδίου τῆς ἐξόδου και περίμενε πανέτοιμος νὰ δεχθῆ και νὰ συντριψῆ τὴν ὄρμη τῶν πολιορκημένων. Ὁ ἀββᾶς Μικαρέλλι, διευθυντής του Αὐστριακοῦ Προξενείου τῶν Πατρῶν, ἔγραφε στὸν ὑποπρόξενον του Πάπα και τῆς Σαρδηνίας Ἰππ. Μωρέττη «Ἡ Αὐτοῦ Ὑψηλότης ὁ Ἰμπραήμ Πασᾶς ἐβεβαίωθη πρὸ τριῶν ἡμερῶν περὶ του σχεδίου τῶν Ἑλλήνων. . . Ἡ Αὐτοῦ Ὑψηλότης με διεβεβαίωσε θετικῶς ὅτι τὰ πάντα θὰ ἔλθουν ὑπὲρ αὐτῆς. Τὰ ὑπ' αὐτοῦ ληφθέντα μέτρα ἦσαν προφανῶς ἀσφαλέστατα. Ἀπ' ἀνατολῶν μέχρι δυσμῶν ἡ πόλις ἦτο κεκλεισμένη ὑπὸ δύο συνταγμάτων. Αἱ σχεδία και ἀβαθεῖς λέμβοι περιέσφιγγον αὐτὴν ἐκ τῆς θαλάσσης. Καὶ τρία τάγματα ἐκ 2.400 ἀνδρῶν ἦσαν πρὸ τῆς σκηνῆς τῆς Α. Υ. ἔτοιμα νὰ δρᾶμωσιν, ὅπου ἡ ἀνάγκη ἤθελεν ἀπαιτήσῃ, ταῦτα δὲ ὑπ' αὐτὰς τὰς διαταγὰς τῆς Α. Υ. Χίλιοι ἵππεῖς ἴστανται ἔτοιμοι μεταξὺ του στρατοπέδου και του ὄρους και δύο χιλιάδες Ἀλβανικοῦ στρατοῦ ἐκ Κρήτης ἐφύλαττον τινὰ ὑψώματα και μικρὰς χαράδρας πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος. Τὸ στρατόπεδον και τὰ στρατεύματα του Ρούμελι Βαλεσι ἦταν ἐπίσης ἔτοιμα πρὸς τὸ δυτικὸ μέρος». (σελ. 235).

Βροχὴ ἀπὸ σφαῖρες, ὠκεανὸς ἀπὸ ξίφη και γιαταγάνια και μιὰ κόλαση ἀπὸ ἀτελείωτες παγίδες με ἀληθινὸς δαιμόνους, πού πηδούσανε ἀπὸ παντοῦ φρικτοὶ μέσα στὸ σκοτάδι ὑποδέχτηκαν τοὺς Μάρτυρας. Καὶ ὅμως οἱ γενναῖοι ἐκεῖνοι ἀνατρέψανε με τὴν ἀπαραδειγμάτιστη ὄρμη τους τὸν ἔχθρο και τὰ ὄπλα του και τις παγίδες του και προχωρήσανε. «Ἐνα μεγάλο μέρος του λαοῦ πού ἀκολουθοῦσε, παραπλανημένο ἀπὸ μιὰ διαταγῆ, πού ἀκούστηκε μέσα στὸ σκοτάδι, «Πίσω, πίσω στὰ κανονοστάσια», γύρισε στὴν πόλη. Μαζὶ τους μπῆκαν στὴν ἀπροστάτευτη τώρα πόλη και οἱ ἔχθροί. «Καὶ ἐτελέσθη τότε ἐν τῇ πόλει θυσία μανιώδης, γράφει ὁ ἱστορικὸς μας Παπαρρηγόπουλλος. Ἡ ἀπόγνωσις τῶν ἡττηθέντων και ἡ μονία τῶν νικητῶν συνεπλάκησαν ἐν τελευταίῳ και φρικῶδει ἀγῶνι, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ ἔλληνες ἄλλον τρόπον ἀμύνης μὴ ἔχοντες ἐνέβαλλον πῦρ εἰς τὰ σωζόμενα ἔτι ἐφόδια και ἀνέτρεπον ἑαυτοῦς τε και τοὺς ἐπιτιθέμενους». (τ. Στ. σ. 168). Ὁ Χρῖστος Καψάλης ἀνατίναξε τὴ μεγάλη πυριτοθήκη κι' ἔθαψε κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῆς χιλιάδες γυναικόπαιδα κι' ἔχθρους. Ἡ ἀνατίναξη ἀναστάτωσε τὸ ἔδαφος κι' ἔκανε νὰ κατακλυσθῆ μιὰ ὀλόκληρη ἐνορία ἀπὸ τὴ θάλασσα. Ἡ ἀντίσταση συνεχίστηκε ἀπὸ σπῆτι σὲ σπῆτι. Μερικὰ σπῆτια ἀντιστάθηκαν ὀλόκληρη τὴν ἡμέρα κι' ἄλλα δυὸ μέρες. Κι' ὅλα τελειώνουν τὴν ἡρωϊκὴ τους ἀντίσταση με τὴν ἀνατίναξη και τὸν ἔνδοξον θάνατο. Οἱ ἐκρήξεις ἀναστάτωναν κάθε λίγο τὸ ἔδαφος και συγκλόνιζαν τὸν οὐρανὸ του Μεσολογγίου. Τὸ τελευταῖο καταφύγιον τῶν Μεσολογγιτῶν, ὁ Ἀνεμόμυλος, ἀνατινάχτηκε τὴν

τρίτῃ μέρα ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ρωγῶν Ἰωσήφ. Κι' ἔτσι τὸ Μεσολόγγι κατακτῆθηκε. Ἦταν ἕνας ἄμορφος σωρὸς ἀπὸ ἐρείπια και πτώματα.

Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ἄντρες τῆς φρουρᾶς και ἀπὸ τοὺς ἀμάχους συνεχίσανε τὴ φοβερὴ πορεία, ἀντιμετώπισαν τρομακτικὸς κινδύνους και μεγάλες ἀπογοητεύσεις. Ὅσοι κατάρθωσαν νὰ σωθοῦν ἀπὸ τὰ συγκεντρωμένα πυρὰ τῶν προειδοποιημένων πολιορκητῶν, ἀπὸ τὰ γιαταγάνια τῶν ἵππέων, πού περίμεναν ἔτοιμοι στὰ περάσματα και ἀπὸ τις πυκνὲς παγίδες, πού ἔστησεν ἀπὸ πρὶν ὁ ἔχθρος, φτάσανε κατὰκοποι στὸν Ἅγιο Συμεῶνα. Στὸ μοναστήρι αὐτὸ ἐλπίζανε, ὅτι θὰ βροῦνε σύμφωνα με τὸ σχέδιο τῆς ἐξόδου τοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας με τὰ παλληκάρια τους. Μὰ ἀντὶ νὰ τοὺς προσμένουν ἐδῶ οἱ ἐλεύθεροι ἀδελφοί τους, γιὰ νὰ τοὺς δώσουν τις πρῶτες βοήθειες, πού τόσο τις χρειάζονταν οἱ ἐξαντλημένοι μάρτυρες τοὺς εἶχανε στήσει καρτέρι ἐδῶ ἰσχυρὲς ἀλβανικὲς δυνάμεις γιὰ νὰ τοὺς ἀποτελειώσουν. Νέα μάχη πάλι και νέοι νεκροί. Ὅσοι σωθῆκανε, συνεχίσανε γιὰ πολλές μέρες τὴ μαρτυρικὴ τους πορεία ἀνάμεσα στὰ φαράγγια και τὰ δάση τῶν βουνῶν, κατὰκοποι, ἀβοήθητοι, τραυματισμένοι, πεινασμένοι. Καὶ δὲν θρήκανε σπῆτι, γιὰ νὰ ξαποστάσουν οὔτε ψωμί νὰ ξεγελάσουν τὴν πείνὰ τους. Τὰ χωριά ἦταν κατεστραμμένα ἀπὸ τὸν ἔχθρον. Καὶ ἡ στερεὰ Ἑλλάδα ἔρημη. Καὶ πολλοὶ πεθάνανε στὸ δρόμο. Ὑστερα ἀπὸ ἀπερίγραπτες ταλαιπωρίες φτάσανε στὰ Σάλωνα κι' ἔπειτα ἀπὸ λίγες ἡμέρες περάσανε στὸ Ναύπλιο, γιὰ νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα. Εἶχαν ὅμως ἀπομείνει μόνο 1360.

Κυρίες και Κύριοι,

Σὲ μιὰ ἑλληνικὴ πόλη, στὸ Μεσολόγγι, λίγες χιλιάδες ἀπλοῖκου λαοῦ πιστέψανε κατὰ ἕνα τρόπο ἀπόλυτο στὴν ἐλευθερία. Καὶ κάμανε πανύψηλο θωμὸ τὴν ἱερὴ τους πίστη. Καὶ στὸν πανύψηλο θωμὸ θυσιάσανε χωρὶς ἐπίδειξη, χωρὶς παράπονο τὴ χαρὰ και τὴ ζωὴ τους. Πιστέψανε πολὺ. Καὶ πονέσανε πολὺ. Καὶ γίνανε μεγάλοι χωρὶς νὰ τὸ ἐπιδιώξουν, χωρὶς ἴσως νὰ τὸ ὑποψιαστοῦν. Ἀδελφωμένοι θρηνήσανε με λόγια ἀπλᾶ μὰ συγκινητικώτατα ἕνα-ἕνα τοὺς μεγάλους νεκρούς των. Γιὰ τὸ θάνατο του ἀντιστρατήγου Δήμου Ρινιάσα γράψανε τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα Χρονικὰ τῆς πολιορκίας. «Ὅλοι κατέβρεξαν τὸ λείψανό του με δάκρυα πικρότατα ἀναστενάζοντας τὸν παντοτεινὸ χωρισμὸν ἐνὸς ἡρώος προικισμένου με τόσας ἀρετάς. Αἰωνία ἡ μνήμη σου, γενναιώτατε συμπατριῶτα».

Μὲ δάκρυα εὐγνωμοσύνης ἄς ράνωμεν και μεῖς ἀπόψε νοερά τὴν ἀκατάλυτη δόξα τῶν ἀπλοῖκῶν ἡρώων του Μεσολογγίου ψιθυρίζοντας εὐλαβικὰ τὴ δικὴ τους σεμνὴ προσευχή. «Αἰωνία σας ἡ μνήμη, γενναιώτατοι συμπατριῶται».

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΗ

Η ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Κύπρου

Η ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

Με τὴ σύντομή μου αὐτὴ ὁμιλία ἔχω σκοπὸ νὰ σᾶς μεταδώσω σὲ γενικώτατες γραμμὲς τὴν ἐξέλιξη τῆς τυπογραφίας στὴν Κύπρο. Θ' ἀποφύγω τὰ καθαρῶς ἐπαγγελματικὰ στοιχεῖα, πού ἐνδιαφέρουν μονάχα τὴ συμπαθῆ τάξη τῶν ἐπαγγελματιῶν αὐτῶν. Θὰ περιορισθῶ σὲ ὠρισμένα χτυπητὰ γεγονότα. Τὸ θέμα μποροῦσε νὰ πάρῃ μεγάλη ἔκταση. Ὑπάρχει τὸ καθαρῶς τεχνικὸ ζήτημα. Ὑπάρχει, ἔστω καὶ ἰσὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, τὸ καλλιτεχνικόν. Ὑπάρχει ἡ σχέση τοῦ τύπου μετὰ τὴν πολιτικὴ κίνηση τοῦ τόπου. Ὑπάρχει ἡ ἀνέρευση τῆς ἐπιδράσεως ἰδίως τοῦ ἑβδομαδιαίου καὶ καθημερινοῦ τύπου πάνω στὴν κοινὴ γνώμη. Ὑπάρχουν οἱ διάφοροι περὶ τύπου νόμοι. Καὶ τόσα ἄλλα πού θὰ καθιστοῦσαν πλήρη μιὰ μελέτη, ἀλλὰ πού θὰ ἦταν κουραστικὰ γιὰ μιὰ ὁμιλία, πού ἔχει ἀπλῶς σκοπὸ νὰ ποικίλῃ μιὰ ἔκθεση βιβλίου.

Τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ἦταν μιὰ μαύρη ἐποχὴ στὴν Κύπρο. Κανένας δὲν ὄριζε τὸ σῶμα καὶ τὴν περιουσίαν του. Ἡ ἐλεύθερη ἔκφραση ἦταν θανάσιμο ἁμάρτημα. Ἡ φτώχεια κ' ἡ ἀβεβαιότητα βασίλευαν παντοῦ. Ἡ Ἐκκλησία, παρόλο πού εἶχε κάποια πνευματικὴ καὶ διοικητικὴν ἰσχύ, ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως δὲν εἶχε ἀνθηρότητα. Ἀπόδειξη εἶναι τὰ θαριὰ χρέη τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ οἱ πραγματικὲς πτωχεύσεις τῶν μοναστηριῶν. Ἐξάλλου τὰ χρήματα τάθειλαν νὰ ἀδροπληρῶνουν τοὺς ἐπιτόπιους Τούρκους ἄρχοντες καὶ τοὺς προξένους ξένων δυνάμεων γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν μερικὰ ψιχία στοιχειώδους ζωῆς.

Ὡστόσο ὑπῆρξαν φωτεινὲς μορφὲς ἀρχιερέων πού εἶχαν ἀντιληφθῆ τὴ σημασίαν τῆς μορφώσεως καὶ ἐν συνεχείᾳ τοῦ βιβλίου. Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά οἱ καθαρῶς ἐκκλησιαστικὲς ἀνάγκες ὑποχρέωναν μερικοὺς νὰ φροντίσουν γιὰ ἐκτύπωση ἀπαραιτήτων γιὰ τὴν Ἐκκλησίαν βιβλίων. Φαίνεται πὼς ἦταν οἰκονομικῶς ἀδύνατη ἡ ἴδρυση ἑνὸς ἐπιτοπίου τυπογραφείου. Ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἡ Τουρκικὴ Διοίκηση δὲ θὰ εὐνοοῦσε μιὰ τέτοια ὑπόθεση, ἀρκετὰ ἐπικίνδυνη γιὰ τοὺς ἄρχοντες. Ἐξάλλου ἡ δύναμη τοῦ Ἀρχιεπισκόπου δὲ θὰ ἦταν τόσο ἀποφασιστικὴ ἀφοῦ ἦταν μακριὰ ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴ Πύλη καὶ δὲν διέθετε τὰ ἰσχυρὰ φαναριωτικὰ μέσα. Ὑπῆρχεν ὁμως οἰκονομικῶς ἀνθηρὰ κυπριακὴ παροικία στὶς εὐρωπαϊκὲς πόλεις γιὰ νὰ συνδράμῃ οἰκονομικῶς ἕνα τέτοιο σκοπὸ; Ἀπ' ὅ,τι ξέρω ἡ Κύπρος δὲν ἀξιώθηκε μιὰ σειρὰ μεγάλων εὐεργετῶν ὅπως τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ μέρη, παρὰ μόνο τῶρα τελευταίως. Κι' αὐτὸ γιὰτὶ ἐλείπαν οἱ πολὺ ἀνθηρὲς ἐμπορικὲς παροικίαι

Κυπρίων στα ευρωπαϊκά κέντρα. Ὑπῆρξε μιὰ φωτεινὴ μορφή Κυπρίου στὴν Πάδουα ὁ Πέτρος Γαρφάνος ποὺ ἴδρυσε ἐκεῖ μιὰ ἑλληνικὴ σχολὴ «Κύπριον», ποὺ ἔδρασε τὸν 18ον αἰῶνα. Ἀλλὰ τὸ ἴδρυμά του εἶχε σχέση μετὸν ὅλο ἑλληνισμό παρὰ μετὴν Κύπρο, ὡς ἐπιτόπια πνευματικὴ κίνηση.

Μποροῦμε ὥστόσο νὰ σταματήσουμε με κάποιον σεβασμὸ στὶς ἐκδόσεις κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, παρ' ὅλο πὺς στὴν πραγματικότητα δὲν ἀνήκουν στὴν Κυπριακὴ Τυπογραφία. Ἦσαν ὅμως παραγγελία γιὰ ἐπιτόπια Κυπριακὴ χρῆση καὶ ἓνα εἶδος προοιμίου. Κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ ἐκδόσεις αὐτὲς ἔγιναν στὴν Ἰταλία, καὶ ἰδίως στὴ Βενετία. Ἀργότερα μετὴν ἀπελευθέρωση τμήματος ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἐγίνονταν στὴν Ἀθήνα. Ἴσως ἡ πιὸ παλιὰ ἐκδοσὴ ποὺ ἔγινε ἀπὸ Κύπριο μετὴν κυπριακὰ θέματα ἦταν τὸ βιβλίον τοῦ Νεόφυτου Ροδινοῦ «Περὶ ἡρώων, στρατηγῶν, φιλοσόφων, ἁγίων καὶ ἄλλων ὀνομαστῶν ἀνθρώπων ὅπου ἐβγήκασιν ἀπὸ τὸ Ἰησὺ τῆς Κύπρου», Ρώμη 1659. Ἀξίες μνημονεύσεως εἶναι καὶ οἱ ἐκδόσεις στὴ Βενετία κατὰ παραγγελία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φιλοθέου. Καὶ ἄλλες. Ἡ σημασία τῶν ἐκδόσεων αὐτῶν ἦταν πρακτικῶς περιορισμένη, γιὰτὶ ὁ πληθυσμὸς ἦταν ἀγράμματος καὶ συνεπῶς ἡ χρῆση τῶν ἐπιτοπίως ἀφοροῦσε στενὸ κύκλον. Γιὰ νὰ ἐννοήσετε τὸν περιορισμένον ἀριθμὸ ἀναγνωστῶν σᾶς ἀναφέρω μιὰ πληροφορία: Στὰ τέλη τῆς Τουρκοκρατίας ἰδρυθῆκε ἀναγνωστήρια στὴν Κύπρο. Στὴ Λευκωσία τὸ ἀναγνωστήριον εἶχε 400 μέλη. Στὰ ἀναγνωστήρια αὐτὰ διαβάζανε κρυφὰ τὰ μέλη ἑλληνικὰ βιβλία καὶ ἐφημερίδες.

Ἡ ἀρχὴ τῆς τυπογραφίας στὴν Κύπρο συμπίπτει μετὴν Ἀγγλικὴ Κατοχὴ τῆς Κύπρου στὰ 1878. Ὡστόσο πρὸς τὰ τέλη τῆς Τουρκικῆς Κατοχῆς καὶ λίγο πρὸ τῆς Ἀγγλικῆς ἔγινε μιὰ προσπάθεια ἰδρύσεως ἑλληνικοῦ τυπογραφείου στὴν Λάρνακα. Τότε ἡ Λάρνακα, ἡ πόλη τῶν προξένων, κατεῖχε τὰ πρωτεῖα στὴν οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ (ἂν μποροῦμε νὰ ποῦμε) κίνηση τῆς Κύπρου.

Ὁ Θεόδουλος Κωνσταντινίδης, Κύπριος ποὺ ζοῦσε στὴν Αἴγυπτο, εἶχε συλλάβει τὴν ἰδέαν τοῦ τυπογραφείου καὶ μετὴν μερικῶν ὁμογενεῶν ἀγοράσανε ἓνα μεταχειρισμένον. Στὸ μεταξὺ εἶχαν ἐξασφαλίσαι μιὰ κατ' ἀρχὴν συγκατάθεσιν τοῦ Σάββα Πασιᾶ. Σὲ λίγες ὅμως μέρες εἶχε γίνῃ ἡ Ἀγγλικὴ Κατοχὴ. Στὶς 29 Αὐγούστου 1878 κυκλοφόρησε τὸ πρῶτον φύλλον μετὸν τίτλον «Κύπρος» στὴ Λάρνακα ἑλληνικὰ τυπωμένον καὶ μετὴν κυκλοφορία 1000 φύλλα ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ὁ Κωνσταντινίδης. Παραδόξως ὅμως οἱ Ἀγγλικὲς Ἀρχὲς δὲν ἐπιτρέψανε ἐκδοσὴν ἐφημερίδος μετὴν ὑπεύθυνον Ἕλληνα. Τότε ὁ Θεόδουλος Κωνσταντινίδης συνεταιρίσθη μετ' ἓνα κάποιον ὑποπτόν ὑποκείμενον καλούμενον Πάλμερ, ὁ ὁποῖος τοῦ ὑποσχέθηκε πὺς θὰ κατόρθωνε ἀργότερα νὰ πάρῃ συγκατάθεσιν τοῦ τότε Ἀρμοστῆ γιὰ νὰ εἶναι ὑπεύθυνος τῆς ἐκδόσεως ὁ Κωνσταντι-

νίδης. Βγάλανε μαζί μιὰ δίγλωσση ἀγγλοελληνικὴ ἐφημερίδα μετὸ ὄνομα «Cyprus — Κύπρος». Ἡ ἐφημερίδα αὐτὴ ἦταν ἑβδομαδιαία. Ἐνωρὶς ὁ Κωνσταντινίδης ἀπεχώρησε μετὸ ὑποπτόν τύπον, ὁ Πάλμερ, κατόρθωνε σιγά-σιγά νὰ καταστρέψῃ τὴν ὅλην ἐργασία καὶ νὰ πωληθῇ τὸ πρῶτον τυπογραφεῖον. Ὁ Θ. Κωνσταντινίδης ἀργότερα ἔβγαλε ἄλλη ἐφημερίδα τὸ «Κίτιον», ἑβδομαδιαία ποὺ ἔζησε μιὰ πενταετία ἀπὸ τὸ 1879—1884. Ὁ Κωνσταντινίδης ὑπῆρξε ὁ πρῶτος Κύπριος δημοσιογράφος ποὺ ἔδρασε ὡς τέτοιος στὴν Κύπρο. Σ' αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἰδρυσὴ τοῦ πρῶτου τυπογραφείου, σ' αὐτὸν ἀνήκει ἡ πραγματοποίησιν μιᾶς ἐφημερίδος καὶ αὐτὸς πρῶτόβγαλε περιοδικὸν στὴν Κύπρο. Ὁ δημοσιογράφος αὐτὸς εἶχε καὶ καθαρῶς λογοτεχνικὴν ἐπίδοσιν. Δημοσίευσε τρία θεατρικὰ ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα «Ὁ Κουτσούκ Μεχμέτ ἢ τὸ 1821 ἐν Κύπρῳ» εἶχε γνωρίσει ἀρκετὴν ἐπιτυχίαν σὲ παλαιότερες γενεάς.

Τὸ τυπογραφεῖον αὐτὸ τοῦ Θ. Κωνσταντινίδου εἶναι τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν τυπογραφεῖον στὴν Κύπρο καὶ σύγχρονον μετὸ Κυβερνητικὸν Τυπογραφεῖον. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ εἶχε μόνον ἀγγλικὰ στοιχεῖα καὶ ἀνήκε πραγματικὰ στὸν Στρατὸν Κατοχῆς. Ἦταν ἓνα πρῶτόγονον τυπογραφεῖον ποὺ τὸ χειρίζονταν δυὸ Ἀγγλοὶ στρατιῶτες καὶ στεγαζόταν στὸ παρὰ τὴν Ἐγκωμὴ Λευκωσίας Μετόχι τοῦ Κύκκου. Σ' αὐτὸ τυπώνονταν τὰ διάφορα διατάγματα. Οἱ ἑλληνικὲς καὶ τουρκικὲς μεταφράσεις τῶν διαταγμάτων αὐτῶν κυκλοφοροῦσαν σὲ χειρόγραφες ἐκδόσεις. Δείγματα τῆς ἑλληνικῆς καὶ τουρκικῆς χειρόγραφης «Gazette» ὑπάρχουν σήμερον στὰ Κυβερνητικὰ Ἀρχεῖα.

Ἀπὸ τὴ Λάρνακα ἄρχισε ἡ τυπογραφικὴ τέχνη. Προχώρησε στὴ Λεμεσό. Καὶ τέλος ἐμφανίσθηκε στὴ Λευκωσίαν μετὸ τυπογραφεῖον τοῦ Περικλῆ Μιχαηλίδου ποὺ τύπωνε τὴν ἐφημερίδα «Εὐαγόρας». Ὁ Περικλῆς Μιχαηλίδης ἦταν Κύπριος ποὺ ζοῦσε στὴ Ρουμανίαν. Ἐκεῖ εἶχε καὶ τὸ τυπογραφεῖον τοῦ ποὺ μετέφερε ὕστερον στὴ Λευκωσίαν. Στὸ τυπογραφεῖον αὐτὸ πρωτάρχησε τὸ τυπογραφικὸν τοῦ στάδιον ὁ ἀρχαιότερος τῶν ἐπιζώντων κ. Χριστόφορος Νικολάου, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπε πὺς πρωτομπήκε στὴ δουλιὰ τὴν 1 τοῦ Γενάρη στὰ 1899.

Ἡ δουλιὰ τοῦ τυπογράφου τότε ἦταν ἀρκετὰ σκληρὴ. Σὲ μερικὲς περιπτώσεις οἱ τυπογράφοι ἦταν συγχρόνως καὶ διανομεῖς τῶν ἐφημερίδων. Ὁ κ. Νικολάου μοῦ περιγράφει ὡς ἐξῆς τὴν ὅλην ἐργασίαν στὰ χρόνια ἐκεῖνα: Γινόταν ἡ στοιχειοθέτησιν. Ὑστερα ἄρχιζε ἡ ἐκτύπωσιν σὲ χειροκίνητη πρέσσαν μετὸ δυὸ ἐργάτες. Ὁ ἓνας ἐμελάνωνε κί' ὁ ἄλλος ἐτραβοῦσε. Μετὸν τρόπον αὐτὸν τυπώνονταν 200—300 φύλλα τὴν ὥραν. Ἀργότερα ὁ Ἀγησίλαος Φραγκοῦδης στὴ Λάρνακα ἔφερε τὸ πρῶτον κυλινδρικὸν πιεστήριον γιὰ τὴν ἐφημερίδα τοῦ «Διάπλασις». Ὑστερα, τὸ πούλησε στὸν Χαράλαμπο Μαραθεύτη, ὁ ὁποῖος τὸ ἐνοικίαζε σὲ ἄλλους. Σιγά-σιγά οἱ τυπογραφικὲς ἀνάγκες καὶ οἱ πρόοδοι γενικῶς στὴν τυπο-

γραφική επηρέασαν τη σύνθεση του τυπογραφείου. Από συνομιλίες μου με παλιούς τυπογράφους έχω αντιληφθῆ, πώς ἡ ἀνάπτυξη στὴ σύνθεση τῶν τυπογραφείων ὀφείλεται σὲ δυὸ λόγους: στὸ ἀφθονο περιοδικὸ καὶ ἡμερήσιον ἔντυπο καὶ στὴν αὔξηση τῆς ἐμπορικῆς ἐργασίας. Ἔτσι, ὁ κ. Νικολάου πρῶτος ἔφερε τὰ πιεστήρια μὲ αὐτόματο χαρτοθέτη καὶ ἀργότερα τὴ μοινοτυπικὴ μηχανή. Παράλληλως ὁ κ. Γιάννης Κυριακίδης ἔφερε τὴν πρώτη λινοτυπικὴ μηχανή. Ἡ Ἐταιρεία «Ἔθνος» ἔφερε τὸ πρῶτο κυλινδρικό ταχυπιεστήριο, πού τώρα βρίσκεται στὴν κατοχὴ τοῦ κ. Γιάννη Κυριακίδη. Καὶ ἄλλα. Σήμερα ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν τυπογραφείων μας εἶναι ἄριστος, ὥστε καὶ ξένα περιοδικὰ νὰ ἀναφέρονται εὐνοϊκῶς στὸν τομέα αὐτὸ τῆς Κυπριακῆς ζωῆς. Σὲ ὅλους εἶναι γνωστὴ ἡ ὑπαρξὴ τῶν Τυπογραφείων Νικολάου, Κυριακίδη καὶ Ζαβαλλῆ.

Δὲ θρῖσκω ἄσκοπο αὐτὴ τὴ στιγμή ν' ἀναφερθῶ σὲ μερικοὺς πρωτοπόρους τῆς τυπογραφικῆς τέχνης στὸν τόπο μας. Ὁ κ. Νικολάου μοῦ μνημόνευσε μερικὰ ὀνόματα: στοιχειοθετῶν καὶ πιεστῶν, πού οἱ πιὸ πολλοὶ τοὺς δὲ ζοῦνε πιά. Ὁ Κωστής Περδῖος, ὁ Χριστόδουλος Λ. Λοιζίδης, ὁ Εὐφραῖμ Πετρίδης καὶ ὁ Ἀντώνης Γρίσπης ἦταν ἀπὸ τοὺς παλαιότερους Κυπρίους στοιχειοθέτες. Ὁ Σταῦρος Ἀντωνίου καὶ ὁ Θεοδουλῆς ἦταν ἀπὸ τοὺς παλαιότερους πιεστές.

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὅμως στὶς ἐφημερίδες πού ἀποτελοῦσαν τὴν πρώτη τυπογραφικὴν ἐργασίαν καὶ κατὰ ἓνα τρόπο ὡς τὰ σήμερα κρατοῦν τὰ σκήπτρα στὴν ἐκδοτικὴ προσπάθεια τῆς Κύπρου. Ἡ «Κυπριακὴ Βιβλιογραφία» τοῦ δρος Ν. Κυριαζῆ ἀναφέρει πὼς εἶχαν ὡς τὸ 1935 ἐκδοθῆ στὴν Κύπρο περὶ τὶς 96 ἑλληνικὲς ἐφημερίδες, καθημερινές, ἐβδομαδιαῖες, δεκαπενθήμερες καὶ μὲ διάφορο περιεχόμενο. Ἡ ἀρχαιότερη ἐφημερίδα, ὅπως ἀναφέραμε πιὸ πάνω, ἦταν ἡ «Cyprus—Κύπρος» τοῦ Θ. Κωνσταντινίδη, πού τὸ πρῶτο τῆς φύλλο κυκλοφόρησε στὴ Λάρνακα στὶς 29 Αὐγούστου 1878. Ἡ πρώτη ἡμερησία ἐφημερίδα ἦταν ὁ «Ἡμερήσιος Κῆρυξ» τοῦ Λεωνίδα Παυλίδη καὶ Θ. Ἰωαννίδη, πού τὸ πρῶτο τῆς φύλλο κυκλοφόρησε στὶς 23 τοῦ Ὀκτώβρη 1922 στὴ Λευκωσία. Στὰ 1881 εἶχε κυκλοφορήσει καὶ ἑμμετρὴ ἐβδομαδιαία ἐφημερίδα ἡ «Λύρα» ἀπὸ τὸν Θ. Θεοχαρίδη στὴν Λάρνακα ὡς παράρτημα τῆς ἐφημερίδας «Στασίνας». Ὑπῆρξε κάποτε καὶ εἰδικῶς γυναικεῖα ἐφημερίδα οἱ «Ἐστιάδες». Ἦταν δεκαπενθήμερος φιλολογικὴ ἐφημερίδα τῶν κυριῶν Ἀμμοχώστου μὲ διεύθυνση τὴν Περσεφὼνη Παπαδοπούλου. Τὸ πρῶτο τῆς τεύχος κυκλοφόρησε στὶς 15 Νοεμβρίου 1913. Ὁ ἀθλητισμὸς εἶχε στὴ Λευκωσία τὴν ἐφημερίδα του ἐπίσης. Ἦταν ἡ «Ἀθλητικὴ Ἠχώ» πού πρωτοκυκλοφόρησε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1928. Τότε ἦταν ἡ ἐνθουσιώδης ἀπαρχὴ τοῦ ποδοσφαίρου, πού κάλλιστα μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σὲ ἔνταση κατὰ πολὺ ἀνώτερη παρά σήμερα. Δὲ θεωρῶ ὅμως ἄσκοπο νὰ ἀναφέρω πὼς τὴν 1 Δεκεμβρίου 1884

εἶχε κυκλοφορήσει ἡ σατιρικὴ ἑμμετρὴ ἐφημερίδα «Χωρκάτης», γραμμμένη στὸ κυπριακὸ ἰδίωμα, μὲ διευθυντὴ τὸν Χρ. Κουπᾶ.

Ἀπὸ τὸ 1935 μέχρι σήμερα ἔχουν ἐκδοθῆ ἓνα σωρὸ ἄλλες ἐφημερίδες, ἡμερησῖες ἢ ἐβδομαδιαῖες, διαφόρου περιεχομένου καὶ ἐπιδιωκομένων σκοπῶν. Ἡ «Ἐλευθερία» εἶναι ἡ ἀρχαιότερη ἀπ' ὅσες ἐπιζοῦν ἐφημερίδα. Ἀρχισε τὸ 1906 ὡς ἐβδομαδιαία, ἔγινε ἀργότερα δισεβδομαδιαία καὶ τέλος καθημερινή.

Παράλληλα μὲ τὴν ἐφημερίδα, ἐμφανίστηκε κι' ὁ περιοδικὸς τύπος (παρ' ὅλο πού μερικὲς ἐφημερίδες τότε ἔδιναν τὴν ἐντύπωση μικτοῦ τύπου). Ἡ ἴδια «Κυπριακὴ Βιβλιογραφία» τοῦ δρος Ν. Κυριαζῆ ἀναγράφει 21 περιοδικὰ ὡς τὸ 1935 (ὑπάρχει μεγαλύτερος ἀριθμὸς, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ τὰ ἴδια περιοδικὰ μὲ διάφορες ὅμως διευθύνσεις). Ἀπὸ τὸ 1935 κι' ἐδῶ ἔχουν ἐμφανισθῆ ἰσάριθμα ἄλλα περιοδικὰ, διαφόρου τύπου. Τὸ παλαιότερο περιοδικὸ εἶναι ἡ «Εὐτέρπη» τοῦ Θ. Κωνσταντινίδη, αὐτοῦ πού εἶχε ἰδρύσει τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο στὴν Κύπρο. Τὸ πρῶτο του τεύχος κυκλοφόρησε τὴν 1 Δεκεμβρίου 1881. Τὸ περιοδικὸ αὐτὸ πότε—πότε ἔβγαζε καὶ ἑμμετρο παράρτημα τὸν «Κεραυνό». Ἀνάμεσα στὰ κατοπιναῖα περιοδικὰ πρέπει νὰ μνημονεύσουμε τὸ «Κύπρος», ἓνα εἰδικῶς λαογραφικὸ περιοδικὸ πού ἔβγαλε στὰ 1911 ὁ Ι. Χατζηγιάννου, τὴν «Ἐκπαίδευσιν» τὸ πρῶτο παιδαγωγικὸ περιοδικὸ πού ἔβγαζε ἀπὸ τὸ 1897 ὁ Χαράλαμπος Μαραθεύτης, τὸ μηνιαῖον ἐμπορικὸ περιοδικὸ «Ἐρμῆς» τοῦ Κ. Σαμουήλ στὰ 1909, τὸ πρῶτο θρησκευτικὸ μας περιοδικὸ «Ἀπόστολος Βαρνάβας» (1901) μὲ διευθυντὴ τὸν Ἰωάννη Μακούλη, τὴν «Παιδικὴ Ἠχώ», πού ἦταν δεκαπενθήμερο παιδικῆς ὕλης καὶ ἔβγαине στὴ Λεμεσό ἀπὸ τὸ 1903—1905 καὶ τὸ «Δελτίον Σχολικῆς Ὑγιεινῆς καὶ Ἀντιλήψεως» (1947) τὸ πρῶτο ὑγειονομικὸ καὶ ἰατρικὸ περιοδικὸ στὴν Κύπρο. Σήμερα κυκλοφοροῦν ἀρκετὰ περιοδικὰ ἐπιστημονικοῦ, φιλολογικοῦ, οἰκονομολογικοῦ καὶ ἄλλου περιεχομένου, ὥστε δικαίως ἡ Κύπρος νὰ καυχίεται πὼς εἶναι τὸ δεύτερο μετὰ τὴν Ἀθήνα κέντρον τοῦ ἑλληνισμοῦ σὲ κίνηση (αὐτὸ ἀνέγραψε στὸ «Βῆμα» ὁ καθηγητὴς Merlier). Τὸ «Δελτίον τῶν Κυπριακῶν Σπουδῶν» ἀποτελεῖ τὸ ἐπιστημονικὸν ἐκφραστικὸν ὄργανο Κυπριολογίας. Τὰ «Κυπριακὰ Γράμματα» (διευθυντῆς Ν. Κρανιδιώτης) πού θραυετήκανε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ἀποτελοῦν τὸ λογοτεχνικὸ μας ἐκφραστικὸν ὄργανο. «Ἡ Χαρὰ τῶν Παιδιῶν», διεύθυνση Ν. Κληρίδη καὶ Λ. Κ. Ρήγα, εἶναι τὸ παιδικὸ μας περιοδικὸ μὲ τὶς ὥραιες του ἐπιδιώξεις. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἀναφέρουμε μὲ τὸ δέοντα σεβασμὸ τὰ «Κυπριακὰ Χρονικά», πού πιὸ πολὺ ἀπὸ μιὰ δεκαετία καὶ μὲ τὴ φωτισμένη ἐπίβλεψη τοῦ Μητροπολίτου Κιτίου μ. Νικοδήμου, τοῦ καθηγητῆ Συκουτρῆ καὶ τοῦ δρος Ν. Κυριαζῆ, εἶχαν ἀποθησαυρίσει ἀρκετὸ Κυπριακὸν ὕλικὸ κι' ἔθεσαν τὶς βάσεις τῆς Κυπριολογίας. Δίπλα σ' ὅλα αὐτὰ πρέπει ν' ἀναφερθῆ ξεχωριστὰ ἡ «Ἑλληνικὴ Κύπρος» τὸ μαχητικὸν ἔθνικὸ μας ὄργανο ἀνωτέρου ἐπιπέδου.

Θα υπάρχει ή περιέργεια για το ποιο ήταν το πρώτο βιβλίο που τυπώθηκε στην Κύπρο. Ήταν μία συλλογή ποιημάτων με τον τίτλο «Ποιημάτια» του όνομαστού σε όλους μας από γνωστή παροιμία Ιατρού Θρασύβουλου Ρώπα. Η συλλογή αυτή τυπώθηκε στη Λάρνακα στα 1879.

Η ποιητάρικη παραγωγή, ιδιάζον στοιχείο της αγροτικής Κυπριακής ζωής, με την τυπογραφία έπαιρνε πια άλλο τόνο. Ο δίσκος της πληρωμής κατά προαίρεση, που χρησιμοποιούσαν παλαιότερα οί ποιητάρηδες, μετατράπηκε στην έναντι ώρισμένου πασοῦ πώληση φυλλαδίων με το ποίημα. Το πιό παλιό που τυπώθηκε στην Κύπρο ποιητάρικον έργο είναι το άνωλύμως έκδοθεν «Τραγούδι της Θεονίτσας και Έμινές» στη Λευκωσία 1889 ως δεύτερη έκδοση. Αν όμως θεωρήσουμε τα δυο αυτά τραγούδια ως ήμιδημοτικά ή καλύτερα ποιητάρικη ανάπτυξη δημοτικών προτύπων, τότε τα πρώτα έκδοθέντα ποιητάρικα έργα είναι δυο: «Οί Σεισμοί στη Λεμεσό» (1890) του Κυριάκου Παπαδοπούλου (Άρακαπᾶ) και το «Ιραγούδιν του Καρά Μεμέτ» (1890) του Νεόφυτου Χατζηθεοδώρου από το Καλό Χωριό Λεμεσοῦ.

Θα ήταν όμως σκόπιμο να έπεκταθούμε σε μερικές παρατυπογραφικές λεπτομέρειες. Τα διάφορα π.χ. κλισέ που χρησιμοποιούσαν τότε ήταν γραμμωτά και τα φέρνανε από το έξωτερικό. Άργότερα είχαν έμφανιστεί στην Κύπρο οί τσιγκογράφοι Μοσσιτσιάν. Καλλιτέχνης τσιγκογράφος που σπούδασε ειδικῶς στην Άθήνα είναι ο Μιχαλάκης Έλευθεριάδης. Παραλλήλως ιδρύθηκε στην Κύπρο και το πρώτο λιθογραφείο από τον Καλογήρου και Κουβᾶ στη Λεμεσό στα 1926. Πρόοδος τυπογραφική ήταν ή χρήση στοιχείων μουσικής θυζαντινής και ευρωπαϊκής. Ο Στυλιανός Χουρμούζιος, ένα δαιμόνιο και πολύτροπο μυαλό, είχε φέρει πρώτος στοιχεία θυζαντινής μουσικής. Πρώτος τα χρησιμοποίησε ο μαθητής του στη θυζαντινή μουσική και έμπιστος υπάλληλός του στο τυπογραφείο κ. Σωτήρης Δασκαλούδης. Ο κ. Δασκαλούδης υπήρξε ο πρώτος στοιχειοθέτης θυζαντινής μουσικής, με το βιβλίο του Στυλιανού Χουρμούζιου «Έθνική Μούσα» Λεμεσός 1915. Στο βιβλίο μάλιστα αυτό είναι τυπωμένη δοξολογία που την είχε συνθέσει πριν λίγο καιρό ο Χουρμούζιος μόλις άκουσε την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον Έλληνικό Στρατό κι' έκτελέσθηκε την έπομένη στον .Ιερὸ Ναὸ Ἀγίας Νάπας (Λεμεσός). Δυσκολότερα ήταν τα πράγματα με τη στοιχειοθέτηση ευρωπαϊκής μουσικής. Ο τρόπος χρήσεως τῶν στοιχείων αὐτῶν είναι λίγο μπερδεμένος. Επί πλέον ο πρώτος που τα χρησιμοποίησε και ίσως ο μοναδικός ως τα σήμερα κ. Θωμάς Κυριακίδης δέν γνώριζε ευρωπαϊκή μουσική. Με τα στοιχεία αυτά είχε βγῆ μία συλλογή σχολικῶν άσμάτων του Τομπόλη (Πατρὸς), τυπωθήκαν τα πολυάριθμα παραδείγματα του δίτομου μνημειώδους έργου του μουσουργοῦ μας κ. Σόλωνα Μιχα-

ηλίδη «Άρμονία της Σύγχρονης Μουσικής» και άλλα μικρότερα έργα.

Με την έπιτόπια κίνηση και με την έλευθερότερη εισαγωγήν έλληνικού έντύπου δημιουργηθήκαν κατ' ανάγκη και τα βιβλιοπωλεία. Ο πρώτος βιβλιοπώλης ήταν ο Δημήτριος Πετρίδης και λίγο άργότερα του ο ίερωμένος Μακούλης. Ο Ύψηλάντης, που είχε το τυπογραφείο «Μούσαι» είχε φτιάξει και ένα Πρακτορείο Τύπου και κυκλοφορούσε το έλληνικό έντυπο στην Κύπρο σε περιορισμένη όμως κλίμακα. Αὐτὸς δοκίμασε να κυκλοφορήσει και κυπριακά έντυπα. Καλύτερη πρακτοριακή εργασία έκαμε τα 1932 ο Χαράλαμπος Πούλιας με έδρα του στην αρχή τη Λεμεσό και ύστερα τη Λευκωσία. Με την ίδρυση όμως του Γενικού Πρακτορείου Τύπου του Πούλια και Κόνιαρη στα 1934, που αντιπροσώπευε και τα δυο έλληνικά πρακτορεία τύπου, μπήκαν οί θάσεις ευρύτατης πρακτοριακής εργασίας έλλαδικού, ξένου και έπιτοπίου καθημερινού, περιοδικού έντύπου και βιβλίων.

Ο Χρ. Γ. Ρῶσος υπήρξε ο παλαιότερος βιβλιοδέτης της Κύπρου. Υπάλληλός του ήταν ο Κυρμίτσης, ο όποιος κάποτε πριν πολλά χρόνια είχε ιδρύσει την πρώτη δανειστική βιβλιοθήκη έναντι μικροῦ τιμήματος.

Στην αγορά θα έχετε αντιληφθῆ μία σειρά καρτ-ποστάλ ή άλλων παρομοίων ειδῶν. Μερικά από αυτά είναι αρκετά έπιτυχή από άπόψεως εμφάνισεως και όχι γούστου, Ώστόσο όλα αυτά είναι τυπωμένα στο έξωτερικό, ιδίως στην Γερμανία. Δυο όμως σειρές μιὰ του κ. Τηλέμαχου Κάνθου και μιὰ άλλη του κ. Κισσονέργη, σοβαρά καλλιτεχνήματα τυπώθηκαν στην Κύπρο και πρέπει να θεωρηθούν αυτά ως μιὰ άπαρχή.

Με την έκθεση Κυπριακού βιβλίου, που είναι ή πρώτη στην Κύπρο, αναγκαστήκαμε να δούμε την πρόοδό μας σ' αυτό τον τομέα της ζωής. Όταν αναλογιστούμε την έλλειψη αναγνωστικού κοινού από άγραμματωσύνη στα πρώτα χρόνια, την έλλειψη τώρα από έπιπολαιότητα και φυγοπονία, δικαίως πρέπει να σεμνυνόμαστε για την τυπογραφική μας πρόοδο. Τεχνικῶς προχωρήσαμε πολύ. Καλλιτεχνικῶς; Ένα έρώτημα σοβαρότατο. Νομίζω πως υπάρχει και καλλιτεχνική πρόοδος στην άπλη τεχνική πρόοδο. Η καλλιτεχνική όμως εμφάνιση και ή έπιμέλεια θυσιάζονται στο θωμό της οικονομίας παραγγέλλοντος και έπαγγελματία. Δυστυχῶς ή πώληση σπανίως καλύπτει ένα ποσοστό τῶν έξόδων. Τσιγκουεύεται υποχρεωτικά ο συγγραφέας. Ο τυπογράφος τον διευκολύνει με κάπως χαμηλότερη τιμή, αλλά πάντοτε με τη σιωπηρά συμφωνία της άπλῶς εμφάνισιμης εμφάνισεως του έντύπου.

Το λυπηρό είναι πως το κοινό μας έχει διάθεση για διάβασμα. αλλά ζητᾶ το εύκολο και το πληροφοριακό. Ο κινηματογράφος, το ραδιόφωνο και ή έφημερίδα το συνηθίσανε στίς εύκολίες. Όταν

ήμερησίως πωλούνται 20 περίπου χιλιάδες έλληνικές έφημερίδες και διαβάζονται τουλάχιστον από τριπλάσιον αριθμό προσώπων νομίζω πώς υπάρχει διάθεση για διάβασμα. Άλλά όταν τὸ βιβλίον κυκλοφορεῖ σὲ μιά... δεκάδα σημαίνει πὼς ὅ,τι κουράζει κι' ἔχει απαιτήσεις θαύτερης προσοχῆς παραμελεῖται. Κάμετε ἀπλῶς μιὰ σκέψη: 20 χιλιάδες έφημερίδες, περισσότερες χιλιάδες ραδιόφωνα, ἄρκετοὶ κινηματογράφοι π' ἀλλάζουν ἔργο κάθε δυὸ θραυδές, ὅλα αὐτὰ συνήθως ἐπὶ τῶν ἰδίων ἀτόμων, μένει καιρὸς γιὰ σοβαρὸ διάβασμα; Ἄδύνατο. Ἄς δοῦμε ἀκόμα λίγες ἐκθέσεις βιβλίων γιὰτι θαρρῶ μιὰ μέρα, πολὺ σύντομα, τὸ βιβλίον θὰ εἶναι σπάνιον καὶ ἀπλῶς θὰ ὑπάρχουν χειρόγραφα γιὰ τὸ ραδιοφωνικὸ σταθμὸ, τὴν τηλεόραση, τὸν κινηματογράφον... Πικρὴ ἢ ἀλήθεια. Ποιος μπορεῖ ν' ἀντισταθῆ στὴ ροὴ τῆς ζωῆς;

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΟΜΙΛΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

1. ΔΕΛΤΙΟΝ τῶν ἐτῶν 1947 καὶ 1948. (Διανέμεται δωρεάν εἰς τὰ μέλη).
2. ΔΕΛΤΙΟΝ τοῦ ἔτους 1949. (Περιέχει ἐκτὸς τῶν πεπραγμένων καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Σπυριδάκι γενομένην ἀνάλυσιν τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους καὶ τὴν μελέτην τοῦ κ. Ν. Κρανιδιώτου «Τὸ Νεοελληνικὸ Θέατρο». Τιμὴ 3)-. Διὰ μαθητὰς 2)-.
3. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΙ: Ὁ Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέους καὶ αἱ ἐν αὐτῷ πολιτικαὶ σκέψεις τοῦ Θουκυδίδου. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Δελτίου τοῦ 1949). Τιμὴ 2)-.
4. Ν. ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗ: Τὸ Νεοελληνικὸ Θέατρο. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Δελτίου τοῦ 1949). Ἐξηνητημένον.
5. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΣ. 1948. Περιλαμβάνει τὰς ἀκολουθούσους διαλέξεις γενομένας ἐπὶ τῇ ἐνσωματώσει τῆς Δωδεκανήσου εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος τὸ 1947:
 - α) Κ. Σπυριδάκι: Ἡ Ρόδος καὶ αἱ λοιπαὶ Δωδεκάνησοι ἱστορικῶς ἐξεταζόμεναι.
 - β) Α. Μεραμέτη: Ἡ Τέχνη εἰς τὰ Δωδεκάνησα.
 - γ) Θ. Σοφοκλέους: Ἡ πνευματικὴ Δωδεκάνησος
 - δ) Κ. Προυσῆ: Ἀπὸ τῆ Λαογραφία τῆς Δωδεκάνησου.
 Τιμὴ ὀλοκλήρου τοῦ τόμου: 8)-. Διὰ μαθητὰς 5)-.
6. ΛΑΜΠΡΟΥ ΡΗΓΑ: Τὸ Βασιλόπουλο τῆς Βενετίας, τρίπρακτο παιδικὸ δραματάκι ἀπὸ Κυπριακὸ παραμῦθον. 1949. Τιμὴ 2)-.
7. ΛΑΜΠΡΟΥ ΡΗΓΑ: Ἔντομα, ζῶα καὶ πουλιὰ. Ἐμμετροὶ παιδικοὶ μῦθοι. 1949. Τιμὴ 2)-.
8. Ν. ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗ: Σπουδές. (Ποιήματα). 1951. Τιμὴ 8)- Διὰ μαθητὰς 5)-.
9. ΣΟΛΩΝΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ: Ἡ Νεοελληνικὴ Μουσικὴ. (1952). Τιμὴ 3)-. Διὰ μαθητὰς 2)-.
10. ΣΟΛΩΜΙΚΗ ΕΟΡΤΗ (1952). Περιλαμβάνει:
 - α) Κ. Σπυριδάκι: Εἰσαγωγικὴ ὁμιλία.
 - β) Θ. Σοφοκλέους: Τὶ σημαίνει ὁ Σολωμὸς γιὰ τὸν Ἑλληνισμό;
 - γ) Ἀποσπάσματα ἀπὸ τοὺς Ἐλευθέρους Πολιορκημένους. Τιμὴ 3)-. Διὰ μαθητὰς 2)-.
11. ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1950—51. Περιλαμβάνει:
 - α) Μ. Καλομοίρη: Παγκόσμιος ἢ Ἐθνικὴ Μουσικὴ.
 - β) Μ. Κιτρομηλίδη: Ὀμηρικὴ Παρομοίωσις. Τιμὴ 3)-.
12. Μ. ΚΑΛΟΜΟΙΡΗ: Παγκόσμιος ἢ Ἐθνικὴ Μουσικὴ. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Δελτίου τοῦ 1950—51). Τιμὴ 2)-.
13. Μ. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ: Ὀμηρικὴ Παρομοίωσις. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Δελτίου τοῦ 1950—51). Τιμὴ 2)-.
14. Δελτίον ἔτους 1952. Τιμὴ 3)-.
15. ΑΘΗΝΑΣ ΤΑΡΣΟΥΛΗ: Τέσσαρις σταθμοὶ στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Δελτίου τοῦ 1952. Τιμὴ 2)-.
16. ΔΕΛΤΙΟΝ ἔτους 1953—1954. Τιμὴ 3)-.

ΣΗΜ. Τὰς ἐκδόσεις ταύτας οἱ θουλόμενοι δύνανται νὰ προμηθευθῶσιν ἀπευθυνόμενοι πρὸς τὸν Γραμματέα τοῦ Ὁμίλου κ. Μ. Κιτρομηλίδη, Παγκύπριον Γυμνάσιον, Λευκωσίαν.

Τύπος : «ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ» — Λευκωσία.